

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT
FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 11 Sayı: 2 Ekim 2023

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY
OF LETTERS

Volume: 11 Issue: 2 October 2023

ÇANKIRI 2023

ISSN:2147-8465

e-ISSN:2791-9773

KARTEAD

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
**KARATEKİN EDEBİYAT
FAKÜLTESİ DERGİSİ**

Cilt: 11 * Sayı: 2 * EKİM 2023

KAREFAD

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
**KARATEKİN JOURNAL OF FACULTY
OF LETTERS**

Volume: 11 * Issue: 2 * OCTOBER 2023

ISSN: 2147 – 8465
e-ISSN: 2791 – 9773

ÇANKIRI, 2023

Sahibi

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ

Çankırı Karatekin Üniversitesi Rektörü

Owner

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ

Rector of Çankırı Karatekin University

Yayın Kurulu

Editorial Board

Editör

Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Ebru DOĞRUÖZ

Çankırı Karatekin University

Editör Yardımcıları

Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ERKEK

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Arş. Gör. Ömer KAMIŞ

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Fatma ERKEK

Çankırı Karatekin University

Res. Assist. Ömer KAMIŞ

Çankırı Karatekin University

Yayın Kurulu Üyeleri

Editorial Board Members

Prof. Dr. Hasan COŞKUN

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülselam ARVAS

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Kasım BİNİCİ

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Şahin DOĞAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Erol KARCI

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Serhat ARSLAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Doç. Dr. Sayime DURMAZ

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim AKYOL

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Cemil LİV

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Doç. Dr. Çiğdem AKIN ARIKAN

Ordu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakkı KALAYCI

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Temel KALAFAT

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖNER

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Nasrin ZABETİ MİANDOAB

Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Dr. Ziyoda KHALMATOVA

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan COŞKUN

Çankırı Karatekin University

Prof. Dr. Abdülselam ARVAS

Çankırı Karatekin University

Assoc. Prof. Dr. Kasım BİNİCİ

Çankırı Karatekin University

Assoc. Prof. Dr. Şahin DOĞAN

Çankırı Karatekin University

Assoc. Prof. Dr. Erol KARCI

Çankırı Karatekin University

Assoc. Prof. Dr. Serhat ARSLAN

Necmettin Erbakan University

Assoc. Prof. Dr. Sayime DURMAZ

Çankırı Karatekin University

Assoc. Prof. Dr. İbrahim AKYOL

Çankırı Karatekin University

Assoc. Prof. Dr. Cemil LİV

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Çiğdem AKIN ARIKAN

Ordu University

Assist. Prof. Dr. Hakkı KALAYCI

Çankırı Karatekin University

Assist. Prof. Dr. Temel KALAFAT

Çankırı Karatekin University

Assist. Prof. Dr. Murat ÖNER

Çankırı Karatekin University

Dr. Nasrin ZABETİ MİANDOAB

Ahmet Yesevi International Türk-Kazak University

Dr. Ziyoda KHALMATOVA

Hacettepe University

Yayın Kurulu Üyeleri **Editorial Board Members**

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Gaziantep University

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Gaziantep University

Dr. Öğr. Üyesi Temel KALAFAT
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Temel KALAFAT
Çankırı Karatekin University

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖNER
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Assist. Prof. Dr. Murat ÖNER
Çankırı Karatekin University

Dr. Ziyoda KHALMATOV
Hacettepe Üniversitesi

Dr. Ziyoda KHALMATOV
Hacettepe University

Dr. Yousef ABDALHADİ
İstanbul Aydın Üniversitesi

Dr. Yousef ABDALHADİ
İstanbul Aydın University

Alan Editörleri **Field Editors**

Prof. Dr. Murat ÖZDEMİR
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Murat ÖZDEMİR
Hacettepe University

Prof. Dr. Ensar ÇETİN

Prof. Dr. Ensar ÇETİN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Nesime CEYHAN AKÇA
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Prof. Dr. Nesime CEYHAN AKÇA
Çankırı Karatekin University

Doç. Dr. Fatih GÜZEL

Assoc. Prof. Dr. Fatih GÜZEL

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Doç. Dr. Okan TÜRKAN

Assoc. Prof. Dr. Okan TÜRKAN

Bakırçay Üniversitesi

Bakırçay University

Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Doç. Dr. Şule ÖZÜN

Assoc. Prof. Dr. Şule ÖZÜN

Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi

Isparta Süleyman Demirel University

Doç. Dr. Nursel ASLANTÜRK

Assoc. Prof. Dr. Nursel ASLANTÜRK

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Doç. Dr. Sayime DURMAZ

Assoc. Prof. Dr. Sayime DURMAZ

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ

Assoc. Prof. Dr. Ahmet GÖZLÜ

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Doç. Dr. Süheyla BOZKURT BALCI

Assoc. Prof. Dr. Süheyla BOZKURT BALCI

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Doç. Dr. Özlem Yeşim ÖZBEK

Assoc. Prof. Dr. Özlem Yeşim ÖZBEK

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Doç. Dr. Ömür ÇOBAN

Assoc. Prof. Dr. Ömür ÇOBAN

Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Karamanoğlu Mehmet Bey University

Doç. Dr. Üyesi Saim YÖRÜK

Assoc. Prof. Dr. Saim YÖRÜK

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Doç. Dr. Serap ASLAN COBUTOĞLU

Assoc. Prof. Dr. Serap ASLAN COBUTOĞLU

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şah ÖZCAN

Assist. Prof. Dr. Mehmet Şah ÖZCAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZTOPRAK

Assist. Prof. Dr. Betül ÖZTOPRAK

Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çankırı Karatekin University

Alan Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Ozan KAYAR
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ceyda BAŞ
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serpil AHMETKOC AOĞLU
Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇAPAR
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Yalçın BAZNA
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Field Editors

Assist. Prof. Dr. Ozan KAYAR
Çankırı Karatekin University
Assist. Prof. Dr. Fatma Ceyda BAŞ
Çankırı Karatekin University
Assist. Prof. Dr. Serpil AHMETKOC AOĞLU
Ardahan University
Assist. Prof. Dr. Ali ÇAPAR
Çankırı Karatekin University
Dr. Yalçın BAZNA
Çankırı Karatekin University

Yazım ve Dil Editörü

Arş. Gör. Dr. Serkan CİHAN
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Esmâ ACAR
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Copyeditor

Res. Assist. Dr. Serkan CİHAN
Çankırı Karatekin University
Res. Assist. Dr. Esmâ ACAR
Çankırı Karatekin University

Yabancı Dil Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim ARPA
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Foreign Language Editor

Assist. Prof. Dr. Halil İbrahim ARPA
Çankırı Karatekin University

Mizanpaj Editörleri

Arş. Gör. Dr. Esra ÜNLÜ ÇİMEN
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Arş. Gör. Gül YÖRÜK KUMCU
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Layout Editors

Res. Assist. Dr. Esra ÜNLÜ ÇİMEN
Çankırı Karatekin University
Res. Assist. Gül YÖRÜK KUMCU
Çankırı Karatekin University

Sekretarya

Murat ŞEHİRLİ
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Secretary

Murat ŞEHİRLİ
Çankırı Karatekin University

Web Desteği

Ahmet Tayip YAZIHAN
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Web Support

Ahmet Tayip YAZIHAN
Çankırı Karatekin University

ISSN: 2147 – 8465

e-ISSN: 2791 – 9773

Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat
Fakültesi Dergisi Nisan ve Ekim aylarında yayınlanan
hakemli bir dergidir.

Çankırı Karatekin University Karatekin Journal of the
Faculty of Education is an international peer-reviewed
journal published in April and October.

Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazarlar
sorumludur.

Any responsibility related to contents of papers belongs to
authors.

İletişim**Contact**

Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Uluyazı Kampüsü 18100 Çankırı/Türkiye

web: <https://dergipark.org.tr/karefad>

e-mail: karefad@karatekin.edu.tr

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ODABAŞ
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Barış TAŞ
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun POLAT
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Yeşim YASAK
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÖZDEMİR
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail HANOĞLU
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Binnur ERDAĞI DOĞUER
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Atay AKDEVELİOĞLU
Ankara Üniversitesi

Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Harun ÇİFTÇİ
Çankırı Karatekin University
Prof. Dr. Hüseyin ODABAŞ
Çankırı Karatekin University
Prof. Dr. Barış TAŞ
Çankırı Karatekin University
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN
Çankırı Karatekin University
Prof. Dr. Coşkun POLAT
Çankırı Karatekin University
Prof. Dr. Yeşim YASAK
Çankırı Karatekin University
Prof. Dr. Murat ÖZDEMİR
Hacettepe University
Prof. Dr. İsmail HANOĞLU
Çankırı Karatekin University
Assoc. Prof. Dr. Binnur ERDAĞI DOĞUER
Eastern Mediterranean University
Assist. Prof. Dr. Atay AKDEVELİOĞLU
Ankara University

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Nuray ZAN
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN
Milli Savunma Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan DEMİR
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim AKYOL
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Seval KOÇAK
Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet İbrahim AKYÜREK
Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Saim YÖRÜK
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Ebubekir KEKLİK
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erman KAÇAR
Ardahan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz EKEN
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kudret ARAS
Bingöl Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Hafize Gizem KILINÇ DEMİRHAN
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Issue Reviewers

Prof. Dr. Nuray ZAN
Çankırı Karatekin University
Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Marmara University
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN
Milli Savunma University
Assoc. Prof. Dr. Kenan DEMİR
Çankırı Karatekin University
Assoc. Prof. Dr. İbrahim AKYOL
Çankırı Karatekin University
Assoc. Prof. Dr. Seval KOÇAK
Uşak University
Assoc. Prof. Dr. Muhammet İbrahim AKYÜREK
Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Saim YÖRÜK
Çankırı Karatekin University
Assoc. Prof. Dr. Ebubekir KEKLİK
Çankırı Karatekin University
Assist. Prof. Dr. Erman KAÇAR
Ardahan University
Assist. Prof. Dr. Cengiz EKEN
Çankırı Karatekin University
Assist. Prof. Dr. Kudret ARAS
Bingöl University
Lecturer Dr. Hafize Gizem KILINÇ DEMİRHAN
Çankırı Karatekin University

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarının Eleştirel Düşünme Açısından
Değerlendirilmesi 117

Sercan Çelik ve Necdet Aykaç

1970-1980 Arasında Yayımlanan Romanlarda Ekonomik Görüntünün
Bir Göstergesi Olarak Yoksulluk 159

Selma Çelik

Nietzsche’de Dönüşümün Olanğı Olarak İstirap 177

Gülay Özdemir Akgündüz

Ketenci/Kettânî Ömer Paşa’nın Bilinirliğine ve Vakıflarına Dair Yeni
Tespitler 203

Abdulkasim Gül

DERLEME MAKALESİ

Nitel Araştırma Desenleri: Metodolojik Bir Temellendirme..... 217

Murat Özdemir ve Gamze Tuti

Editörden

Değerli Okurlarımız,

Dergimizin yeni bir sayısında sizlerle buluşmaktan memnuniyet duymaktayız.

Bu sayıda, değerli bilim insanlarımızın KAREFAD dergisine sundukları dört özgün araştırma makalesi ve bir derleme makalesi olmak üzere toplam beş makaleyi Ekim/2023 sayısında sizlere sunmanın gururunu yaşamaktayız.

Her bir makale, kapsamlı bir araştırma ve analizin bir ürünüdür. Araştırmalar arasında; *Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarının Eleştirel Düşünme Açısından Değerlendirilmesi, 1970-1980 Arasında Yayımlanan Romanlarda Ekonomik Görüntünün Bir Göstergesi Olarak Yoksulluk, Nietzsche'de Dönüşümün Olanacağı Olarak İstırap ve Ketenci/Kettânî Ömer Paşa'nın Bilinirliğine ve Vakıflarına Dair Yeni Tespitler* başlıklı makaleler bulunmaktadır. Derleme makalesi de *Nitel Araştırma Desenleri: Metodolojik Bir Temellendirme* başlıklı kuramsal bir araştırmadır.

Dergimizin yayınlanma sürecinde en başta Sayın Rektörümüz ve Dekanımız olmak üzere saygıdeğer alan editörlerimize, kıymetli yayın ve danışma kurullarımıza, çalışmaların nitelikli hale gelmesinde katkıda bulunan değerli hakemlerimize, başta bu sayıda olmak üzere dergimize çalışmalarıyla katkıda bulunan bütün yazarlara ve teknik süreçte yer alan diğer ekip arkadaşlarımıza şahsım ve değerli editör yardımcılarımız Dr. Öğr. Üyesi Fatma ERKEK ve Arş. Gör. Ömer KAMIŞ adına teşekkür ediyorum. Bu sayıya katkı sağlayan bütün yazar ve hakemlerimize teşekkürü bir borç biliriz.

Dergimizde yer alan makalelere çalışmalarınızda atıf yapılması, dergimizin ulusal ve uluslararası endeks ve dizinlerde yer almasına büyük katkı sağlayacaktır. Bu çalışmayı incelediğiniz için teşekkür eder, gelecekteki sayılarımızda çok değerli yayınlarınızı yayımlamaktan mutluluk duyacağımızı bildirmek isteriz.

Saygılarımla,

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Editör

Ekim, 2023

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarının Eleştirel Düşünme Açısından Değerlendirilmesi¹

Sercan Çelik ²

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Necdet Aykaç ³

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Öz

Bu araştırmanın amacı, 2018 öğretim programına göre hazırlanan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki okuma metinlerini ve metinlerle ilgili soruları eleştirel düşünme açısından değerlendirmektir. Göstergibilim yönteminde desenlenen araştırmanın veri kaynağını, MEB tarafından 2019 yılından itibaren beş yıl ders kitabı olarak belirlenen 9, 10, 11 ve 12. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları oluşturmaktadır. Araştırmada veriler, nitel araştırma veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman analiziyle elde edilmiştir. Toplanan veriler ise tematik ve betimsel analiz teknikleriyle çözümlenmiştir. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki metin ve soruların belirlenme aşamasında eleştirel düşünmenin geliştirilmesine yönelik bir planlama yapılmadığı tespit edilmiştir. Sınıf seviyeleri ve ünitelere göre incelendiğinde ise 9. ve 10. sınıf ders kitaplarının, geliştirici metinleri ve derinlemesine anlama sorularını çok az sayıda içerdiği görülmüştür. Dolayısıyla derse temel oluşturdukları için ayrı bir öneme sahip olan 9. ve 10. sınıf ders kitaplarındaki metin ve soruların eleştirel düşünmeyi geliştirmede yetersiz oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın 11. ve 12. sınıf ders kitaplarında yer alan soru ve metinlerin eleştirel düşünme açısından yeterli olduğu belirlenmiştir. Fakat eleştirel düşünme açısından aşamalı bir planlama yapılmadığı için 9. ve 10. sınıf ders kitaplarının yetersizliği, sonraki kitapların yeterliliğini de işlevsizleştirmektedir. Ayrıca istisnalar olsa da geliştirici metin ile derinlemesine soru arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Geliştirici metinlerin olduğu ünitelerde derinlemesine soruların, etkisiz ve engelleyici metinlerin olduğu ünitelerde ise içeriği anlama sorularının çoğunlukta olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ders kitapları, eleştirel düşünme, 2018 Türk dili ve edebiyatı öğretim programı, okuma metinleri, metinlerle ilgili sorular

¹ Makale, *Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarının Eleştirel Düşünme Açısından Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezinin bir kısmından üretilmiştir.

²Bilim Uzmanı, Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim, Muğla/Türkiye, E-posta: sercan1celik1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3289-5481>

³Prof. Dr., Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim, Muğla/Türkiye, E-posta: necdetaykac@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8020-713X>

MAKALE TÜRÜ

Başvuru Tarihi

Kabul Tarihi

Araştırma Makalesi

09 Mart 2023

30 Haziran 2023

doi: 10.57115/karefad.1262831

Atıf: Çelik, S. & Aykaç, N. (2023). Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarının eleştirel düşünme açısından değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 117-157. <https://doi.org/10.57115/karefad.1262831>

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
KAREFAD

Evaluation of Turkish Language and Literature Textbooks in Terms of Critical Thinking¹

Sercan Çelik ²

Muğla Sıtkı Koçman University

Necdet Aykaç ³

Muğla Sıtkı Koçman University

Abstract

The purpose of this research is to evaluate the reading texts and the questions about the texts in the Turkish Language and Literature textbooks prepared according to the 2018 curriculum in terms of critical thinking. The data source of the research designed in the semiotics method consists of the 9th, 10th, 11th and 12th grade Turkish Language and Literature textbooks, which have been determined by the Ministry of National Education as a textbook for five years as of 2019. The data in the research were obtained by document analysis, which is one of the qualitative research data collection methods. The collected data were analyzed with thematic and descriptive analysis techniques. According to the results obtained in the research, it was determined that there was no planning for the development of critical thinking during the determination of the texts and questions in the Turkish Language and Literature textbooks. When examined according to grade levels and units, it was seen that the 9th and 10th grade textbooks contained very few improving texts and in-depth comprehension questions. Therefore, it has been concluded that the texts and questions in the 9th and 10th grade textbooks, which are of particular importance as they form the basis of the course, are insufficient in developing critical thinking. On the other hand, when examined according to grade levels and units, it was seen that the 11th and 12th grade textbooks were rich in terms of developing texts and in-depth comprehension questions. Therefore, it has been determined that the questions and texts in the 11th and 12th grade textbooks are sufficient in terms of critical thinking. However, since there is no gradual planning in terms of critical thinking, the inadequacy of the 9th and 10th grade textbooks devalues the adequacy of the following books. In addition, although there are exceptions, it has been determined that there is a positive relationship between the improving text and the in-depth question. It was seen that in-depth questions were in the majority in units with improving texts, and content comprehension questions were in the majority in units with ineffective and obstructive texts.

Keywords: Textbooks, critical thinking, 2018 Turkish language and literature curriculum, reading texts, questions about texts

¹ The article is produced out of a part of the MA thesis entitled *Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarının Eleştirel Düşünme Açısından Değerlendirilmesi*.

² Master of Science, Faculty of Education, Curriculum and Instruction, Muğla/Turkey, E-mail: sercan1celik1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3289-5481>

³ Prof. Dr., Faculty of Education, Curriculum and Instruction, Muğla/Turkey, E-mail: necdetaykac@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8020-713X>

ARTICLE TYPE
Research Article

Received Date
March 09, 2023

Accepted Date
June 30, 2023

Dil, düşünceyi etkileyen ana etmenlerden birisidir. Çünkü insan dilinin zenginliğiyle düşüncesini derinleştirebilir. Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları ise barındırdığı metinler aracılığıyla bir taraftan dil öğretimini sağlarken diğer taraftan düşünme becerilerin gelişmesine katkı sağlayabilir. Çünkü bu metinler edebi eserlerden alınan parçalardır. Dolayısıyla estetik ve fikir barındıran metin parçalarıdır.

Ders kitapları, neredeyse her yerde birincil öğrenme kaynağı durumunda olduğu için (İrafahmi vd., 2018) kritik bir öneme sahiptir. Çünkü ders kitapları kolay erişilebilen ve sık kullanılan bir materyaldir (Demir vd., 2014). Ders kitapları her sınıf düzeyi için bilgiler, modeller, örnekler ve aktiviteler sunar. Bir eğitim programının boyutlarını oluşturan hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ile ölçme-değerlendirmenin tümünü bünyesinde barındıran bir materyaldir (Demirel ve Kıroğlu, 2006; Eskimen, 2018; Tompkins vd., 2002). Bu yönüyle bakıldığında ders kitaplarının, geliştirilen tüm programların uygulanmasında aktif bir rol oynadığı ve programın başarısını etkilediği söylenebilir (Sarıtaş, 2019).

Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabı ise yapısı bakımından diğer ders kitaplarından ayrılmaktadır. Çünkü Türk Dili ve Edebiyatı dersi tarihsel süreçte benzer birçok dersin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. 1992 programında “Edebiyat”, “Türk Dili” ve “Kompozisyon” olmak üzere üç farklı ders olarak okutulmuştur. Bu derslerden “Edebiyat” daha çok dönemleri ve edebiyat tarihini kapsarken “Türk Dili” dersi dil bilgisini kapsamıştır. “Kompozisyon” ise daha çok yazma ve okuma becerilerinin geliştirilmesiyle ilgili bir derstir. 2005 Programıyla birlikte bu dersler, “Dil ve Anlatım” ve “Türk Edebiyatı” adları altında verilmeye başlanmıştır. Aslında daha çok “Türk Dili” ve “Kompozisyon” derslerinin birleştirilerek “Dil ve Anlatım” dersinin meydana getirildiği söylenebilir. Edebiyat dersinin ise ismi ve kapsadığı konular değiştirilmiştir. 2015 öğretim programıyla da “Dil ve Anlatım” ve “Türk Edebiyatı” dersleri birleştirilerek “Türk Dili ve Edebiyatı” dersi olmuştur. 2015 Programı’ndan sonra oluşturulan 2017 ve 2018 Programları’nda ise dersin genel kurgusu aynı kalmıştır (MEB, 2015; MEB, 2018; Pilav, 2016).

2015 Programıyla iki dersin birleşiminden meydana gelen Türk Dili ve Edebiyatı dersinde, dil bilgisi konusu da kitapta yer alan metinlerden hareketle öğretilmeye başlanmıştır. Ders kitabındaki genel akış şu şekildedir: Bir metnin belli bir bölümü verilir, bu bölüm edebî açıdan incelenir. Ardından metnin yazarı ve dili ait olduğu dönem açısından değerlendirilir. Sonrasında ses olayları, yazım kuralları gibi konuları içeren dil bilimsel bir inceleme gerçekleştirilir. Buradan hareketle ders kitaplarındaki örnek metinlerin her anlamda kritik önem taşıdığı söylenebilir. Bu metinler hem dönemin özelliklerini iyi yansıtmalı hem dil bilgisi kurallarına uygun olmalı hem de sanatsal açıdan öğrenciyi etkileyecek nitelikte olmalıdır. Bu üç unsur da düşünme becerilerinin gelişimi için önemlidir. Bu özelliklere sahip metinler

ders kitapları için nitelikli metinlerdir. Nitelikli metinler de kişinin düşünme edinimlerini hareketlendirir (Kanmaz, 2019). Kişinin zihninde sorular oluşturabilir ya da zihnindeki sorulara cevap verebilir. Çünkü öğrenciler bir metni okurken bir anlamda yazarın düşünme mantığını, kendi deneyim ve mantıklarıyla yeniden inşa ederler (Sobkowiak, 2016). Bu inşa sürecinde bir diğer önemli konu metin altı sorularıdır. Bir metin parçası eleştirel düşünmeye engel unsurlar barındırabilir. Ancak o metnin kesinlikle ders kitabında olmaması gerektiği anlamına gelmez. Böyle bir anlayışla hareket edilirse edebiyatın birçok dönemi göz ardı edilebilir. Bundan dolayı ders kitabındaki bir metin aslında altındaki sorularla bir bütündür. Bu sorular o metni eleştirel düşünme için faydalı hale getirebilir. Çünkü soru, eleştirel düşünmenin temelini oluşturur. Nitelikli düşünmenin başlangıcı sorgulamaktır (Amanvermez İncirkuş ve Özçetin, 2021; Facione, 2011; King, 1995; Nosich, 2018; Schmit, 2002). Örneğin “sizce bu metinde kahraman gerekçeli düşünmüş müdür?” gibi bir soru sorulduğunda mantıksız kararlar ortaya çıkartılabilir. Buna bağlantı olarak olumsuz bir örnekten olumlu sonuçlar çıkarılabilir.

Bu bağlamda metin altı sorular, metin üzerine düşünme ve sorgulama eylemidir. Bu sorular öğrencinin metin üzerine düşünmesini, çözümlemesini, değerlendirmesini ve bazı çıkarımlar yapmasını sağlar. Bunun için soruların öğrencilerin düşünmesini sınırlandırmaması önemlidir. Derinlikli düşünmeye imkân veren açık uçlu sorular eleştirel düşünmenin gelişimine de katkı sağlar (Lynch ve Wolcott, 2001; Willingham, 2007). Bu yönüyle bakıldığında eleştirel düşünmenin gelişiminde sorgulamanın yeri yadsınamaz. Ders kitaplarının da eleştirel düşünmeyi geliştirmeye yönelik olması için metin altı sorular, metin kadar önem arz etmektedir. Bunun için soruların, öğrencileri hayata hazırlayan, düşüncesini sınırlamayan ve üst düşünme becerilerini geliştirecek nitelikte olması gerekmektedir (Amanvermez İncirkuş ve Özçetin, 2021). Bu üst düşünme becerilerinden eleştirel düşünme ise birçok unsurdan meydana gelmektedir.

Eleştirel düşünme kavramı, tam olarak sınırlandırılmış ya da açıklanmış bir kavram değildir. Böyle bir çaba içine girmek de çok doğru olmayacaktır. Çünkü sınırlanamazlık eleştirel düşünmenin gücünün göstergesidir. Bunun için eleştirel düşünme anlayışlarından birini doğru olarak kabul etmek eleştirel düşünmeyi de kendi bağlamından koparmak, kalıplara sokmak anlamına gelebilir (Amanvermez İncirkuş ve Özçetin, 2021; Bailin, 1999).

Eleştirel düşünme parçalardan meydana gelen, bileşenleriyle var olan, alt ve üst yapının organizasyonu sonucu oluşan komplike bir yapıdır (Amanvermez İncirkuş ve Özçetin, 2021; Nosich, 2018). Öncelikle buna dikkat çekmek gerekir. Kalıpları yıkmak ile eş anlamlı ifade edilen eleştirel düşünmenin, kalıplarla açıklanmaya çalışılması bu yönüyle bir çelişki oluşturur. Peki o zaman eleştirel düşünme nedir? Watson ve Glaser (1964, akt. Yılmaz, 2019) eleştirel düşünmeyi problem çözme, sorgulama ve araştırma

gibi edimleri kapsayan genel bir süreç olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamada eleştirel düşünme genel, sınırları belirsiz bir beceri olarak öne çıkar. Ennis (1987) ise eleştirel düşünmeyi neye inanacağımıza veya ne yapacağımıza karar vermeye odaklanmış, mantıklı yansıtıcı düşünce olarak nitelemiştir. Bu niteleme, eleştirel düşünmenin sistematik olarak açıklanması açısından önemlidir. Bir anlamda dağınık bir halde seyreden eleştirel düşünme kavramını bir yola sokarak “karar verme” konusuna yöneltmiştir. Ennis’ten sonra eleştirel düşünmeyi tanımlamaya çalışan araştırmacılar da bu yoldan ilerlemiş, “eleştirel düşünme” ve “karar verme” ilişkisi üzerinden kavramı açıklamaya çalışmışlardır. Bailin (1999), Ennis’teki muğlaklığa da atıf yaparak “sadece neye inanacağına veya ne yapacağına karar vermeyi amaçlayan herhangi bir düşüncenin, eleştirel düşünme olarak sayılamayacağını” ifade etmiştir. Bailin’e (1999) göre eleştirel düşünme olarak kabul edilen düşünmenin karar vermek, bir soruyu yanıtlamak, bir sorunu çözmek, bir plan tasarlamak veya bir proje yürütmek gibi bir uca veya amaca yönelik olması gerekir. Yani eleştirel düşünme herhangi bir mantıklı karar değil, sistematik ve amaca yönelik bir düşünmedir. Eleştirel düşünme üzerine önemli çalışmaları olan Lipman (2003) ise eleştirel düşünmeyi, iyi bir yargıya götüren becerili ve sorumlu; içinde bulunduğu bağlama duyarlı, kriterler üzerine kurulu ve kendini düzeltici bir yapı olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama Ennis’deki muğlaklığı gidermiş, Watson ve Glaser’in genelliğini sınırlamış ve Bailin’in eleştirilerini göz önünde bulundurmıştır. Bu açıdan bakıldığında eleştirel düşünme kavramının, zaman geçtikçe belli bir sistematik içinde açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu çabanın emektarlarından Paul ve Elder (2020) eleştirel düşünmeyi, düşünmeyi düzenlemek ve düşünmeyi geliştirmek için düşünme üzerine düşünmek olarak tanımlamış, eleştirel düşünmeyi bir meta düşünme eylemi olarak görmüştür. Eleştirel düşünme eylemini de belirli entelektüel standartlarla ve ölçütlerle açıklamaya çalışmıştır. Eleştirel düşünmeyi ölçütlerle açıklayan bir diğer kişi ise Semerci’dir. Semerci (2003) eleştirel düşünmeyi görünen, okunan elde edilen bilgiyi olduğu gibi kabul etmek yerine bunları sürekli inceleyerek, sorgulayarak, ölçütlere göre değerlendirerek açıklama ve yargıya varmak olarak tanımlamıştır.

Eleştirel düşünmeyi barındırdığı kavramlarla açıklamak yerine, onunla ilgili bazı eğilimleri vurgulamak daha doğru olabilir. Birincil eğilim, iyi akıl yürütmeye değer vererek neden aramak ve değerlendirmektir. Sonrasında inançları ve eylemleri bu değerlendirmeye dayanarak yönetmektir. Buna ek olarak eleştirel düşünme için gerekli olan eğilimlerin bir alt kümesi de şöyle özetlenebilir: açık fikirlilik, adil düşüncelilik, bağımsız fikirlilik, sorgulayıcı bir tutum ve saygı (Bailin ve Siegel, 2002). Sonuç olarak eleştirel düşünme, birçok beceriyi kapsayan üst düşünme becerisi olarak ifade edilebilir.

Bailin ve Siegel (2002, s. 10) “Zaman izin verirse, eleştirel düşünmenin bizim için gerçekten iyi olduğunu kanıtlayan daha fazla tanım, teori ve pratik

uygulamalardan bahsedebilir. Ancak inançlarımı kemiren daha büyük endişelerim var. Eleştirel düşünenlerden oluşan bir toplum istemediğimize dair kanıtlar var,” diyerek eleştirel düşünme ile ilgili kaygısını açıkça ifade etmiştir. Bu kaygı yerinde ve haklı bir kaygıdır. Çünkü davranışçı kuramın eğitimi istedik yönde davranış değiştirme olarak tanımlaması “kimin isteği” sorusunu akıllara getirmektedir (Yılmaz ve Altunkurt, 2011). Eleştirel pedagoji de davranışçıların bu görüşünü, egemen sınıfın çıkarları için okulu bir araç olarak kullanmak ve sorgusuz sualsiz kendine biat edecek uysal vatandaşlar yetiştirmek olarak yorumlamaktadır. Eleştirel pedagojiye göre ise eğitim, programlar ve okul, egemen sınıfın isteği doğrultusunda insan üretme gayretinde olmamalıdır. Aksine eğitim, bireylerin özgürleşmesine olanak sağlamalı ve özgür insanlar yetiştirme amacıyla olmalıdır. Ancak bu şekilde demokratik bir toplum meydana gelebilir (Apple,2009; Baker, 2006; Chomsky, 2007; Freire, 2010; McLaren, 2007; Spring, 2010).

Özgür ve demokratik bir toplum için de eleştirel düşünme kritik bir öneme sahiptir. Çünkü eleştirel düşünme, baskıcı güç ilişkilerinin ve toplumsal eşitsizliğin tanınabilmesi, böylelikle üstesinden gelenebilmesi için gerekli bir yetkinliktir (McLaren, 1995). Eleştirel düşünme, toplumda ve okullarda iktidarın hegemonik baskısı altında görünemeyen grupların tanınmasını, duyulmasını ve gerçek anlamda özgün sorunları olan insanların görüşlerini duymayı sağlar (Burbules, 2016). Bu açıdan bakıldığında eleştirel düşünme, toplumsal muhalefet alanı için de önemli bir konumdur. Çünkü eleştirel düşünen bireylerin varlığı, otoriter iktidarları geriletirerek demokratik ve çok sesli anlayışların oluşmasına katkı verebilir.

Teknolojik gelişmelerle birlikte dezenformasyon hat safhaya çıkmıştır. Özellikle sosyal medyayla birlikte dünya herkesin birbirini kandırmaya çalıştığı bir yer haline gelmiştir. Ennis (1991) herkesin birbirini kandırmaya çalıştığı dünyada eleştirel düşünme bir savunmadır, diyerek eleştirel düşünmenin işlevsel önemini ifade etmiştir. Bununla birlikte yine 21. yüzyılda sokakta, evde, televizyonda, telefonda, bilgisayarda, sosyal medyada yani her yerde ansızın ve kontrolsüz fırlayan reklamlar adeta insan hayatını bir reklam filmine çevirmiştir. Kapitalizmin üretme çılgınlığı zoraki de olsa bir tüketim çılgınlığına dönüşmüştür. Herkes birbirini ikna etmeye çalışır duruma gelmiştir. Yine diğer taraftan otoriterleşen iktidarlar politikalarını haklı göstermek, propagandalarını yapmak için tüm iletişim kanallarına hükmetmeye başlamıştır. ABD'nin eski başkanı Trump bu propagandalar için sadece Twitter'a 1 milyar dolar bütçe ayırmıştır (NTV, 2021).

Bireylerin karar vermeleri üzerindeki bu baskılar, onları zor duruma düşürmüştür denilebilir. Tam da bu noktada eleştirel düşünme kritik bir değer kazanmıştır. Çünkü eleştirel düşünme ne yapacağına ya da neye inanacağına karar verme mekanizmasını belirleyen mantıklı düşünme becerisidir (Ennis, 1991). Belki de insanlığın hiçbir döneminde karar vermek bu kadar zor olmamıştır. Bu kararlar bireyin neyi giyeceği, kime güveneceği, nereye

gideceği gibi gündelik kararlar olabileceği gibi bireyin hangi okula gideceği, hangi mesleği seçeceği, hangi partiye oy vereceği gibi uzun vadeli kararlar da olabilmektedir. Bir anlamda insanlar karar vermeye çalışırken sunulan suni alternatifler arasında boğulacak duruma gelmiştir. Eleştirel düşünme bu noktada modern bilgi çağının ilacı olarak reçetede yerini almıştır.

Eleştirel düşünme, yukarıda da ifade edildiği gibi her dönem için önemli bir beceridir. Çünkü ancak eleştirel düşünen bireyler, mantıklı düşünme stratejileriyle doğru kararlar verip demokratik ve aydın bir toplum meydana getirebilirler. Eğitimin görevi de öğrencileri yetişkinliğe hazırlamaksa onlara kazandıracığı birincil becerilerden biri eleştirel düşünmedir. Çünkü öğrenciler, yetişkinliklerinde hayatlarını şekillendirecek kararlar almaktadır. Bu kararların nitelikleri de kuşkusuz ne düzeyde eleştirel güce sahip olduklarıyla ilgilidir. Bu eleştirel güç, bireyin içi boş sözlere kanmasını engeller, yanlış kararlardan uzaklaştırır; tekçi ve otoriter rejimlerden oluşmasını engeller.

Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları ile eleştirel düşünme arasındaki ilişki de dil ve düşünme ilişkisiyle bağlantılıdır. İçerik olarak yoksul bir dilin ürettiği düşünce de yoksuldur (Kanmaz, 2019). Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki metinler öğrencilere kurmaca bir dünyanın kapılarını açar. Lise öğrencileri bu metinler aracılığıyla günlük hayatlarında göremeyecekleri karakterlerle karşılaşabilirler. Bu karakterlerin eylemleri ve düşünme tarzları onlara yol gösterebilir. Doğal olarak her okur, kurmaca ve kendi gerçekliği arasında bağlantılar kurar. Söz konusu bağlantılar okurun zihninde sorular oluşturur. Bu da eleştirel düşünmenin dayanaklarından biridir. Bu metinler eleştirel düşünmeyi geliştirebilir ya da engelleyebilir. Bir örnek üzerinden açıklanacak olursa, Ömer Seyfettin'in (2019) "Ferman" öyküsünde ana karakter Tosun Bey, kendi ölüm fermanını kendisi götürür. Yola çıkarken fermanın içeriği hakkında bilgisi yoktur. Açıp okumaya cesaret eder. Okuduğunda kendi ölüm fermanı olduğunu öğrenir. Kendi kendine olayı değerlendirir ve padişahın emrinin kendi canından daha önemli olduğu sonucuna varır. Bu örnekte eleştirel düşünmeyi engelleyen birçok unsur sayılabilir ama en başat olanı itaattir. Söz konusu metin ders kitabında olduğu zaman, devlete bağlılık, vatanseverlik olarak değerlendirilebilir. Fakat aslında eleştirel düşüncenin önüne set çeker. Çünkü suçsuz olduğunu bilen kahraman, suçlamaları çürütecek tanıkları olduğu halde sırf padişahın emri diye ölümü kabul etmiştir. Bunu da büyük bir kahramanlık olarak görür. Verilen örnekte olduğu gibi ders kitaplarındaki temel hatalar eleştirel düşünmeyi engelleyebilir (Shaw, 2014). Bundan dolayı ders kitabı yazılırken seçilen parçalar öğrencide hem öğrenme arzusunu uyandırmalı hem de düşünme becerilerini geliştirmelidir (Başoğlu ve Mutlu, 2011).

Alanyazın incelendiğinde Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabındaki metinlerin (Eskimen, 2016; Munzur,1998; Sarıtaş, 2019; Soysal ve Kurudayıoğlu (2018); Şenyıldız, 2020) ve soruların (Savaşkan, 2016; Erdem

ve Topbaş, 2017; Aydemir ve Çiftçi, 2008; Amanvermez İncirlikuş ve Özçetin, 2021) eleştirel düşünme açısından incelendiği birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda genellikle ya metne ya soruya odaklanılmıştır. Türk Dili ve Edebiyatı dersini ve ders kitabını eleştirel düşünme açısından öğrenci ve öğretmen görüşleriyle değerlendiren çalışmalarda bulunmaktadır (Eskimen, 2018; Saraç, 2009). Türk Dili ve Edebiyatı dersinin öncülü olan Türkçe ders kitapları da eleştirel düşünme açısından sıklıkla incelendiği görülmektedir (Başoğlu ve Mutlu, 2011; Bozkurt vd., 2015; Esemem, 2020; Temizkan ve Zeyfi, 2014; Yağmur, 2009; Yıldız, 2021). Yurtdışında da birçok ders kitabı eleştirel düşünme açısından incelenmiş, güçlü ve zayıf yönleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır (Børhaug, 2014; Errington ve Bubna-Litic, 2015; Jaffar, 2004; Tabačková, 2015).

Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki hem metinleri ve soruları birlikte inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma ders kitaplarını eleştirel düşünme açısından bütünlüklü bir biçimde incelediği için diğer araştırmalardan farklılaşmaktadır. Çünkü metin parçasının niteliği kadar o metne sorulan sorular da eleştirel düşünmenin gelişimi için önemlidir. Bu anlamda soruların metinleri derinleştirip derinleştirmediği özellikle incelenmiş ve belirlenmeye çalışılmıştır. Metin ve sorular birlikte analiz edilip ders kitabının bütünlüklü olarak eleştirel düşünme açısından yeterliliği saptanmaya çalışılmıştır. Bunun için bu araştırma 2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı'na göre hazırlanan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki okuma metinlerini ve metinlerle ilgili soruları eleştirel düşünmeye açısından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu genel amaç doğrultusunda şu alt amaçlara ulaşılmaya çalışılmıştır:

1. Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan okuma metinlerinin eleştirel düşünmeye göre özellikleri nasıldır?

2. Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki metinlerin özelliklerine göre sınıf düzeylerinde (9,10,11,12) dağılımı nasıldır?

3. Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan okuma metinleriyle ilgili soruların eleştirel düşünmeye göre özellikleri nasıldır?

4. Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan okuma metinleriyle ilgili soruların özelliklerine göre sınıf düzeylerine (9,10,11,12) dağılımı nasıldır?

5. Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki okuma metinleri ve bu metinlerle ilgili soruların karşılaştırmalı olarak sınıf düzeylerine (9,10,11,12) dağılımı nasıldır?

Yöntem

Araştırma Modeli

Bu araştırma Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki okuma metinlerini ve okuma metinleriyle ilgili soruları eleştirel düşünme açısından değerlendirmeyi amaçladığı için göstergebilim yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntem temelde bir göstergenin (fotoğraf, metin, film, broşür, video vb.) içeriğinin analiz edilerek kapsadığı anlamın açığa çıkartılması hedeflemektedir (Atay, 2020). Göstergebilim metinler ve imgeler halindeki sembollerle ilgilenmektedir. Bu sembol ve imgelerin gösterdikleri anlamlar üzerine yapılan yorumlamalarla çıkarımlara varılır (Bakr, 2021). Bu bağlamda göstergebilim yöntemi, olgusalçı/yorumsal paradigmaya dayandığı için nitel bir yöntemdir. Çünkü nitel araştırmalar, anlam ve anlama üzerine odaklanan, araştırma verisindeki nedenleri ve etkileri tümevarımsal bir süreç içerisinde ele alan bir araştırmadır (Özdemir, 2020; Merriam, 2013).

Bu araştırmada da metinler eleştirel düşünme açısından incelenirken metnin mesajında, olayında, kahramanın özelliklerinde ve metnin konusunda eleştirel düşünme göstergeleri aranmıştır. Özellikle metindeki metaforların göstergeleri yorumlanmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Metinlerle ilgili sorular için de benzer bir araştırma süreci söz konusudur. Araştırmaya başlamadan belirlenen düzey ve boyutlarla metinlerle ilgili soruların ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Metinlerle ilgili sorular özelliklerine göre bu düzey ve boyutlar altında gruplandırılmıştır. Bu bağlamda Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan okuma metinlerin ve bu okuma metinleriyle ilgili soruların derinlemesine incelenmesine için göstergebilim yönteminden yararlanılmıştır.

Veri Kaynağı

Araştırmanın veri kaynağının, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 18.04.2019 tarihli ve 8 sayılı (ekli listenin 169'uncu sırasında) kurul kararı ile 2019-2020 Öğretim Yılından itibaren 5 (beş) yıl süreyle ders kitabı olarak kabul ettiği Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları oluşturmaktadır. Ders kitapları arasında Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarının veri kaynağı olarak seçilmesinin nedeni ise dil ve kültür öğretimine yönelik olan bu kitaplarının eleştirel düşünme becerilerinin gelişimi üzerine de etkili olmalarındandır.

Tablo 1*Veri kaynağını oluşturan kitap bilgileri*

Ders Kitapları	Yayıncılık	Yazar/yazarlar	Yayın yeri ve tarihi	Sayfa sayısı
9. sınıf	Öğün Yayınları	Merve Akyol ŞükranKaracan Sonduk Aysun Taşkapı	Ankara, 2021	256 Sayfa
10. sınıf	BİR-YAY Yayınevi	Aylin Hidayet Başaran Yılmaz Yunus Nasır	Ankara, 2021	293 sayfa
11. sınıf	Gezegen Yayıncılık	Murat Tetik Ali Asker Ova	Ankara, 2021	296 sayfa
12. sınıf	Anka Kuşu Yayınevi	Sevgi ARSLAN	Ankara, 2021	271 sayfa

Araştırmanın veri kaynağını, Tablo 1’de bilgileri verilmiş olan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları oluşturmaktadır. Bu kitaplar farklı yayın evleri tarafından hazırlanıp Talim ve Terbiye Kuruluna sunulmuştur. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı bu kitapları Türk Dili ve Edebiyatı dersinin öğretimi için 2019 yılından itibaren beş yıl süreyle Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabı olarak belirlemiştir. Bu ders kitaplarının veri kaynağı olarak seçilme nedeni ise uygulamada olan 2018 Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programına göre hazırlanmış olması ve araştırmanın yapıldığı tarihlerde kullanılmakta olmasıdır. Dolayısıyla Türk Dili ve Edebiyatı öğretimi için önemli bir kaynak olan bu ders kitaplarının eleştirel düşünme açısından niteliğinin tartışmaya açılması daha sonra hazırlanacak kitapların niteliğini de olumlu olarak etkileyebilir. Bunun için araştırmanın veri kaynağı olarak uygulamada olan programa göre hazırlanmış ve araştırmanın yapıldığı 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde kullanılmakta olan ders kitapları seçilmiştir.

Veri Toplama ve Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler, doküman analizi yöntemiyle Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarından toplanmıştır. Doküman analizi, araştırmanın konusu ile ilgili bilgileri içeren materyallerin (kitap, dergi, gazete, magazin, arşiv, mektup vb.) belirli kriterler yoluyla analiz edilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu anlamda araştırmanın veri kaynağını oluşturan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları belirlenen ölçme araçlarına göre incelenip ilgili veriler toplanıp analiz edilmiştir. Bu veri toplama araçlarıyla ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Veriler toplanırken okuma metinleri ve bu okuma metinleriyle ilgili sorular için farklı veri toplama araçları kullanılmıştır. Metinlerle ilgili verilerin toplanması için Facione’nin (2011) sunduğu “Eleştirel Düşünme:

Eğitsel Değerlendirme ve Öğretim Amaçlı Uzman Görüşleri” raporu temel alınarak toplanmıştır. Bu raporda yer alan eleştirel düşünme alt becerileri ölçüt olarak belirlenmiş, veriler bu alt beceriler çerçevesinde toplanmıştır. Metinlerle ilgili sorular için ise Amanvermez-İncirkuş ve Beyreli'nin (2019) Türkçe derslerinde öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini değerlendirmeye yönelik analitik bir rubrik oluşturma sürecinde geliştirdikleri “Türkçe derslerinde eleştirel düşünmeye yönelik beceriler ve soru örnekleri/kökleri” formu kullanılmıştır.

1. Okuma metinleri eleştirel düşünme sınıflaması

Bu araştırmadaki metinlerle ilgili veriler toplanırken “Eleştirel Düşünme: Eğitsel Değerlendirme ve Öğretim Amaçlı Uzman Görüşleriyle İlgili Bir Rapor” (Facione'nın, 2011) başlıklı eleştirel düşünme sınıflaması temele alınmıştır. Bu raporda eleştirel düşünmenin işlem basamaklarında ifade edilen alt beceriler ise metinler değerlendirilirken ölçüt olarak kullanılmıştır. Rapora ilişkin kısaca bilgiler şöyledir: Amerika ve Kanada'daki üniversitelerde beşerî, sosyal, fen ve eğitim bilimleri gibi farklı alanlardan uzmanlar, Amerikan Felsefe Topluluğu adına iki yıl süren bir projeye gerçekleştirmişlerdir. Projede amaç, eleştirel düşünme becerilerinin neler olduğu ve bunların nasıl tanımlandığıyla ilgili ortak bir görüş oluşturmaktır. Proje Delphi tekniği uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Bunun için “Delphi Projesi” olarak da adlandırılmaktadır. Proje sonuçları “Eleştirel Düşünme: Eğitsel Değerlendirme ve Öğretim Amaçlı Uzman Görüşleriyle İlgili Bir Rapor” adıyla yayımlanmıştır. Bugün dünyada ve ülkemizde eleştirel düşünme becerilerini değerlendirmek için kullanılan birçok ölçek bu rapora dayanmaktadır. “California Eleştirel Düşünme Testi (CCTST)” de bu çalışmaya dayanan ölçeklerden biridir. Bu rapor Facione (2011) tarafından sunulmuştur.

Bu rapora göre eleştirel düşünme işlem basamaklarından ve bu basamaklardaki alt becerilerden oluşmaktadır (Facione, 2011). Eleştirel düşünmenin işlem basamakları: “yorumlama”, “analiz”, “çıkarım”, “açıklama” ve “öz düzenleme” olmak üzere altı basamaktan oluşmaktadır. Her işlem basamağının içerdiği alt becerileri vardır. Bu alt beceriler şu şekilde açıklanmıştır:

Yorumlama: Kategorize etme, önemi ortaya çıkarma ve anlamı netleştirme.

Analiz: Fikirlerin incelenmesi, kanıtların tespit edilmesi ve çözümlenmesi.

Değerlendirme: Güvenirliğini inceleme ve mantıksal gücünü belirleme.

Çıkarım: Kanıtları sorgulama, alternatifleri tahmin etme ve sonuç çıkarma

Açıklama: Yöntemleri ve sonuçları tanımlamak, olayların veya bakış açılarının nedensel ve kavramsal olarak açıklamak ve gerekçeli argümanlar sunmak.

Öz düzenleme: Sorgulama, onaylama, doğrulama ve düzeltme

Bu alt becerilerin veri toplama sürecinde kullanılmasının iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki raporda açıklanan eleştirel düşünmenin göstergeleri sayılabilecek bu alt beceriler benzer birçok çalışmada vurgulanmıştır. Eleştirel düşünme ile ilgili alanyazın incelendiğinde sorgulama, anlamı derinleştirme, kanıt gösterme, güvenilirliğini sorgulama, anlamı derinleştirme, alternatif çözümler üretme, sonuç çıkarma, çıkarımda bulunma ve gerekçeli kanıtlar sunma gibi göstergeler eleştirel düşünmenin temel göstergeleri olarak ifade edilmiştir (Bailin vd., 1999; Ennis, 2011; Facione, 2011; Fisher, 2001; Kökdemir, 2000; Nosich, 2018; Paul ve Elder, 2020; Ruggerio, 1990). Bu anlamda “Eleştirel Düşünme: Eğitsel Değerlendirme ve Öğretim Amaçlı Uzman Görüşleriyle İlgili Bir Rapor” (Facione, 2011) eleştirel düşünme sınıflaması hem aşamalı hem de kapsayıcı olduğu için araştırma verilerinin toplanmasında temel alınmıştır. Bu raporun temel alınmasının ikinci nedeni ise okuma metinleriyle ilgili sorular için kullanılan veri toplama formu ile “Eleştirel Düşünme: Eğitsel Değerlendirme ve Öğretim Amaçlı Uzman Görüşleri” raporundaki eleştirel düşünme sınıflamamasının paralellik göstermesidir. Metinlerle ilgili sorular için kullanılan form incelendiğinde bu raporun temel alındığı görülmektedir. Türk Dili ve Edebiyatının ders kitaplarının eleştirel düşünme açısından bütünlüklü değerlendirilebilmesi için okuma metinleri ile bu okuma metinleriyle ilgili soruların veri toplama araçlarının örtüşmesine dikkat edilmiştir. Bunun için metinlerle ilgili verilerin toplanmasında Facione'nin (2011) sunduğu rapordaki eleştirel düşünme alt becerileri temel göstergeler olarak belirlenmiştir. Metinlerin göstergeleri içermesi durumuna göre veriler sınıflandırılmış ve analiz edilmiştir.

2. Türkçe derslerinde eleştirel düşünmeye yönelik soru kökleri

Metinlerle ilgili soruların toplanabilmesi için Amanvermez-İncirkuş ve Beyreli'nin (2019) Türkçe derslerinde öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini değerlendirmeye yönelik analitik bir rubrik oluşturma sürecinde geliştirdikleri “Türkçe derslerinde eleştirel düşünmeye yönelik beceriler ve soru örnekleri/kökleri” formu veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Bu Formla ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Amanvermez-İncirkuş ve Beyreli (2019) bu formu geliştirmek için eleştirel düşünme ile ilgili yapılan birçok araştırma ve ölçüğe ulaşıp geniş bir alanyazından faydalanmışlardır. Bu alanyazın sonucunda ölçülebilecek 14 madde belirlenmiş ve bu maddeler 9 uzman görüşüne (9 uzman için kapsam geçerlik oranı=0.75'tir) sunulmuştur. Uzman görüşleri Lawshe tekniğine göre analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Türkçe derslerinde sorular aracılığıyla

ölçülebilecek eleştirel düşünme becerileri içeriği anlama ve derinlemesine anlama boyutları altında toplanmıştır. İçeriği anlama boyutunda KGİ (kapsam geçerlik indeksi) = 0.89; derinlemesine anlama boyutunda KGİ=0,87 olarak bulunmuştur. Yapılan işlemler formun geçerli bir form olduğunu göstermektedir. Form şöyledir:

Ölçek iki boyut altında sınıflandırılmıştır. Bunlar içeriği anlama ve derinlemesine anlama boyutlarıdır. İçeriği anlama boyutunda tanımlama ve yorumlama; derinlemesine anlama boyutunda analiz, çıkarım, açıklama, varsayımda bulunma ve değerlendirme düzeyleri bulunmaktadır. Boyutlardan içeriği anlama boyutunda olan metinlerle ilgili sorular cevapları metinden çıkartılabilecek daha basit sorulardan oluşmaktadır. İkinci boyut olan derinlemesine anlama ise belirli ilişkiler, analizler, yordamalar, öngörüler ve deneyimlerden yararlanılarak cevaplanması için analitik düşünmeyi gerektiren sorulardır.

Tanımlama Soruları: Cevapları genellikle metinde bulunan tanımlama, sınıflama, seçme ve belirleme sorularından oluşmaktadır. Bu düzeydeki sorular metinden hareketle belirli bilgilere ulaşma sorularıdır.

“Okuduğunuz metinde “metin” nasıl tanımlanmaktadır? Açıklayınız.” (9. sınıf, Giriş)

Yorumlama Soruları: Cevapları genellikle metinde olmasının yanında bazı ilişkilerle cevaplanabilen sorulardır. Metnin temasını, ana fikrini, yardımcı fikirleri, örtük anlamları ortaya çıkarmaya yönelik sorulardır. Ayrıca bu sorularla öğrenciden metinden hareketle bazı ilişkileri kurması da beklenir.

“Edebiyatla toplum arasında nasıl bir ilişki vardır? Açıklayınız.” (11. sınıf, Giriş)

Analiz Soruları: Bu soruların cevapları metinde yer almaz. Bu sorular aracılığıyla öğrenciden neden sonuç ilişkisi kurması, ilişkileri ortaya çıkarması ve zıtlıklar arasındaki bağlantıları sağlaması beklenir. Bu soruların cevaplanabilmesi için ilişkisel bir düşünme sürecine ihtiyaç duyulur.

“Okuduğunuz metindeki sözlü ve yazılı kültürün, toplumsal değişimlerin ve etkileşimlerin etkisini belirleyiniz.” (9. sınıf, Tiyatro)

Çıkarım Soruları: Cevapları metinde yer almayan sorulardır. Bir önceki düzeyde yapılan analizlerle bazı çıkarımlara ulaşılmaya çalışılır. Bu sorular aracılığıyla öğrencinin ilişkisel sonuçlara ulaşması beklenir.

“Bu bilgilerden yola çıkarak orta oyunu ile ilgili çıkarımlarda bulununuz.” (10. sınıf, Tiyatro)

Açıklama Soruları: Cevapları metinde yer almayan ilişkisel sorulardır. Bu sorular aracılığıyla analizler sonucu ulaşılan sonuçların açıklanması sağlanır. Buradaki açıklamaların kanıtlara dayalı ve tutarlı olması önemlidir.

“Sivas Yollarında” şiirinde anlatılanlar, günlük hayattaki gerçeklik kavramıyla örtüşüyor mu? Açıklayınız.” (9. sınıf, Şiir)

Varsayımda Bulunma Soruları: Bu sorular aracılığıyla öğrencinin varsayımlar sunması sağlanır. Bu sorularda temel amaç olayların ve durumların farklı şekilde uygulanmasıdır. Öğrenci bu sorularla alternatif çözümler üzerinde düşünebilir ve bunları sunabilir.

“Son yüzyılda ulaşım ile ilgili hangi gelişmeler yaşanmıştır? Önümüzdeki yıllarda ulaşım ile ilgili ne tür gelişmeler olabilir?” (10. sınıf, Haber)

Değerlendirme Soruları: Bu sorular aracılığıyla bütün süreç gözden geçirilerek kararlar verilir. Burada temel amaç fikirlerin, düşüncelerin, analizleri, çıkarımların ve açıklamaların güvenilirliğinin sorgulanmasıdır. Bu sorgulamaya göre görüşler geliştirilip kararlar verilir.

“Metinde ortaya konulan bilgi tespit ve yorumları belirleyin. Bunları kanıt, güvenilirlik ve geçerlilik açısından değerlendiriniz.” (11. sınıf, Eleştiri)

Bu soruların temel amacı aşamalı olarak düşüncenin derinleştirilmesiyle eleştirel düşünmenin geliştirilmesidir. “Türkçe derslerinde eleştirel düşünmeye yönelik beceriler ve soru örnekleri/kökleri” formu da bu metinle ilgili soruların eleştirel düşünmeye uygunluğunu değerlendirmek amacıyla geniş bir alanyazın sonucu oluşturulmuştur.

Bu veri toplama aracının kullanılmasının nedeni ise hem çalışmanın amaçlarının birbirine benzemesi hem incelenen kitapların birbirine benzemesinden dolayıdır. Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları birbirinin devamı niteliğinde oldukları için yapı ve içerik bakımından da fazlasıyla benzeşmektedirler. Bundan dolayı bu form verilerin toplanması için uygun görülmüştür. Bu form aracılığıyla ders kitaplarında yer alan soruların boyutlara nasıl dağıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bundan da hareketle ders kitaplarındaki metinlerle ilgili soruların niteliği tartışmaya açılmıştır. Formunun kullanılabilmesi için araştırmacılardan gerekli izinler alınmıştır.

Etik Kurul Kararı

Muğla Sıktı Koçman Üniversitesine bağlı etik kurul 210028 numaralı başvuruyu incelemiştir. İnceleme sonucunda 13.03.2021 tarihinde “etik kurul onayı gerektirmediğine” karar verilmiştir.

Veri Analizi

Bu araştırmadaki verilerin analiz sürecinde, tematik içerik analiz ve betimsel analizle tekniklerin kullanılmıştır. Öncelikle veri kaynağını oluşturan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki okuma metinleri ve bu metinlerle ilgili sorular bütünlüklü bir biçimde okunup deşifre edilmiştir. Bu deşifre

sonucunda Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan okuma metinleri ve bu metinlerle ilgili soruların sayısı şöyledir:

Tablo 2

Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarındaki Okuma Metinleri ve Okuma Metinleriyle İlgili Soruların Sayısı

Ders kitapları	Okuma	Metinlerle ilgili
	Metinler	Sorular
	f	f
9. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı	32	355
10. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı	33	430
11. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı	29	421
12. Sınıf Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı	26	569
Toplam	120	1.775

Tablo 2’de görüldüğü üzere Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında 120 okuma metni ve 1.775 okuma metinleriyle ilgili sorunun bulunduğu tespit edilmiş. Bu okuma metinleri ve bu okuma metinleriyle ilgili sorular belirlenen ölçütlere göre gruplandırılıp analiz edilmiştir. Bu analiz süreci okuma metinleri ve bu metinlerle ilgili sorular için farklı biçimde yürütülmüştür.

1. Okuma Metinleriyle İlgili Veri Analizi

Metinler analiz edilirken “Eleştirel Düşünme: Eğitsel Değerlendirme ve Öğretim Amaçlı Uzman Görüşleri” (Facione, 2011) raporundaki alt beceriler ölçüt olarak kullanılmış. Metinler bu ölçütlere göre incelendiğinde farklı özelliklere sahip üç tür metin olduğu belirlenmiştir. Bunlar özelliklerine göre: Eleştirel düşünmeyi geliştirici metinler, Eleştirel düşünmeyi engelleyici metinler ve eleştirel düşünme açısından etkisiz metinlerdir. Bu metin türleri de temalar olarak belirlenmiş. Bu temalar ve kodlar şöyledir:

Tablo 3*Okuma Metinlerin İlgili Temalar ve Kodlar*

Eleştirel Düşünmeyi Geliştirici Metinler	Eleştirel Düşünmeyi Engelleyici Metinler	Eleştirel Düşünme Açısından Etkisiz Metinler
Sorgulama, Anlamı derinleştirme, Fikirlerin güvenilirliğini sorgulama, Özgür düşüneme Alternatif çözümler üretme, İlişkisel sonuçlar çıkarma, Tutarlı çıkarımlarda bulunma Gerekeçeli kanıtlar sunma Mantıksal gücünü belirleme Olay, durum ve fikirleri tarafsız değerlendirme Güvenilir değerlendirmeler sonucu düzeltmeye çalışma	Sorgulamama, sorgulamayı zararlı görme İtaat etme Yüzeysel anlar çıkarma Kanıt göstermeme Fikirlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini sorgulamadan inanma Alternatif çözümler üretmeden durumu kabullenme Dayanakları olmayan geçersiz kanıtlar sunma Mantıksal günü belirlemeden inanma Olay, durum ve fikirleri taraflı değerlendirme Sorunları değerlendirmeye ve düzeltmeye çalışmama	Eleştirel Düşünmeyi geliştirici ölçütleri barındırmama Eleştirel Düşünmeyi engelleyici ölçütleri barındırmama

Metinler temalar halinde gruplandırılmadan önce bir metnin birden çok eleştirel düşünmeyi geliştirici ölçütü ya da karşıt ölçütü içinde barındırdığı görülmüştür. Örneğin metinde yer alan karakterin olayları sorguladığı, bir görüşü savunurken kanıt ürettiği, olaylara tarafsız ve çözüm odaklı yaklaştığı görülmüştür. Bunun için metinler gruplandırılırken tek tek ölçütlere göre gruplandırmaktansa daha bütünlüklü ve geniş bir gruplandırmanın daha doğru olacağı düşünülmüştür. Buna göre metinler göstergelere göre şu temalara ayrılmıştır. Bu temalar eleştirel düşünmeyi geliştirici metinler, eleştirel düşünmeyi engelleyici metinler ve eleştirel düşünme açısından etkisiz metinler temalarıdır.

1. Okuma Metinleriyle ilgili Soruların Veri Analizi

Sorularla ilgili verilerin toplanıp analiz edilme süreci ise metinlerden farklıdır. Öncelikle ders kitabı deşifre edilip 9. sınıfta 355, 10. sınıfta 430, 11. sınıfta 421, 12. sınıfta 569 soru olmak üzere toplamda 1.775 soru elde edilmiştir. Bu toplanan sorular her sınıf seviyesine göre betimsel analizle kod ve kategorilere göre sınıflandırılmıştır. Bu kod ve kategoriler belirlenirken veri toplama aracındaki düzeyler ve boyutlar dikkate alınmıştır. Veri toplama aracındaki “Yorumlama” düzeyi kendi içinde temaya ayrılmıştır. Bu düzey ve boyutlar şöyledir:

Tablo 4*Düzyey ve Boyutlar*

İÇERİĞİ ANLAMA BOYUTU	DERİNLEMESİNE ANLAMA BOYUTU
<ul style="list-style-type: none"> • Tanımlama • Yorumlama (ilişki) • Yorumlama (Örtük Anlam) • Yorumlama (Ana fikir, Tema, Olay örgüsü, Konusu vb.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Analiz • Çıkarım • Açıklama • Varsayımda Bulunma • Değerlendirme

İçeriği anlama boyutunda olan sorular cevapları metinde olan ya da metinden hareketle cevaplanabilecek sorulardır. Derinlemesine anlama soruları ise cevapları metinde yer almayan derinlemesine ilişkiler kurarak cevaplanabilecek sorulardır. Bu boyutlardaki her düzeyde farklı bir özelliğe sahiptir. Buna göre okunan soru hangi düzeyin özelliğini taşıyorsa o düzyey yerleştirilmiştir. Bu düzeylerin özellikleri veri toplama aracı bölümünde detaylı olarak verilmiştir.

Güvenilirlik ve Geçerlilik

Araştırmanın güvenilirlik ve geçerliliği için araştırmacıdan bağımsız bir uzman tarafından sorular eleştirel düşünme düzeylerine göre ayrıca sınıflandırılmıştır. Sonrasında iki değerlendirmeci yaptıkları sınıflandırmaları karşılaştırıp araştırmanın güvenilirliğini kontrol etmişlerdir. Bu işlemin aynısı metinler için de yapılmıştır. Araştırmacıdan bağımsız bir uzman tarafından metinler kategorilere göre sınıflandırılmıştır. Sonrasında iki değerlendirmecinin sınıflandırılması karşılaştırılmıştır. Güvenirlik için Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülü kullanılmıştır [Güvenirlik=(Görüş birliği)/(görüş birliği+görüş ayrılığı)*100]. Bu formüle göre %80 ve üzeri güvenilirlik oranı yeterli sayılmaktadır. Sorular için ise güvenilirlik %86 oranında çıkmıştır. Metinler için de güvenilirlik %83 oranının da çıkmıştır. Son olarak üzerinde ortaklaşamamış sorular ve metinler tekrardan değerlendirip ortak bir karara varıldıktan sonra soru düzeylerine ve metin kategorilerine göre dağıtılmıştır.

Nitel araştırmalarda güvenilirlik ve geçerliliğin sağlanması için araştırma sürecinin detaylandırılması önemlidir. Bu araştırmada da veri toplama ve analiz süreci detaylı olarak açıklanmıştır. Araştırma verileri verilerinin kanıtları sunulmuştur.

Bulgular

1. Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarında Yer alan Okuma Metinleriyle İlgili Bulgular

Araştırmanın bu alt amacına göre Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki okuma metinlerinin eleştirel düşünmeye göre özelliklerinin neler olduğu ve ders kitaplarına nasıl dağıldığıyla ilgili bulgulara yer verilmiştir. Buna göre Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında eleştirel düşünmeyi geliştirici, eleştirel düşünmeyi engelleyici ve eleştirel düşünme açısından etkisiz metinler olarak üç temada sınıflandırılıp açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1 Eleştirel Düşünmeyi Geliştirici Okuma Metinleri

Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarındaki okuma metinleri eleştirel düşünme açısından incelendiğinde bazı okuma metinlerin eleştirel düşünmeyi geliştirici göstergeleri içerdiği görülmüştür. Eleştirel düşünmeyi geliştirici metin ve metinde var olan göstergelere örnekler şöyledir:

Tablo 5

Eleştirel Düşünmeyi Geliştirici Metin Örnekleri

Metnin ve Yorumlamalar	Eleştirel Düşünmeyi Geliştirici Göstergeler
Şikâyetnâme (9. sınıf, Mektup ünitesi): Yazar, var olan bürokrasi sistemini sorgulayıp analiz etmiştir. Sorasında var olan bozuk siteme boyun eğmemiş, gerekçeli argümanlar sunarak karşı çıkmıştır.	Sorgulama Alternatif çözümler üretme Düzeltmeye çalışma Kanıt sunma Durumu fikri ve olayları değerlendirme
Bodrum (10. sınıf, Gezi ünitesi): Yazar, geçmişle gelecek arasında karşılaştırmalar yapıp durumu analiz etmiştir. Doğanın korunmasıyla ilgili olayları sorgulayarak mantıklı çıkarımlarda bulunmuştur. Ayrıca durumlar hakkında gerekçeli kanıtlar da üretmiştir. Sonuç olarak olumsuzlukları nedenlerini açıklayıp çözüm yolları sunmuştur.	İlişkisel analiz etme Sorgulama Alternatif çözümler üretme Gerekçeli kanıtlar sunma Tarafsız değerlendirme Kanıt dayalı çıkarımlarda bulunma
Toprak Dede'nin Sesi (11. sınıf, Deneme ünitesi): Yazar, doğadan daha verimli yararlanılabilmesi için çözüm yolları arayıp alternatif fikirler üretmiştir. Görüşlerine de belirli sorgulamalar sonucu ulaşmıştır. Sonuç	Sorgulama Alternatif çözümler üretme Düzeltmeye çalışma Güvenilir kanıt sunma Durumu fikri ve olayları değerlendirme Mantıklı çıkarımlarda bulunma

olarak kanıtları geçerli, mantıklı çıkarımlar yapmıştır.

Don Kişot (9. Sınıf, Roman):

Metnin başkahramanı Don Kişot temelsiz bilgiler arasında kaybolmuş bir kişidir. Sorgulamadan inandığı şeyler hayatına mal olmuştur. Dolayısıyla başkahraman aslında eleştirel düşünemeyen bir insanın somut halidir. Bundan dolayı metnin mesajında eleştirel düşünmenin önemi vurgulanmış, aksi taktirde yaşanabilecekler kahramanın başına gelmiştir.

Tarafsız düşünebilme
Fikirlerin güvenilirliğini değerlendirme
Mantıksal gücünü belirleme
Nitelikli kararlar verebilme
Olay durum ve fikirleri değerlendirme
Özgür düşünebilme

Gün Olur Asra Bedel (12. Sınıf, Roman ünitesi):

Bu metinde “Mankurtlaşma” metaforu üzerinden itaat ve uysallaştırmanın toplumlar üzerindeki olumsuz etkisi anlatılmaya çalışılmıştır. İtaatkârlığın kölelikten bile daha tehlikeli olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla sorgulamanın önemine metaforlarla okuyucuya aktarılmıştır.

Sorgulama
Özgür düşünebilme
Fikir ve olayları gerekçeli kanıtlarla değerlendirme

Tablo 5’te farklı seviyelerdeki ders kitaplarından eleştirel düşünmeyi geliştirici örnekler görülmektedir. Verilen örneklerin eleştirel düşünmeyi geliştirici metinlerin genelini temsil etmesine dikkat edilmiş ve ona göre seçilmiştir. Bu örneklerde eleştirel düşünmeyi geliştirici metinlerin, verdikleri mesajlarda, kahramanın kişisel özelliklerinde, metnin olay örgüsünde veya metnin içinde barındırdığı metaforlarda eleştirel düşünme göstergelerini barındırdıkları görülmektedir. Bu göstergelerin de genellikle “sorgulama”, “fikirlerin güvenilirliğini değerlendirme”, “alternatif çözümler sunma”, “güvenilir kanıtlar sunma” ve “özgür düşünebilme” olduğu anlaşılmaktadır. Bu eleştirel düşünme göstergeleri barındıran metinlerin ise genel olarak düşünce ve fikirlerin tartışıldığı metinler olduğu görülmektedir. Metinlerde karakterlerdeki kahramanların özellikleri özgür düşünebilen, fikirleri ve olayları sorgulayabilen, olaylar arasında ilişki kurup analiz edebilen gibi özelliklere sahip oldukları görülmüştür. Metinlerde işlenen olaylarda sorgulamanın ve nitelikli kararlar vermenin önemi vurgulanmıştır. Metinlerdeki metaforlarda itaatın ve özgür düşünememenin nelere yol açacağı aktarılmıştır. Fikir barındıran bilgilendirici metinlerde ise durumlar gözlemlenmiş, kanıta dayalı değerlendirmeler sunulmuş ve çözüm yolları aranmıştır.

1.2. Eleştirel Düşünmeyi Gelişimini Engelleyen Metinler

Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları incelendiğinde metinlerde eleştirel düşünmenin gelişmesini olumsuz etkileyecek göstergelerin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre bu göstergeleri barındıran metinler, “eleştirel düşünmeyi

engelleyici metinler” olarak tanımlanmıştır. Bu özellikteki örnek metinler şöyledir:

Tablo 6

Eleştirel Düşünmeyi Engelleyici Metin Örnekleri

Metin ve Yorumlamalar	Eleştirel Düşünmeyi engelleyici göstergeler
<p>Harnâme (9. sınıf, Masal ünitesi): Öyküde zayıf bir eşeğin öküzlere özenmesi sonucu başına gelen olaylar anlatılmaktadır. Hayvanlar üzerinden mesaj veren metaforik bir metindir. Verilmek istenen mesaj: “Bazı durumları çok sorgulamamak gerekir. Herkes eşit değildir. Bunun için herkesin özelliklerini kabul edip sınırlarına göre yaşaması gerekir. Eğer sınırlarını bilmez, aşarsan elindekilerden de olursun.” Eşek de öküzler gibi güzel boynuzları olsun diye ekin yemeye çalışınca sahibi tarafından kulakları ve kuyruğu kesilerek cezalandırılmıştır. Temel olarak anlatılmak istenen verilenlere razı olmaktır. Sonuç olarak verdiği mesajlar ve anlatılan durumlarla eleştirel düşünmeye engel olabilecek bir metindir. Çünkü itaat övülmekte, sorgulama engellenmektedir ve soruna çözüm arama cezalandırılmaktadır.</p>	<p>Sorgulamama, sorgulamayı zararlı görme itaat etme Sorunları değerlendirmeye ve düzeltmeye çalışmama alternatif çözümler üretmeme</p>
<p>Korkudan Değil Millet Aşkından! (10. sınıf, Haber Metni ünitesi): Haberde askeri hareket sırasında gazi olan bir askerin olay sırasında yaşadıkları anlatılmaktadır. Vatan sevgisi üzerine bir metin olsa da durumlar sorgulanmadan, gerekçeli kararlar verilmeden “her şeyi” yaparım düşüncesi eleştirel düşünmeye engel oluşturabilir. Çünkü bazı durumlarda korkusuzluğa yapılan övgü aynı zamanda düşünmeden hareket etmeye yapılan övgüdür. Bunun ayrımının yapılması gerekmektedir</p>	<p>Sorgulamama Fikirlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini sorgulamadan inanma Mantıksal günü belirlemeden inanma</p>
<p>Hüseyin Cahid’in Bir Hikâyesi Münasabetiyle (11. sınıf, Eleştiri ünitesi): Metinde yazar, Hüseyin Cahid’in bir öyküsü üzerine eleştiri yazısı yazmıştır. Metinde yapılan eleştirilerin, kanıtsız, gerekçesiz, yargılayıcı ve küçümseyerek yapıldığı görülmektedir. Bundan dolayı eleştirel düşünmeye engel olabilir.</p>	<p>Dayanakları olmayan geçersiz kanıtlar sunma Olay, durum ve fikirleri taraflı değerlendirme Yüzeysel anlar çıkarma</p>

<p>Fatih Sultan Mehmet'in Söylevi (12. sınıf, Söylev ünitesi): Metin, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi sırasında yaptığı konuşmadır. Söylevler genel olarak eleştirel düşünmeye engel olabilecek metinlerdir. Bu metinde de savaşın ancak itaatle kazanılabileceği vurgulanmıştır. Yani itaatkârlığa övgü vardır. Bunun için eleştirel düşünmenin gelişimini engelleyebilir.</p>	<p>Sorgulamama, sorgulamayı zararlı görme İtaat etme</p>
<p>Garaz (9. sınıf, Hikâye ünitesi): Metinde köyden İstanbul'a göçmüş bir ailenin yaşadığı olaylar anlatılmaktadır. Metin, verilen mesaj insanların sınırlarını aşmaması gerektiğidir. Herkesin ait olduğu bir yer vardır ve orada kalması onun için en iyisidir. Yazar bu sınırlamayı aşan karakterleri olay örgüsü içinde deyim yerindeyse perişan etmiştir. Dolayısıyla köyden kente göç sorunu metinde tartışılırken taraflı davranıldığı, fikirlerin gerekçelendirilmediği ve sorunların çözüne yönelik alternatif fikirlerin üretilmediği görülmektedir.</p>	<p>Sorgulamama, sorgulamayı zararlı görme Yüzeysel anlar çıkarma Kanıt göstermeme Alternatif çözümler üretmeden durumu kabullenme Dayanakları olmayan geçersiz kanıtlar sunma Olay, durum ve fikirleri taraflı değerlendirme Sorunları değerlendirmeye ve düzeltmeye çalışmama</p>

Tablo 6'da tüm ders kitaplarında yer alan eleştirel düşünmeyi engelleyici metinler verilmiştir. Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları incelendiğinde beş tane eleştirel düşünmeyi engelleyici metin saptanmıştır. Bu metinlerin de verdiği mesajda, olay örgüsünde, metaforlarda ve karakter özelliklerinde eleştirel düşünmeyi olumsuz etkileyecek göstergeleri barındırdıkları görülmüştür. Eleştirel düşünmenin gelişmesine engel olabilecek metinlerin genellikle "sorgulamamayı", "sorunlara alternatif çözümler üretmemeyi", itaat etmeyi" ve "dayanakları olmayan geçersiz kanıtlar sunmayı" gibi göstergeleri içerdikleri görülmektedir. Metinler incelendiğinde "Harnâme" ve "Garaz" metinlerinde dini olarak yaradılışa razı karşı çıkmamak gerektiği mesajı üzerinden bazı konuları sorgulamanın olumsuz sonuçlar doğurabileceği aktarılmıştır. "Korkudan Değil Millet Aşkından" ve "Fatih Sultan Mehmet'in Söylevi" Metinlerinde de milli duygular harekete geçirerek korkusuzluk ve itaatin övüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla eleştirel düşünmesini olumsuz etkileyecek beş metinden dördünün dini ve milli konularda olduğu görülmektedir. Bu bağlamda dini ve milli konularda yazılan metinler dogmatik düşünceler içerdiği için eleştirel düşünmenin gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir. Çünkü bu metinlerde genellikle kahramanların sorgulamadan uyguladığı ve yaradılışa karşı gelmenin cezasını en ağır şekilde çektiği görülmüştür. Yine bu metinlerin bir özelliği olarak emir edilen şeyin mantıklı dayanakları olmasa da yapılmasının istendiği görülmektedir. Bu özelliklere sahip metinler de eleştirel düşünmeyi

engelleyecek göstergeleri barındırdığı için eleştirel düşünmenin gelişimini olumsuz etkileyebilir.

1.3.Eleştirel Düşünme Açısından Etkisiz Metinler

Türk Dili ve edebiyatı ders kitaplarında yer alan okuma metinleri eleştirel düşünme açısından incelendiğinde bazı metinlerin ne eleştirel düşünmeyi geliştirici göstergeleri ne de eleştirel düşünmeyi olumsuz etkileyecek göstergeleri barındırdığı görülmüştür. Bundan dolayı bu metinler eleştirel düşünme açısından etkisiz metinler teması olarak sınıflandırılmıştır. Bu metinlerle ilgili bazı örnekler şöyledir:

1. Aslan ile Fare (9. sınıf, Masal ünitesi): Masalda aslan fareye zarar vermemiş, sonraki bir karşılaşmada da fare, zor durumda olan aslanı kurtarmıştır. Dolayısıyla metinde sadece yardımlaşmanın önemi vurgulanmıştır. Metinde eleştirel düşünme göstergelerine rastlanmamıştır.

2. Kerem ile Aslı (10. sınıf, hikâye ünitesi): Klasikleşmiş bir aşk hikâyesidir. Kerem Aslı'ya aşık olmuş, Aslı'nın ailesi bu evliliği istememiştir. Hikâyede Aslı'nın ailesi, yaşadıkları yeri sürekli değiştirerek Kerem'in Aslı'yı bulmasını engel olmaya çalışmışlardır. Kerem'de Aslı'yı bulmak için ailenin izini sürmüş, yol boyunca da aşkını anlatmıştır. Dolayısıyla eleştirel düşünme göstergelerini barındırmamaktadır.

3. Millî Edebiyatın En Kuvvetli Yazıcısı: Mehmet Âkif (Ersoy) (11. sınıf, Röportaj ünitesi): Mehmet Âkif Ersoy ile Mısır'dan geldikten sonra yapılan bir röportajdır. Mehmet Âkif Ersoy'a hayatıyla ilgili temel sorular sorulmuş o da cevap vermiştir. Buna bağlı olarak eleştirel düşünmeyi geliştirecek ya da engelleyecek olay veya durumlar yaşanmamıştır.

4. Yemeklere Dair (11. sınıf, Deneme ünitesi): Yemeklerin özellikleri ve kültürel olarak ne ifade ettiğine yönelik yazılmış bir metindir. Bu özellikler anlatılmaya çalışılmıştır. Eleştirel düşünmeyi geliştirici ya da engelleyici göstergelere rastlanmamıştır.

5. E-Posta-1 Kişisel E-Posta (9. sınıf, mektup ünitesi): Bu okuma metninde bir şirket yetkilisi tarafından gönderilmiş e-postanın içeriğine yer verilmiştir. Haberleşmenin güncel örnekleri olarak mektup ünitesinde yer almıştır. Eleştirel düşünmeyi geliştirici ya da engelleyici göstergelere rastlanmamıştır.

6. Soyağacı Hizmeti e-devlet'i Kilitledi (10. sınıf, Haber Metni ünitesi): Hizmet yoğunluğundan dolayı e-devlet uygulamasının kilitlendiğiyle ilgili bilgilendirici bir haber metnidir. Eleştirel düşünmeyi geliştirici ya da engelleyici göstergelere rastlanmamıştır.

Örnek metinler incelendiğinde eleştirel düşünme göstergelerini barındırmayan metinlerin genellikle aşk, sevgi ve yardımlaşma temalarındaki metinler olduğu görülmektedir. Çünkü bu metinlerde çoğu zaman asıl

anlatılmak istenen bir duygunun önemi ve derinliğidir. Dolayısıyla fikirlerin ve durumların çatışması olmadığı için eleştirel düşünmeyi geliştirici ya da engelleyici göstergelerinde olmadığı görülmüştür. Eleştirel düşünme açısından etkisiz başka bir metin yapısı ise temel kavramları tanımlama kaygısı olan metinler olduğu görülmüştür. Bu metinlerde amaç ele alınan durumun tanımlanmasıdır. Son olarak eleştirel düşünme açısından etkisiz bir diğer metin türü ise amacı sadece haber vermek olan metinler olduğu görülmüştür.

Tablo 7

Eleştirel Düşünme Özelliklerine Göre Metinlerin Sınıf Seviyelerine karşılaştırılmalı Dağılımı

	Ders Kitapları							
	9. sınıf		10. sınıf		11. sınıf		12. sınıf	
Eleştirel Düşünme Özellikleri	f	%	f	%	f	%	f	%
Eleştirel Düşünmeyi geliştirici	17	53	13	39	21	72	19	73
Eleştirel Düşünme Açısından Etkisiz	13	40	19	58	7	24	6	23
Eleştirel Düşünmeyi Engelleyici	2	7	1	3	1	4	1	4
Toplam	32	100	33	100	29	100	26	100

Tablo 7'e göre eleştirel düşünmeyi geliştirici metinlerin sınıf seviyelerine göre dengeli dağılmadığı görülmektedir. Sınıf seviyelerine göre eleştirel düşünme açısından etkisiz metinleri en çok barındıran kitabın 10. Sınıf (%58) ders kitabı olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak geliştirici metinleri en az barındıran kitabın da yine 10. sınıf (%39) ders kitabı olduğu görülmektedir. Sınıf seviyelerine göre en çok geliştirici metinleri barındıran kitap ise 12. sınıf (%73) ders kitabıdır. En çok engelleyici metni barındıran kitabın ise 9. sınıf (%7) ders kitabı olduğu görülmektedir. Eleştirel düşünmeyi geliştirici (%53) ve etkisiz (%40) metin oranlarının birbirine en yakın olduğu kitabın ise yine 9. sınıf ders kitabı olduğu görülmektedir. Tablonun geneline bakıldığında 11 ve 12. sınıf ders kitaplarının geliştirici metinlere yer vermesi bakımından diğer ders kitaplarından ayrıldığı görülmektedir. 11 ve 12. sınıf ders kitapları geliştirici metinler yüzdesi, etkisiz metinler yüzdesinin neredeyse üç katıdır. 9. sınıf ders kitabında ise geliştirici (%53) metinlerin oranının, etkisiz (%40) metinlere oranla daha fazla görülmektedir.

2. Okuma Metinleriyle İlgili Sorular

Araştırmanın bu alt amacına göre Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında yer alan metinlerle ilgili soruların içeriği anlama ve derinlemesine anlama boyutlarına nasıl dağıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 8

Eleştirel Düşünmeye Göre Okuma Metinleriyle ilgili Soruların Sınıf Seviyelerine Karşılaştırmalı Dağılımı

DÜZEYLER		Ders Kitapları							
		9. Sınıf		10. Sınıf		11. Sınıf		12. Sınıf	
		<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
İÇERİĞİ ANLAMA	Tanımlama	56	16	116	27	93	22	102	18
	Yorumlama (ilişki kurma)	116	33	162	37	85	20	141	25
	Yorumlama (örtük anlam)	33	9	31	8	26	6	59	10
	Yorumlama (tema)	23	6	24	5	32	8	48	8
	Toplam	228	64	333	77	236	56	350	61
DERİNLEMESİ NE ANLAMA	Analiz	29	8	26	6	55	13	72	14
	Çıkarım	24	7	21	5	32	8	42	7
	Açıklama	23	7	20	4	53	12	46	8
	Varsayımda bulunma	11	3	6	1	13	3	21	4
	Değerlendirme	40	11	24	6	32	8	38	6
	Toplam	127	36	97	22	185	44	219	39
Genel Toplam		355	100	430	100	421	100	569	100

Tablo 8'e göre, soru dağılımları, ders kitaplarında eleştirel düşünme becerilerine göre dengeli dağılmadığı görülmektedir. En çok sorunun 12. sınıf (569), en az sorunun ise 9. sınıf (355) ders kitabında olduğu görülmektedir. İçeriği anlama sorularının ise en çok 10. sınıf (%77), en az ise 11. sınıf (%56) ders kitabında olduğu görülmektedir. Buna bağlantılı olarak da derinlemesine anlama soruları en çok 11. sınıf (%43), en az da 10. sınıf (%23) ders kitabında yer almaktadır. Buradan da 10. sınıf ders kitabında soru dağılımlarının dengeli olmadığı ve soru seçiminde sıkıntılar olduğu çıkarımı yapılabilir. 11 ve 12. sınıf ders kitaplarındaki soruların derinlemesine ve içeriği anlama kategorilerine göre kısmen de olsa dengeli dağıldığı söylenebilir. 9. sınıf ders kitabı ise dengeli dağılıma yakın olmakla beraber dengeli dağılmadığı görülmektedir.

Tablo 9*İçeriği Anlama Soru Örnekleri*

Eleştirel Düşünme Düzeyleri	Soru Örnekleri
İÇERİĞİ ANLAMA	Tanımlama Meşhur aşk hikâyelerinden hangilerini bildiğinizi söyleyiniz (10. sınıf, Hikâye). Metnin söylev türünü yansıtan özellikleri nelerdir? Açıklayınız. (12. sınıf, Söylev) Namık Kemal'in yazdığı mektubun türünü belirtiniz (9. sınıf, Mektup). Metnin nazım birimi nedir? (11. sınıf, Şiir)
	Yorumlama (ilişki) Okuduğunuz metinde Türkçe ile ilgili hangi bilgiler verilmektedir? Açıklayınız (10. sınıf, Giriş). Metinde, metnin yazıldığı dönemin gerçekliğini yansıtan unsurlar nelerdir? (12. sınıf, Deneme) Yazarın yolculuk yaparken gördükleri nelerdir? Gözlem yapmanın günlük yazmadaki önemini göz önünde bulundurarak açıklayınız (9. sınıf, Günce). Yazarın yetiştiği ortamla yazar olması arasında nasıl bir ilişki vardır? Metne dayalı olarak açıklayınız (11. sınıf, Mülakat).
	Yorumlama (örtük) Metindeki açık ve örtülü iletileri belirleyiniz (11. sınıf, Şiir). Metindeki temel çatışmayı ve ona bağlı diğer çatışmaları belirleyiniz (12. sınıf, Tiyatro). Şair, "zamandan demir almak" sözüyle ne anlatmak istemiştir? Buradaki örtük iletiyi bulunuz (9. sınıf, Şiir). Metindeki açık ve örtük iletiler nelerdir? Belirleyiniz (11. sınıf, Sohbet).
	Yorumlama (tema) Masalın olay örgüsünü belirleyiniz (9. sınıf, Masal). Metnin konusu, amacı ve hedef kitesini söyleyiniz? (11. sınıf, Makale) Şahmeran ve Lokman Hekim adlı efsanede verilmek istenen mesaj nedir? Açıklayınız (10. Sınıf, Destan). Sancho'nun Sabah Yürüyüşü adlı hikâyenin temasını ve konusunu belirleyiniz (12. Sınıf, Hikâye).

Tablo 9'daki metinlerle ilgili örnek sorularda içeriği anlama boyutunda olan tanımlama düzeyindeki soruların genellikle bir kavramın açıklamasına yönelik, yorumlama (ilişki) düzeyindeki soruların kavram ya da olgular arasındaki ilişkiye yönelik, yorumlama (örtük) düzeyindeki soruların metinde anlamı açık olarak verilmemiş söz ya da fikrin ortaya çıkarılmasına yönelik, yorumlama (tema) düzeyindeki sorularının ise metnin temasını, olay örgüsünü ve konusuna yönelik sorular oldukları görülmektedir. Bu soruların metinden yola çıkarak ya da metnin içeriği incelenerek cevaplarının bulunabileceği görülmektedir. Bu anlamda metinlerle ilgili içeriği anlama sorularının temel sorular olduğu söylenebilir.

Tablo 10*Okuma Metinleriyle İlgili Soru Örnekleri*

Eleştirel Düşünme Düzeyleri	Soru Örnekleri
DERİNLEMESİNE ANLAMA	Analiz Metnin anlam özelliklerini etkileyen kültürel, toplumsal ve doğal unsurları belirleyerek metnin ait olduğu dönemle ilişkisini açıklayınız (11. sınıf, Sohbet). Şairin, “Düzen böyle bu gemide / Eskiler yiter yenide.” dizelerinde yaşadığımız çağa bir eleştirisi var mı? Niçin? Açıklayınız (12. sınıf, Şiir). Harnâme’deki eşek, bilge eşek ve öküzler toplumdaki hangi tip insanları temsil etmektedir? Açıklayınız (9. sınıf, Masal). Servetifünun Dönemi romanı ile Tanzimat Dönemi romanlarını karşılaştırınız. Farklı ve ortak yönleri tespit ediniz (10. Sınıf, Roman).
	Çıkarım Ahmet Celâl ile köylülerin arasındaki ilişkiden hangi toplumsal ve kültürel değerler yansımaktadır. Ahmet Celâl’in azimli ve tahammüllü biri olduğunu söyleyebilir misiniz (11. sınıf, Roman)? Prof. Dr. Ramazan Korkmaz’ın küçürek hikâye için yaptığı çığlık tanımını Koşucu metniyle uygunluk gösteriyor mu? Açıklayınız (12. sınıf, hikâye). Eserlerinde tarihi konuları işleyen yazarlar, gerçekleri olduğu gibi aktarmak zorunda mıdır? Neden? Tartışınız (9. sınıf, Tiyatro). Okuduğunuz koşmanın dil ve anlatım özelliklerini belirleyiniz. Buradan hareketle koşmanın ait olduğu edebi dönem hakkında çıkarımlarda bulununuz (10. sınıf, Şiir).
	Açıklama Toplumsal kültürün oluşmasında tiyatro nasıl bir işleve sahiptir? Açıklayınız (11. sınıf, Tiyatro). Araba Sevdası romanında görüldüğü gibi Tanzimat’ta işlenen yanlış Batılılaşma temasının Cumhuriyet Dönemi’nde Saatleri Ayarlama Enstitüsü gibi birçok eserde işlenmeye devam edilmesini nasıl açıklayabiliriz (12. sınıf, Roman)? Sizce mektupta ne anlattığımız mı yoksa duygu ve düşüncelerimizi nasıl ifade ettiğimiz mi daha önemlidir? Nedenini açıklayınız (9. sınıf, Mektup). Yunus Emre’nin şiirleri, sözleri, ilahileri halk tarafından ezberlenmiş ve mevlitlerde, kutsal günlerde okunmuştur. Yunus Emre’nin halk tarafından bu kadar kabul görmesinin ve halka mal olmasının nedeni nedir? Açıklayınız (10. sınıf, Şiir).

Varsayımda bulunma	<p>Sizce bir tiyatro metninde izleyiciye verilmek istenen mesaj, yazıldığı ve oynandığı döneme göre farklılık gösterir mi? Nedenini açıklayınız (9. sınıf, Tiyatro).</p> <p>Radyo, televizyon ve yazılı basın konuşma ve yazı dilini nasıl etkilemektedir? Bu etkilenmenin olumlu yönde olması için neler yapılabileceğini tartışınız (12. sınıf, Giriş).</p> <p>Kerem ile Aslı Hikâyesi” Gürcistan, Azerbaycan, İran, Bulgaristan, Türkistan coğrafyasında da bilinen bir hikâyedir. Bu hikâyenin farklı anlatımları mevcuttur. Aşağıda farklı anlatımlardan hikâyenin son bölümüne dair bilgiler verilmiştir. Siz olsaydınız Kerem ile Aslı için nasıl bir son düşünürdünüz? Açıklayınız (10. sınıf, Hikâye).</p> <p>İnsan kelimesi, Arapça “nesy” (unutmak) fiilinden gelmiştir. Bu durumda insan, unutkan demektir. Sizce insan, unutulabilen bir varlık olmasaydı yaşayabilir miydi (12. Sınıf, Şiir)?</p>
Değerlendirme	<p>Okuduğunuz metinden hareketle metnin yazıldığı dönemin gerçekliğini yansıtan unsurlara yer verilip verilmediğini değerlendiriniz (9. sınıf, Mektup).</p> <p>Okuduğunuz metnin yazıldığı dönemi ve şartları düşünerek toplumsal değişimlerin metne etkisini değerlendiriniz (10. sınıf, Tiyatro)</p> <p>Yazarın anlatımını öznellik ve nesnellik açısından değerlendiriniz (11. sınıf, Hikâye).</p> <p>Metinde yazarın ortaya koyduğu bilgi, tespit, yorum ve görüşleri; gerekçe, kanıt, tutarlılık, geçerlilik, doğruluk açılarından değerlendiriniz (12. sınıf, Deneme).</p>

Tablo 10’da derinlemesine anlama boyutunda soru örnekleri verilmiştir. Bu boyutta yer alan analiz sorularının bir olayın etkisini belirleme ve durumlar arasında karşılaştırma yapmaya yönelik oldukları görülmektedir. Çıkarım sorularının ise analiz düzeyinin biraz üstünde olarak bu ilişki ve karşılaştırmalardan çıkarımlar elde etmeye yönelik sorular oldukları görülmektedir. Açıklama düzeyindeki sorular ise analiz ve çıkarımlar sonucu ilişki, durum, olay gibi olguların açıklanmasına yönelik sorulardır. Varsayımda bulunma soruları ise kendinden önceki düzeyleri kapsayarak ileriye yönelik varsayımlar oluşturmaya yönelik sorulardır. Değerlendirme ise tüm düzeyleri kapsayarak ilişkiyi, durumu, olayı, kavramı ve görüşün doğruluğunu, yanlışlığını tespit etme ve geçerliliğini, güvenilirliğini değerlendirmeye yönelik sorulardan oluşmaktadır. Dolayısıyla derinlemesine anlama sorularının cevaplanabilmesi için üst bilişsel becerilerin olması gerektiği görülmektedir.

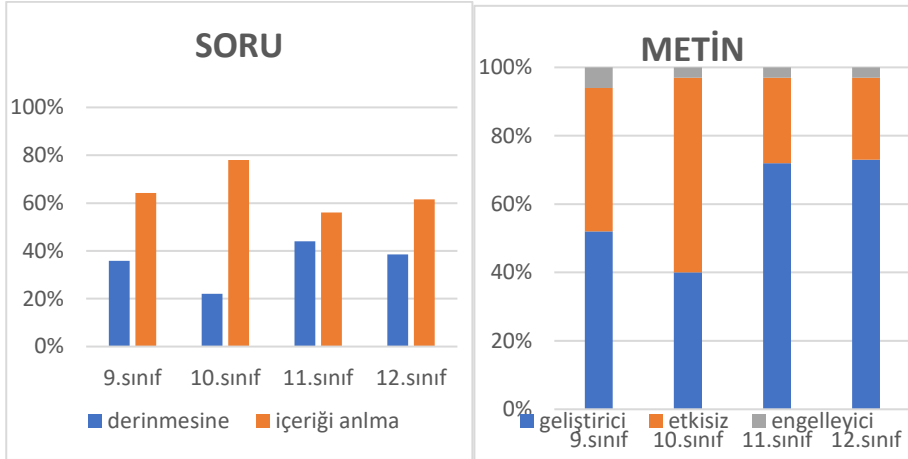
3. Okuma metninin ve okuma metinleriyle ilgili soruların karşılaştırmalı olarak incelenmesi

Araştırmanın bu alt amacına göre ders kitabındaki okuma metinleri ve okuma metinleriyle ilgili sorular karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Buna göre

soru ve metin arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmış ve Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1

Soru ve Metin Arasındaki İlişki

1. Soru ve metinlerin özelliklerine göre karşılaştırılması

Metin ve sorulara karşılaştırmalı olarak bakıldığında geliştirici metin sayısı az olan kitaplarda derinlemesine soruların da az olduğu görülmektedir. Bu da eleştirel düşünme açısından nitelikli metin ile eleştirel düşünme açısından nitelikli soru arasında ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda sütun grafik incelendiğinde en az derinlemesine soru barındıran 10. sınıf ders kitabının en çok etkisiz metin barındırdığı görülmektedir. Buna karşın derinlemesine ve içeriği anlama sorularının dengeli olduğu 11 ve 12. sınıf ders kitaplarında etkisiz ve geliştirici metinlerin de dengeli dağıldığı görülmektedir. Genel olarak tüm kitaplara bakıldığında etkisiz metin ve içeriği anlama sorularının, geliştirici metin ve derinlemesine anlama sorularının benzer oranlarda yer aldığı görülmektedir. Bu durumda aslında ders kitabının bütünü için eleştirel düşünme açısından genel bir yorum yapma imkânı sağlamaktadır. Nitelikli okuma metinlerin yer aldığı ders kitaplarının aynı zamanda nitelikli soruları da barındırdığı söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında eleştirel düşünmeyi geliştirici, eleştirel düşünmeyi engelleyici ve eleştirel düşünme açısından etkisiz özelliklere sahip metinlerin olduğu ortaya çıkmıştır.

Ders kitapları arasında 10. sınıf ders kitabının, en az geliştirici metni ve en az derinlemesine anlama sorularını barındırdığı için en yetersiz kitap olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. 9. sınıf ders kitabının da 10. sınıf ders kitabı kadar olmasa da eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğu görülmüştür. Ayrıca bu kitabın, en çok engelleyici metni barındıran kitap olduğu da ifade edilebilir. Dolayısıyla temel kitaplar oldukları için geliştirici özellikleri fazla olması gereken bu kitapların yetersiz olması ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu durum, hem program içeriğinin ders kitaplarına yansıtılmadığını hem de kitapların içeriği belirlenirken eleştirel düşünmeye göre bir planlanmanın yapılmadığını göstermektedir. Dersin öğretilmesinde temel materyallerden olan ders kitaplarındaki bu yetersizlik, nitelikli karar vermede güçlük çeken, sorgulamadan inanan, argüman üretmeden tartışan, problem çözemeyen, kısacası eleştirel düşünme gücünden yoksun bir toplumun oluşmasına neden olabilir.

11. ve 12. sınıf ders kitaplarının hem metin hem de soru açısından yeterlilik anlamında benzerlik gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bu ders kitaplarından da özellikle 11. sınıf ders kitabının eleştirel düşünme bakımından incelendiğinde soru ve metin açısından yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Fakat eleştirel düşünme açısından aşamalı bir planlama yapılmadığı için 9. ve 10. sınıf ders kitaplarının yetersizliği, 11. ve 12. sınıf ders kitaplarının yeterliliğini de değersizleştirmektedir. Çünkü eleştirel düşünme bütünlüklü bir süreçten oluşmaktadır. Eleştirel düşünmenin gelişmesi için bu sürecin başından sonuna kadar doğru stratejilerle yönetilmesi gerekmektedir. Bunlar yapılmadığı takdirde eleştirel düşünmenin gelişmesi güçtür.

Bir başka sonuç ise istisnalar olsa da geliştirici metin ile derinlemesine soru arasında da pozitif bir ilişki olduğudur. Geliştirici metinlerin olduğu ünitelerde derinlemesine soruların, etkisiz ve engelleyici metinlerin olduğu ünitelerde de içeriği anlama sorularının çoğunlukta olduğu görülmüştür. Bu da ders kitabının bütünü hakkında çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır. Bu çıkarımlara göre ders kitabının bütünü sorunlu olduğu söylenebilir. Metinler açısından niteliksiz olan kitabın soru açısından da niteliksiz olduğu, soru açısından niteliksiz olan kitabın metin açısından da niteliksiz olduğu söylenebilir. Bu çalışmada da kitap içerikleri belirlenirken bu ilişkiye dikkat edilmediği, özellikle 9. ve 10. sınıf ders kitaplarında niteliksiz metinlerin ve soruların yer aldığı görülmektedir. Bu da öğrencilerin uluslararası sınıflarda neden başarısız olduğunu açıklamaktadır. Çünkü öğrenciler öğretim süreçlerinde derinlikli metin ve sorularla karşılaşmamaktadırlar. Bu durum da öğrencilerin eleştirel okuma ve ilişkisel düşünüp sorulara cevap verme becerilerinin zayıf olmasına neden olmaktadır.

Alanyazın incelendiğinde, bu araştırmanın sonuçlarının alanda yapılan araştırma sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Munzur (1998), Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarını eleştirel düşünme açısından incelediği çalışmasında,

ders kitaplarının eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Soysal ve Kurudayıoğlu'nun (2018) yine Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları üzerine yaptıkları çalışmada, eleştirel düşünmenin de içinde olduğu “Alana Özgü Yetkinlikler”e ders kitaplarında çok temas edilmediği sonucuna varılmıştır. Erdem ve Toptaş'ın (2017) Dil ve Anlatım ile Türk Edebiyatı derslerinde karşılaşılan sorunlar çalışmasında, ders kitabındaki metinlerin yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Eskimen'in (2016) ABD ve Türkiye'deki Edebiyat ders kitaplarını karşılaştırdığı çalışmada da metinlerin yetersiz olduğu saptanmaktadır. Türkyılmaz ve diğerlerinin (2010) çalışmasında, metinlerin öğrencilerin ilgi ve isteklerine cevap verir nitelikte olmadığı belirlenmiştir. Şenyıldız'ın (2020) yaptığı çalışmada da söz konusu metinler eleştirel düşünmeyi geliştirme bakımından yetersiz bulunmuştur. Sarıtaş'ın (2019) Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı dersini 21. yüzyıl becerileri açısından incelediği çalışmasında ise öğrenciler, yeni fikir üretilebilecek ortam olmaması, dersin problem çözme becerisinden yoksun olması ve olumsuz öğretmen tutumu gibi sebeplerle olumsuz görüş bildirmişlerdir. Yağmur'un (2009) Türkçe ders kitaplarının üst düşünme becerilerini sağlayıp sağlamadığını belirlemek istediği çalışmada, metinlerin kısıtlı olduğu dolayısıyla da ders kitabının bu becerileri sağlayamadığı belirtilmiştir. Saltık'ın (2018) Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin niteliği üzerine yaptığı çalışmada, Türkçe ders kitaplarında öğrencilerin ilgi alanlarına ve düzeylerine uygun olmayan metinlerin yer aldığı ifade edilmiştir. Alanyazındaki bu sonuçlardan hareketle, konuyla ilgili çalışmalar yapılırsa da ders kitaplarındaki metinlerle ilgili sorunların çözülmediği anlaşılmaktadır. 1998'den 2022'e gelindiğin de ise ders kitaplarındaki yeterlilik sorununun devam ettiği görülmektedir.

Peki bu ders kitabındaki yeterlilik sorunu neden devam etmektedir? Neredeyse tüm çalışmalarda ders kitabı yalnızca eleştirel düşünme değil, bütün üst bilişsel beceriler açısından yetersiz bulunmuştur. Fakat bununla ilgili yetkili kurumlar tarafından herhangi bir iyileştirmenin de yapılmadığı görülmektedir. Güncellenen programlarda eleştirel düşünme, alana özgü yeterlilikler arasında sayılmış ama programlardaki kazanımlarda yeterli düzeyde yer almamıştır. Gelişli ve Doğan'ın (2020) Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programını incelediği çalışmada “yeni fikirler üretmek, metinler ve cümlelerden hareketle eleştirel düşünmek ve sorgulayabilmek ve yine metinlerden hareketle sorunlara uygulamaya dönük ve yaratıcı çözümler üretebilmek ve empati becerisini geliştirmek adına kazanım açısından yetersiz olduğu” sonucuna varılmıştır. Ayrıca Eğitim İzleme Raporu'na (2017) göre de programlarda eleştirel düşünmenin önemini vurgulandığı fakat kazanımlarda yeteri kadar yer verilmediği belirtilmiştir. Bu duruma bakıldığında Bailin ve Siegel'in (2002) “Zaman izin verirse, eleştirel düşünmenin bizim için gerçekten iyi olduğunu kanıtlayan daha fazla tanım, teori ve pratik uygulamalardan bahsedilebilir. Ancak inançlarımızı kemiren daha büyük endişelerimiz var. Eleştirel düşünenlerden oluşan bir toplum

istemediğimize dair kanıtlar var.” sözü akıllara gelmektedir. Belki de gerçekten sorgulayan, eleştirel düşünen bireyler değil itaat ederek her düşünceye kolayca eklenilen bireyler istenmektedir. Çünkü eleştirel düşünme gücüne sahip bireyler yüz yıllar boyunca kalıplaşmış düşünce yapılarını yıkarak dünyanın yönünü değiştirmişlerdir. Otoriter yapılar, dogmalar ve retorikçiler bu yıkıntıların altında kalmışlardır. Hatta geçmişte Sokrates, gençleri eleştirel düşünmeye yönlendirdiği için otoriteler tarafından zararlı görünüp öldürülmüştür. Günümüzde de bireylerin tüm alışkanlıklarını belirlemeye çalışan neoliberal eğitim politikaları gerçekten eleştirel düşünen bireyler istemekte midir? Yoksa eleştirel düşünemeyen toplumlara, “21. yüzyıl becerileri” adı altında bazı becerileri pazarlamaya mı çalışmaktadır? Sarıtaş’ın (2019) çalışmasına göre, öğretmenlerin en çok uyguladıkları 21. yüzyıl becerisi, yaşam ve kariyer becerisidir. Buna bağlı olarak son yıllardaki kariyer, girişimcilik ve inovasyon becerilerinin sık vurgulanması ne anlama gelmektedir?

Eleştirel düşünme, günlük hayatta karşılaşılabilecek sorunları çözmeyi, kolay ikna olmamayı, analiz etmeyi, sorgulamayı, argüman sunmayı, gereksiz argümanları ayırt etmeyi ve nihayetinde isabetli kararlar vermeyi sağlar. Bunun için eğitimin amacı, eğer öğrencileri hayata ve geleceğe hazırlamaksa o zaman eğitimin eleştirel düşünmeyi geliştirmesi gerektirmektedir. Dolayısıyla eğitim süreçleri de buna göre yapılandırılmalıdır. Programdaki kazanımlar, yöntem ve teknikler, öğretmen yeterlilikleri ve öğretim materyalleri üst bilişsel becerileri geliştirecek nitelikte olmalıdır. Ama genel olarak bu araştırma ve yapılmış diğer araştırmalara bakıldığında bu niteliklerin sağlanmadığı görülmektedir. Özellikle dilsel ve düşünsel becerileri geliştirecek yapıda olan Türkçe ile Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarının üst bilişsel becerileri geliştirecek nitelikte olmadığı görülmektedir (Savaşkan, 2016; Özdemir, 2020; Erdem ve Topbaş, 2017; Yağmur, 2009; Yıldız, 2021; Eskimen, 2016; Saltık, 2018; Sarıtaş, 2019; Bozkurt vd., 2015). Bu araştırmada da 9 ve 10. sınıf ders kitaplarının eleştirel düşünmeyi geliştirici nitelikte olmadığı ve bunun için bir planlamanın da yapılmadığı tespit edilmiştir. 11 ve 12. sınıf ders kitapları eleştirel düşünme açısından yeterli olsa da aşamalı bir anlayış belirlenmediği için, bu kitapların da geliştirici gücünü değersizleştirmektedir. Çünkü bulgulardan hareketle, öğrencilerin lisedeki ilk yıllarında eleştirel metinlerle fazla karşılaşmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca liseden önceki süreçte ortaöğretimdeki Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin de yeterli olmadığı görülmektedir (Yağmur, 2009; Yıldız, 2021; Saltık, 2018; Özdemir, 2020; Bozkurt vd., 2015). Bu da göz önünde bulundurulduğunda, öğrencilerin dilsel ve düşünsel becerilerini geliştirmesi gereken metinlerle 11. sınıfa kadar karşılaşmadığı anlaşılmaktadır. Bu kadar uzun süre bu becerilerden yoksun olan öğrenciler, eleştirel düşünme yönelimlerini de kaybedebilirler. Zira yapılan çalışmalarda da bahsi geçen yönelimin düşük olduğu ortaya çıkmıştır (Oral, 2018; Demir ve Aybek, 2014). Eleştirel düşünme için yönelimin çok önemli olduğu daha

önce de vurgulanmıştı. Dolayısıyla bu yönelimi kaybeden öğrencilerin, 11. ve 12. sınıfta eleştirel düşünmeyi geliştirici metinlerle karşılaşmalar dahi olumlu bir değişimin güç olacağı düşünülmektedir. Bununla beraber yine de 11. ve 12. sınıf ders kitapları, eleştirel düşünmeyi geliştirme yeterlilikleri açısından iyi örneklerdir. Sonuç olarak eleştirel düşünmenin gelişmesi için uzun süreli ve aşamalı planların yapılması gerekmektedir.

Metin altı sorularla ilgili alanyazın incelendiğinde de sonuçların örtüştüğü görülmektedir. Savaşkan (2016), 9. sınıf ders kitaplarındaki metin altı sorularını Bloom taksonomisine göre değerlendirdiği çalışmasında, soruların üst bilişsel becerilere yönelik olmadığı, çoğunun kavrama düzeyinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla soruların yaratıcı ve eleştirel düşünmeye katkı sunmadığını belirtmiştir. Uysal'ın (2022) Türkçe ders kitaplarındaki soruları üst bilişsel becerilere göre incelediği çalışmada, soruların üst düzey düşünme becerisini geliştirecek nitelikte olmadığı belirlenmiştir. Araştırmacı, Türkçe eğitimini üst bilişsel ve analitik düşünme açısından incelediği çalışmasında, soruların bu düşünme becerilerini geliştirecek nitelikte olmadığını ortaya koymuş, ayrıca PISA okuma testlerinde Türk öğrencilerin aldıkları düşük puanların nedeni de bu becerilerin yetersizliğinde görmüştür. Yıldız'ın (2021) Türkçe ve Edebiyat öğretmenlerinin okuma becerileri üzerine yaptığı çalışmada, öğretmenlerin sınıflarda üst bilişsel becerileri geliştiren sorulara yer vermediği, öğrencilerin de PISA sınavında yer alan açık uçlu sorulara cevap veremediği tespit edilmiştir. Bu da eğitim sürecinde öğrencilerin açık uçlu sorularla yeteri kadar karşılaşmamasıyla ilişkilendirilmiştir. Yağmur'un (2009) Türkçe ders kitapları üzerine yaptığı çalışmada ise ders kitaplarının üst bilişsel becerilere göre şekillenmediği ve beceriler açısından bir planlama yapılmadığı sonucuna varılmıştır. Eskimen (2016), Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları ile ABD edebiyat kitaplarını karşılaştırdığı çalışmasında, ABD edebiyat kitapları oluşturulurken birçok kriterin göz önüne alındığını ve buna göre planlama yapıldığını ama Türkiye'de bu planlanmanın yapılmadığını belirtmiştir. Bozkurt ve diğerleri (2016) Kore ve Türkiye'deki edebiyat ders kitaplarındaki metin altı sorular üzerine yaptığı çalışmada, metin altı soruların Türkiye'de genellikle temel düzeyde olduğu belirtilmiştir. Yine PISA'daki başarısızlık bununla ilişkilendirilmiştir. Çünkü PISA'daki sorular üst düzey sorular ama Türkiye'deki öğrencilerin karşılaştığı sorular ise temel düzey sorulardır. Bunun için Türkiye'deki öğrencilerin PISA'da başarılı olamadığı söylenebilir.

Alanyazındaki sonuçlardan anlaşılacağı üzere, sorularla ilgili planlanmanın geçmişten bugüne çözülmediği görülmektedir. Türk Dili ve Edebiyatı programları yıllar içinde defalarca değişmesine rağmen sorunlar aynı kalmıştır. Bütün bu zaman içinde de Türkiye, PISA'da en alt sıralardaki yerini sürekli korumuştur.

Metinlerle ilgili soruların neredeyse yapılan tüm çalışmalarda eleştirel düşünme açısından yetersiz olduğu görülmektedir. Bu araştırmada 9. ve 10.

sınıf ders kitapları örneğinde olduğu üzere, alanyazında sorular için ifade edilen en büyük sıkıntının soruların temel düzeyde olması ve üst bilişsel becerileri geliştirecek nitelikte olmamasıdır. Bu da öğrencilerin ilişkisel düşünmesine ve ufkunun açılmasına engel olmaktadır. Derinlemesine ya da üst düzey sorularla karşılaşmayan öğrenciler gündelik yaşamlarındaki sorunları çözmekte zorlanabilirler. Öğrencilerin, PISA sınavlarında zorlanmalarının temelinde de bu vardır. Ders kitaplarında genellikle tanımlama ve yorumlama gibi temel düzeydeki sorularla karşılaşan öğrenciler, PISA'nın gündelik yaşamla ilgili ilişkisel soruları karşısında zorlanmaktadır. Çünkü okul süreçlerinde, bir yargının doğruluğunu ve yanlışlığını test etmemiş ve varsayımlarda bulunup çözüm üretmemişlerdir. Çoğu zaman metinde açık olarak görünen şey soru olarak sorulmuş, öğrenciler de metinde cevabın geçtiği yeri bulup yazmıştır. Bu da analiz, çıkarım, açıklama, varsayımda bulunma ve değerlendirme becerilerini gelişmemesine neden olmuştur. Bununla birlikte öğrencilerin okuma ve anlama seviyelerinin düştüğü de söylenebilir.

Genel olarak yukarıda vurgulandığı üzere, metin ve soru bir bütünlük oluşturmaktadır. Derinliksiz metinlerin yüzeysel soruları ortaya çıkardığı görülmektedir. Bunun için belki de Türkiye'deki öğrencilerin başarısında en temel sorunlardan biri metin ve soru kalitesidir. Çünkü uluslararası sınavlarda görüldüğü gibi, Türkiye'deki öğrencilerin okuma, anlama ve ilişkilendirmekte ciddi sıkıntıları vardır. Temelde bu sıkıntıların nedeni de ders kitapları hazırlanırken planlamanın yeteri kadar iyi olmamasıdır. Üst düşünme becerilerinden olan eleştirel düşünmenin geliştirilmesindeki engel de bu planlama sorunudur. Öğrencilerin de derslerden beklentileri gündelik hayatlarında ve gelecekte yararlanacakları bu becerileri kazanmaktır. Saraç'ın (2009) öğrencilerin ve öğretmenlerin edebiyat derslerinden beklentilerini tespit ettiği araştırmada, öğrencilerin Türk Dili ve Edebiyatı dersinden beklentileri düşüncelerini genişletmek ve anlama-yorumlama gücünü geliştirmek olarak belirlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında en aktif çağlarında olan öğrenciler bu üst becerileri kazanmaya hazır ve istekli olsalar da eğitim programları, öğretmenler, araç-gereçler, yöntem ve teknikler bunu kazandıracak nitelikte midir? Yapılan çalışmalarda neredeyse bunlardan hiçbirinin yeterli olmadığı görülmektedir. Örneğin Aydemir ve Çiftçi'nin (2008) edebiyat öğretmen adaylarının soru sorma becerileri üzerine yaptıkları çalışmada, öğretmen adaylarının üst bilişsel basamaklara göre soru sorma yeterliliğini tam anlamıyla kazanamadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Soruyu soracak öğretmen üst düzeyde soru soramıyorsa o öğretmenin yol gösterdiği öğrenci nasıl sorabilir? Bilindiği üzere, üst beceriler ve bunlardan biri olan eleştirel düşünme gelişimi kümülatif bir yapıyla gerçekleşir. Öğretmen programına, kullanılan materyallerden öğretim yöntem ve tekniklerine bütünlüklü bir yapı söz konusudur. Bu yapının herhangi bir yerindeki sorun bütün süreci etkiler. Bu yapılan araştırmadan ve yukarıda değinilen araştırmalardan anlaşılacağı üzere, ne yazık ki bahsi geçen yapının sorunsuz

yeri neredeyse yoktur. Öğretimin her aşamasında üst düzey becerilerin kazandırılmasıyla ilgili sıkıntılar vardır. Bu sıkıntılar da sorgulamadan inanan, en küçük sorunlar karşısında çaresiz kalan, yanlış kararlarla yolunu kaybeden, dezenformasyonlar içinden çıkamayan ve en sonunda özerkliğini kaybedip otoriter rejimlere razı olan bir toplumun oluşmasına neden olmaktadır. Çünkü bu sayılan olumsuzluklardan kurtulmanın en iyi yolu eleştirel düşünmedir. Ennis'in (1991) dediği gibi "herkesin birbirini kandırmaya çalıştığı çağda eleştirel düşünme bir savunmadır," Bu savunmayı geliştirmeden yetişen bireylerden oluşacak toplumun sağlıklı olması beklenemez.

Kaynakça

- Amanvermez İncirlikuş, F. ve Beyreli, L. (2019). Öyküleyici metinler aracılığıyla eleştirel düşünme becerilerini değerlendirmeye yönelik bir rubrik. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(3), 597-629.
- Amanvermez İncirkuş, F. ve Özçetin, K. (2021). Türkçe ders kitaplarındaki metni anlama sorularının eleştirel düşünme becerilerine göre incelenmesi. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 290-311. <https://doi.org/10.29000/rumelide.895805>
- Apple, M. W. (2009). *Müfredatın ve eğitimin yeniden yapılandırılması / neo-liberalizmin ve yeni-muhafazakârlığın gündemi*. Eleştirel pedagoji söyleşileri (E. Ç. Babaoğlu Çev.). Kakedon Yayınları.
- Atay, H. (2020). Yabancı ülkelerde taranan google fotoğraflarının göstergebilim analizi: Kuşadası örneği. *Turist Rehberliği Nitel Araştırmalar Dergisi*, 1(1): 20-30. https://www.researchgate.net/publication/348716548_Yabanci_Ulkele_rde_Taranan_Google_Fotograflarinin_Gostergebilim_Analizi_Kusadasi_Ornegi_1_Semiotic_Analysis_of_Google_Photos_Scanned_in_Foreign_Countries_The_Case_of_Kusadasi
- Aydemir, Y. ve Çiftçi, Ö. (2008). Edebiyat öğretmeni adaylarının soru sorma becerileri üzerine bir araştırma (Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 103-115. <https://dergipark.org.tr/en/pub/yyuefd/issue/13714/166035>
- Bailin, S., Case, R., Coombs, J. R., & Daniels, L. B. (1999). Conceptualizing critical thinking. *Journal of Curriculum Studies*, 31(3), 285-302. <https://doi.org/10.1080/002202799183133>
- Bailin, S., & Siegel, H. (2002). Critical thinking and science education. *The Blackwell Guide To The Philosophy of Education*, 181-193. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1023/A:1016042608621.pdf>
- Baker, C. (2006). *Zorunlu eğitime hayır* (A. Sönmezay Çev.). Ayrıntı Yayınları.

- Bakr, A. D. (2021). Büyük şirketler için elektronik reklamcılık: “Eyleyenler modeli” ile göstergebilimsel analiz. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 56-78. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1023/A:1016042608621.pdf>
- Başoğlu, N. ve Mutlu, B. (2011). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin eleştirel düşünme eğitimiye uygunluğu. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(3), 983-998. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/806994>
- Børhaug, K. (2014). Selective critical thinking: A textbook analysis of education for critical thinking in Norwegian social studies. *Policy Futures in Education*, 12(3), 431-444. <https://doi.org/10.2304/pfie.2014.12.3.431>
- Bozkurt, B. Ü., Uzun, G. L. ve Lee, Y. (2015). Korece ve Türkçe ders kitaplarındaki metin sonu sorularının karşılaştırılması: PISA 2009 sonuçlarına dönük bir tartışma. *International Journal of Language Academy*, 3(9), 295-313. <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.327>
- Burbules, N. C. (2016). Being critical about being critical a response to "Toward a transformative criticality for democratic citizenship education". *Democracy and Education*, 24(2), 1-5. <https://democracyeducationjournal.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1302&context=home>
- Chomsky, N. (2007). *Chomsky, demokrasi ve eğitim* (E. Abaoğlu ve diğ. Çev.). BGST Yayınları. (Orijinal basım tarihi 1988)
- Demir, M. K., Tutkun, T., Şahin, Ç. ve Genç, S. Z. (2014). Sosyal bilgiler ders kitaplarındaki soruların eleştirel düşünmeye uygunluğu. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 290-303 Doi: 10.17240/aibuefd.2014.14.1-5000091513
- Demir, R. ve Aybek, B. (2014). Lise öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 122-140. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/217205>
- Demirel, Ö. ve Kiroğlu, K. (2006). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Pegem Yayınları.
- Ennis, R. (1991). Critical thinking: a streamlined conception. *Teaching Philosophy*, 14(1), 5-24. <https://catalog.bucheon.uz/cgi-bin/koaha/opac-retrieve-file.pl?id=c7fc1f17f211c58286675127c1e0192f#page=40>
- Ennis, R. (2011). Critical thinking: reflection and perspective part II: Inquiry. *Critical Thinking Across the Disciplines*, 26(2), 5-19. 10.5840/inquiryctnews20112613

- Ennis, R. H. (1987). A taxonomy of critical thinking dispositions and abilities. In J. B. Baron & R. J. Sternberg (Eds.), *Teaching thinking skills: Theory and practice* (pp. 9-26). Freeman.
- Erdem, İ., ve Topbaş, S. (2017). Dil ve anlatım ile türk edebiyatı derslerinde karşılaşılan sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerileri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(2), 465-495. <https://doi.org/10.53629/sakaefd.1115878>
- ERG (2017). Eğitim izleme raporu. <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2017-18-2/07.20.2021> tarihinde erişilmiştir.
- Errington, A., & Bubna-Litic, D. (2015). Management by textbook: the role of textbooks in developing critical thinking. *Journal of Management Education*, 39(6), 774-800. <https://doi.org/10.1177/1052562915594839>
- Esemen, A. (2020). 2019 İlkokul Türkçe öğretim programı ve Türkçe ders kitaplarının eleştirel okuma becerisi açısından incelenmesi [Evaluation of the 2019 Turkish curriculum and primary school Turkish textbooks in terms of critical reading skills]. (Tez No. 601727) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Eskimen, A. (2018). 9.-12. Sınıf türk dili ve edebiyatı, türk edebiyatı ile dil ve anlatım ders kitaplarının öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 4(2), 111-129. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/541209>
- Eskimen, A. D. (2016). Edebiyat (9-12) ders kitapları üzerine karşılaştırmalı bir araştırma: Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(27/3), 38-61. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/228031>
- Facione, P. A. (2011). Critical thinking: What it is and why it counts. *Insight Assessment*, 1(1), 1-23. <https://www.insightassessment.com/wp-content/uploads/ia/pdf/whatwhy.pdf>
- Fisher, A. (2001). *Critical thinking an introduction*. Cambridge University Press.
- Freire, P. (2010). *Ezilenlerin pedagojisi* (D. Hattatoğlu ve E. Özbek Çev.). Ayrintı Yayınları.
- Gelişli, Y. ve Doğan, E. (2020). Türk dili ve edebiyatı Ortaöğretim programına 21. yüzyıl becerilerinin yansımaları. *TURAN-SAM*, (47), 58-69. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.872480>

- Irafahmi, D. T., Nuris, D. M. R., Zahroh, F., & Nagari, P. M. (2018). Critical thinking in accounting textbooks. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*, 12(1), 21-29. <https://doi.org/10.11591/edulearn.v12i1.6315>
- Jaffar, S. (2004). Teaching critical thinking through literature. *Journal of Research (Faculty of Languages and Islamic Studies)*, 5, 15-26. [10.11591/edulearn.v12i1.6315](https://doi.org/10.11591/edulearn.v12i1.6315)
- Kanık Uysal, P. (2022). Türkçe dersi sınavlarında yer alan soruların üst düzey düşünme becerileri açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(1), 136-156. <https://doi.org/10.16916/aded.1016659>
- Kanmaz, F. E. (2019). *Eleştirel düşünme becerisi edindirme bağlamında çocuk ve gençlik kitaplarının incelenmesi [An investigation of children's and young adult books in the context of critical thinking skills acquisition]*. (Tez No. 559053) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- King, A. (1995). Inquiring minds really do want to know: Using questioning to teach critical thinking. *Teaching of Psychology*, 22(1), 13-17. http://dx.doi.org/10.1207/s15328023top2201_5
- Kökdemir, D. (2000). Deniz Yıldızlarını kurtarmaya çalışanların öyküsü: Eleştirel ve yaratıcı düşünme. *XI. Ulusal Psikoloji Kongresi*, 19-22 Eylül, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Lipman, M. (2003). *Thinking in education*. Cambridge University.
- Lynch, C. L., & Wolcott, S. K. (2001). *Helping your students develop critical thinking skills*. The IDEA Center.
- McLaren, P. (1995). Critical pedagogy in the age of global capitalism: Some challenges for the educational left. *Australian Journal of Education*, 39(1), 5-21. <https://doi.org/10.1177/000494419503900102>
- McLaren, P. (2007). *Kapitalistler ve işgalciler. İmparatorluğa karşı eleştirel bir pedagoji*. (B. Baysal, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- MEB (2015). 2015 Ortaöğretim türk dili ve edebiyatı dersi (9,10,11 ve 12. sınıflar) öğretim programı. Meb Yayınları. <https://ttkb.meb.gov.tr/www/dokumanlar/kategori/13> Erişim Tarihi: 12.11.2021
- MEB (2018). 2023 Eğitim vizyonu. http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc/2023_EGITIM_VIZYONU.pdf Erişim Tarihi: 11.10.2020

- MEB (2018). 2018 Ortaöğretim türk dili ve edebiyatı dersi (9,10,11 ve 12. sınıflar) öğretim programı. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103715395-T%C3%9CRKD%C4%B0L%C4%BOEDEB%C4%B0YAT%20PROGRAM.pdf> Erişim Tarihi: 11.10.2020
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Ed. ve Çev.). Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd Edition). SAGE Publications.
- Munzur, F. (1999). *Türk dili ve edebiyatı ders kitaplarında eleştirel düşünme eğitimi üzerine bir değerlendirme [A valuation on critical thinking education in the text books of Turkish language and literature]*. (Tez No. 81700) [Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Nosich, G. M. (2018). *Eleştirel düşünme ve disiplinlerarası eleştirel düşünme rehberi* (B. Aybek, Çev.). Anı Yayıncılık.
- NTV (2021). Trump'tan sosyal medya girişi: 1 milyar dolar yatırım hedeflendi. https://www.ntv.com.tr/ekonomi/trumphantan-sosyal-medya-girisimi-1-milyar-dolar-yatirim-hedeflendi,8WnS5x31QEa32yO6ILL_4w Erişim Tarihi: 10.12.2021
- Oral, S. D. (2018). Ortaöğretim öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Scientific Educational Studies*, 2(2), 174-189. 10.31798/ses.484691
- Özdemir, G. (2020). Christian Dior'un new look akımı corolle koleksiyonu içerisindeki bar modelinin göstergebilim çözümlemesi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(45), 580-587. <https://doi.org/10.35247/ataunigsed.753369>
- Özdemir, O. (2020). Türkçe eğitiminde geliştirilmesi gereken bir üst düzey düşünme becerisi: Analitik düşünme. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(3), 950-971. <https://doi.org/10.16916/aded.751287>
- Paul, R., & Elder, L. (2020). *Kritik düşünme* (E. Asalan ve G. Sart, Çev. Ed.). Nobel Yayınları.
- Pilav, S. (2016). 1992 Türk dili ve edebiyatı öğretim programı etrafında yapılan tartışmalar bağlamında 2005 ve 2015 programlarının getirdiği yenilikler. *Turkish Studies (Elektronik)*, 11(15), 707-726. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.10015>
- Ruggerio, V. R. (1990). *Beyond feelings: A guide to critical thinking*. Mayfield Publishing Company.

- Saltık, O. (2018). Okuma kültürü edindirme sürecinde Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin niteliği üzerine öğretmen görüşleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 6(2), 281-296. <https://doi.org/10.16916/aded.372844>
- Saraç, C. (2009). Öğretmen ve öğrencilerin türk dili ve edebiyatı öğretiminden beklentileri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1). <https://dergipark.org.tr/pub/erziefd/issue/6002/80045>
- Sarıtaş, B. (2019). 5-8. Sınıf fen bilimleri ders kitaplarının etkinlikler temelinde eleştirel düşünme standartları bakımından incelenmesi [Investigation of 5-8 th class science textbooks in terms of activitybased critical thinking standards]. (Tez No. 597478) [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sarıtaş, B. (2019). Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı dersinin 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi [An analysis of secondary education Turkish language and literature course with regards to the 21st century skills]. (Tez No. 585092) [Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Savaşkan, V. (2016). Ortaöğretim 9. sınıf Türk Edebiyatı ders kitaplarındaki metin altı soruları üzerine bir inceleme. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 821-836. <http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.280818>
- Schmit, J. S. (2002). Practicing critical thinking through inquiry into literature. *Inquiry and the literacy text: Constructing discussions in the english classroom*, 32, 104-112.
- Semerci, Ç. (2003). Eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*. 28(127), 64-70. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5126/1209>
- Seyfettin, Ö. (2019). *Ferman*. Kapat Yayınları.
- Shaw, R. D. (2014). *How critical is critical thinking? Music Educators Journal*, 101(2), 65-70. <https://doi.org/10.1177/0027432114544376>
- Sobkowiak, P. (2016). Critical thinking in the intercultural context: Investigating EFL textbooks. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 6(4), 697-716. 10.14746/ssllt.2016.6.4.7
- Soysal, T. ve Kurudayıoğlu, M. (2018). Milli eğitim bakanlığı 9. sınıf türk dili ve edebiyatı ders kitabının 2017 programındaki yeterlilikler ve beceriler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (48), 238-254 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maeuefd/issue/39596/425496>

- Spring, J. (2010). *Özgür eğitim*. (A. Ekmekçi, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Şenyıldız, N. (2020). Türk dili kitaplarındaki eleştiriyile ilgili çalışmaların programa bağlı olarak öğrencide eleştirel düşünme becerisini geliştirmedeki yeterlilikleri. *The Journal Of Social Science*, 4(8), 720-733. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.732266>
- Tabačková, Z. (2015). Outside the classroom thinking inside the classroom walls: Enhancing students' critical thinking through reading literary texts. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 186, 726-731. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.042>
- Temizkan, M. ve Zeyfi, R. (2014). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin eleştirel ve yaratıcı düşünme açısından incelenmesi. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 5(29), 133-164. <https://www.tasav.org/index.php/sayi-29-turkce-nin-dunu-bugunu.html>
- Türkyılmaz, M., Remzi, C. A. N., ve Karadeniz, A. (2010). Öğrenci görüşleriyle türk edebiyatı ders kitaplarındaki metinlerin değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 113-123. <https://dergipark.org.tr/en/pub/aibuefd/issue/1498/18129>
- Tompkins, G. E., Bright, R. M., Pollard, M. J. & Winsor, P.J.T. (2002). *Language arts: Content and teaching strategies*. Pearson.
- Willingham, D. T. (2007). *Critical thinking: Why is it so hard to teach*. American Educator. https://www.aft.org/sites/default/files/periodicals/Crit_Thinking.pdf
- Uysal, P. K. (2022). Türkçe dersi sınavlarında yer alan soruların üst düzey düşünme becerileri açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(1), 136-156.
- Yağmur, K. (2009). Türkçe ders kitapları üst düzey bilişsel becerilerin gelişimini ne oranda sağlamaktadır? *Cito Eğitim: Kuram ve Uygulama (Cito Education: Theory & Application)*, 5, 19-34. https://www.researchgate.net/publication/254835731_Turkce_ders_kitaplari_ust_duzey_bilissel_becerilerin_gelisimini_ne_oranda_saglama_ktedirTo_what_extent_do_Turkish_language_textbooks_support_higher_order_thinking_skills
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.
- Yıldız, D. (2021). Turkish and turkish language and literature teachers' views' on the reading skills and Turkey's performance in PISA: A focus group interview. *Journal of Qualitative Research in Education*, (27), 208-231. <https://dergipark.org.tr/en/pub/enad/issue/64454/981002>

Yılmaz, K. (2019). *Eleştirel ve analitik düşünme*. Pegem Akademi.

Yılmaz, K. ve Altınkurt, Y. (2011). Öğretmen adaylarının eleştirel pedagoji ile ilgili görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 195-213.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/kefad/issue/59494/855132>

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Bu araştırmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Muğla Sıktı Koçman Üniversitesine bağlı etik kurul 210028 numaralı başvuruyu incelemiştir. İnceleme sonucunda 13.03.2021 tarihinde “etik kurul onayı gerektirmediğine” karar verilmiştir.

Yazarların Katkı Oranları

Makale bölümlerine 1. Yazar %60, 2. yazar ise %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale hakkında yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

1970-1980 Arasında Yayımlanan Romanlarda Ekonomik Görüntünün Bir Göstergesi Olarak Yoksulluk

Selma Çelik ¹
Milli Eğitim Bakanlığı

Öz

İnsanların hayatlarını devam ettirebilmek için temel ihtiyaçları olan mal ve hizmetten yoksun olma, asgari yaşam standardına ulaşamama durumuna yoksulluk denir. Toplumı oluşturan bireylerin huzur, refah içinde yaşamasını sağlamak; onların maddi ve manevi varlıklarının gelişmesi için gerekli koşulları hazırlamakla yükümlü olan devlet, bu sorumluluğu ekonomi biliminin ortaya koyduğu veriler ışığında yapmaya çalışır. Ancak bazen de ortaya çıkan olağanüstü şartlar, ekonomiye yön verir. Bu şartlar altında alınan ekonomik tedbirlerin genelde toplum özelde insan hayatını kimi zaman olumsuz etkilediği görülür. Bu makalede Osmanlı Dönemi, Atatürk Dönemi, İnönü Dönemi başlıkları altında ele alınan yoksulluk/kıtlık probleminin; incelenen romanlardan hareketle Türkiye'nin tarihî süreçte yaşadığı sosyal, siyasi ve ekonomik şartlara bağlı olarak hükümetler tarafından alınan ekonomik tedbirlerin, genelde toplum özelde insan hayatına nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan tespitler nitel araştırma yöntemi ile doküman analizi yapılarak tarihî gerçeklik bağlamında sorgulanarak tahlil edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye'de uygulanan ekonomik faaliyetlerin ve alınan tedbirlerin neticesi olarak ortaya çıkan yoksulluk/kıtlık sorununun Türk romanına nasıl yansıdığı farklı bakış açıları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roman, yoksulluk, Osmanlı dönemi, Atatürk dönemi, İnönü dönemi, ekonomi politikaları

¹Dr., MEB, Necip Fazıl Kısakürek MTA Lisesi, Sivas, Türkiye, E-posta: elik.selma2016@yandex.com.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3886-1338>

MAKALE TÜRÜ

Araştırma Makalesi

Başvuru Tarihi

06 Nisan 2023

Kabul Tarihi

03 Haziran 2023

doi: 10.57115/karefad.1278176

Atıf: Çelik, S. (2023). 1970-1980 arasında yayımlanan romanlarda ekonomik görüntünün bir göstergesi olarak yoksulluk. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 159-175. <https://10.57115/karefad.1278176>

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
KAREFAD

Poverty as an Indicator of Economic Image in Novels Published Between 1970-1980

Selma Çelik ¹

Ministry of National Education

Abstract

The state of being deprived of goods and services, which are the basic needs of people in order to continue their lives, and not reaching the minimum standard of living is called poverty. The state, which is responsible for preparing the necessary conditions for the development of their material and spiritual assets, tries to fulfill this responsibility in the light of the data revealed by the science of economics to ensure that the individuals who make up the society live in peace and prosperity. However, sometimes extraordinary conditions dominate the economy. It is seen that the economic measures taken under these conditions sometimes negatively affect the society and human life in particular. In this article, the problem of poverty/famine discussed under the headings of the Ottoman Period, Atatürk Period, and İnönü Period, based on the novels examined, it has been tried to determine how the economic measures taken by the governments, depending on the social, political and economic conditions that Turkey has experienced in the historical process, reflect on the society in general and the human life in particular. The findings were analyzed by questioning in the context of historical reality by making document analysis with the qualitative research method. From the last periods of the Ottoman Empire to the end of the Second World War, it has been tried to reveal how the problem of poverty/famine, which emerged as a result of the economic activities and measures taken in Turkey, is reflected in the Turkish novel from different perspectives.

Keywords: Novel, poverty, Ottoman period, Atatürk period, İnönü period, economic policies

¹ Dr., Ministry of National Education, Necip Fazıl Kısakürek MTA High School, Sivas, Türkiye, E-posta: elik.selma2016@yandex.com.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3886-1338>

ARTICLE TYPE	Received Date	Accepted Date
Research Article	April 06, 2023	June 03, 2023

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında art arda girdiği savaşlar nedeniyle mali açıdan sıkıntılı bir sürecin içine girmiştir. Ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olan Osmanlı, bütçe açıklarını sürekli dış borçlanma ile karşılamaya çalıştığı için “dış ticaret ve bütçe açıklarından dolayı finans güçlerinin egemenliği altına girerek uygulanmakta olan serbest ticaret anlaşmalarından dolayı Avrupa’nın açık pazarı haline gelmiştir.” (Yücel, 2017, s. 50). Osmanlı Devleti’nde Rus Harbi (1877-1878) yenilgisinin ardından her geçen gün artan mali problemler, devleti borçlanmaya sürükleyen dış ve iç faktörler, ithalat ve ihracat dengelerinin bozulması ikinci bir maliye bakanlığı hüviyetinde olan Duyun-ı Umumiyenin kurulmasına sebep olur (Karal, 1983, s. 426-427; Tokgöz, 2009, s. 6) Duyun-ı Umumiye ise ticaret ve sanayi alanında yer alan birçok sektörün, Avrupa sermayesinin kontrolü altına girmesine yol açar (Berkes, 2004, s. 364-365). Osmanlı Devleti’nin Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’na böyle bir ekonomik görüntü ile girmesi toplumun maddi ve manevi anlamda sorunlar yaşamasına yol açar.

Kurtuluş Savaşı’ndan başarı ile çıkan Atatürk ve kurmayları mali bağımsızlığı sağlamak, millî ekonomiyi inşa etmek amacıyla düzenledikleri kongrede, alınan kararları temel hedefler doğrultusunda uygulamışlardır. Ancak 1929 yılında ortaya çıkan Büyük Buhran, dünya devletlerini olduğu gibi Türkiye’nin de ekonomisini etkilemiştir. Bu süreçte bir taraftan Osmanlı’dan geriye kalan borçların bıraktığı ağır yük diğer taraftan devlet eliyle desteklenen özel sektörün ekonomik kalkınmada umulan başarıyı gösterememesi, yeni inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik sıkıntılarında her ferdinin payına düşeni almasına neden olmuştur. Atatürk’ün vefatı sonrası ortaya çıkan II. Dünya Savaşı; ülkedeki ekonomik gelişmeleri sekteye uğrattırırken her an savaşa girme olasılığını düşünen İnönü Hükümeti’ni; ekonomide birtakım düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır. II. Dünya Savaşı, ülkedeki ithalat ihracat dengelerinin bozulmasına yol açarken iç piyasada da yaşanan birtakım sıkıntılar halkı yokluk ve kıtlıkla karşı karşıya getirmiştir.

Bu çalışmada incelenen romanlardan hareketle savaş koşullarına bağlı olarak alınan ekonomik tedbirlerin halkın sosyal ve ekonomik hayatında birtakım yokluklar/kıtlıklar yaşamasına yol açtığı tespit edilmiştir. Roman yazarları, söz konusu olan ekonomik tedbirleri ve yaşanan yoksulluğu bağlı oldukları edebi anlayışa göre değerlendirmişlerdir.

Tarihî süreçte yaşanan siyasi ve sosyal olaylar Türkiye’nin ekonomik görüntüsünü şekillendirmede etkili olmuştur. Türkiye’de yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik olaylar toplumun yaşadığı ekonomik süreçlerde etkili olduğu için bu makalede yaşanan yoksulluk/kıtlık Osmanlı Dönemi, Atatürk Dönemi, İnönü Dönemi başlıkları altında ele alınmıştır.

1. Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti'nde 31 Mart Olayı, Halaskar Zabitan Darbesi, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları gibi içerde ve dışarda birçok problemin de ortaya çıkması neticesi Sanayi Devrimi takip edilememiştir. Avrupa'daki sanayileşmeyi takip edemediği için sanayide ileri giden büyük devletlerin açık pazarı haline gelerek ekonomik anlamda sıkıntıya düşen Osmanlı; Balkan Savaşları'nın ortaya çıkması üzerine ekonomik gücünün büyük çoğunluğunu savaş giderlerine aktarmış, savaşın mali boyutunu karşılamak amacıyla mali kaynak arayışı içine girmiştir.

Savaş ortamında yaşanan olumsuzlukları gidermek ve cephedeki askerine lojistik destek vermek için yürürlükte olan vergilere zam yaparak yeni vergi düzenlemelerine giden devlet, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yürürlükte kalan "Teçhizat-ı Askeriye benzeri ek bir mükellefiyet biçiminde olan" (Arslan, 2016, s. 76) Harp Vergisi Kanununu çıkarmıştır (Arslan, 2016, s. 76). Bu kanunu çıkarırken "savaş koşullarının kısa süreceğini düşünmüş olmalı ki üç sene sonra zamları ve yeni vergileri kaldırmayı planlayan" (Avcı 1995:224) İttihat ve Terakki yöneticileri bu düşünceden hareket ederek savaşı finanse etmek ve iâşe ihtiyaçlarını karşılamak için seferberlik ilan edilmeden "Tekalif-i Harbiye Kanunu'nu çıkarmıştır. Kanun, seferberlik öncesinde hazırlanıp kabul edilmiş ve seferberlikten sonra 9 Ağustos 1914 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir." (Arslan, 2016, s. 76). Fakat gerek yürürlüğe giren vergilerin ağırlığı gerek İâşe Nezareti'nin temel tüketim maddelerinin sevk ve idaresini düzenli bir şekilde yapamaması birtakım yolsuzlukların ortaya çıkmasına neden olurken bu durum sosyal hayatta insanları yokluk ve kıtlıkla karşı karşıya getirmiştir (Arslan, 2016, s. 74).

Bekir Büyükarkın'ın *Gün Batarken* (1977) romanında, Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na girmesine sebep olan İttihat ve Terakki liderlerini, savaş koşullarının her geçen gün halkı ekonomik anlamda daha da yoksullaştırdığı düşüncesiyle eleştirdiği görülür. Romanda, I. Dünya Savaşı'nın memleketin sınırlarına kadar gelip dayanması ve halkın yaşayacağı sefalet "[e]kmeğin vesika ile dağıtılacağı, geceleri petrol lambalarının bile kısılması gerekeceği, Kırkçeşme sularının yakında kuruyacağı, halktan toplanan para ile İngiliz tezgâhlarında yaptırılan iki savaş gemisinin yurda döneceği haberleri..." (Büyükarkın, 2016, s. 14) ile verilirken maddi anlamda ülke halkının çekeceği sıkıntıları da haber verir. Yazar, Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşadığı sıkıntıları, sosyal ve ekonomik anlamda yoksul/fakir görüntüsünü Suriye Cephesi'ne görevli olarak giden Ragıp'ın yolculuk esnasında "harap köyler, ocağı sönmüş evler" (Büyükarkın, 2016, s. 67) ifadeleri ile mekân üzerinden yansıtmıştır. Yazar, mekân üzerinden yansıttığı bu yoksul görüntüyü emir eri Mustafa'nın "[k]umandanının annesi kendi annesinden farksızdı, evi de kendi evinden farksızdı." (Büyükarkın, 2016, s. 362) "[ö]yle demek oluyor ki kumandan olmakla zengin olunmadığı"

(Büyükarkın, 2016, s. 362) düşünceleri ile veren yazar, sosyal hayatta her kesimden insanın aynı yokluk ile karşı karşıya olduğunu vurgulamıştır.

Savaş koşullarında yaşanan ekonomik problemlerin hat safhaya gelmesi, savaşın her cephede olduğu gibi Çanakkale’de de büyük zorluklarla devam ettiği Kemal Tahir’in *Bir Mülkiyet Kalesi I* (1977) romanında anlatılmaktadır. Savaşın ikinci senesinde kıtlığın görülmesi ile birlikte dükkânların birdenbire boşaldığını söyleyen yazar; insanların çarşılardan, pazarlardan çekilerek vesika ile ekmek almak için fırınların önünde birikmeye başladığını anlatır. İstanbul’a “[k]ıtlık çökünce artık kimse[nin] bizzat kendi ölüsüne bile layıkıyla ağlayama[dığını]” (Kemal Tahir, 1977, s. 177), açlık korkusunun manevi duyguların önüne geçtiğini ifade eden yazar, halkın zar zor bulabildiği ekmeğin ise yenecek nitelikte olmadığını “[h]aşa sümme haşa buna ekmek demek vebale girmektir. Kimi süpürge tohumundan yapıldığını ileri sürüyor, kimi mısır koçanından olduğuna yemin ediyor. İçinden neler çıkmıyordu Yarabbi! Tesbih böcekleri, adı bilinmeyen diğer böcekler, sineklerin çeşitleri, kelebekler, tırtıllar, hatta bütün azası yerli yerinde sıçanlar...” (Kemal Tahir, 1977, s. 179-180) sözleri ile verir. Yazar, İstanbul’da yaşanan ekmek sıkıntısını “[b]iz hamdolsun sıkıntı çekmedik. Lakin kara ekmeği bulamayanlar da çok. İstanbul’un hali harap efem.” (Kemal Tahir, 1977, s. 191) Canseza’nın eşi Mahir Efendiye söylediği bu sözler ile doğrulatur. Yazar, “[b]ütün bu işlerin sebebi de malum: Namussuz Hükümet buğdayları tek mil Almanya veriyor. Her gün vagon vagon ekmek sevk olunuyormuş. Gözleriyle görenler kıyamet gibi.” (Kemal Tahir, 1977, s. 179-180) ifadeleri ile halkı yoklukla bıraktığına inandığı İttihat ve Terakki yöneticilerine açıkça eleştiride bulunur.

H. Nusret Zorlutuna, *Aydınlık Kapı* (1974) romanında I. Dünya Savaşı yıllarında, ekonomik ve askeri araç-gereç bakımından sıkıntıya giren hükümetin; halkın elinde bulunan at ve arabalara el koyduğu haberini Lerzan’ın sözleri ile verir. Yazarın sözünü ettiği savaş koşullarında halkın elinde bulunan mallara devletin el koyma hadisesi Tekâlif-i Harbiye Kanunu’nun 2. Maddesine dayanılarak yapılmıştır. Hasta olan babasına savaş koşullarında yeteri kadar bakamadıklarını Vildan’a yazdığı mektupta anlatan Lerzan, Birinci Dünya Savaşı’nın iase maddelerinde yarattığı sıkıntıyı “[ş]eker parası üç kuruştan üç yüz kuruşa, beyaz ekmeğin okkası da bir kuruştan seksen kuruşa fırladı. O da her zaman bulunmuyor. Bu harp senelerinde hasta kalmak pek müşkül iş, vesika ekmeği denilen şey, ekmek değil korkunç bir nesne. Çamur gibi bir şey. Galiba süpürge tohumundan yapılmış.” (Zorlutuna, 2019, s. 116) şeklinde açıklamıştır.

Kemal Bilbaşar’ın, *Bedoş* (1980) romanında savaş koşullarında yaşanan ekmeğin sıkıntısına şeker kıtlığını da eklediği görülür. Yazar, Başo Hanım’ın eşi Memduh’a “[ş]eker öyle pahalıydı ki, geçen sefer bir gülle şeker bir sarı liraya” (Bilbaşar, 2015, s. 120-121) sattım ifadesiyle savaş ekonomisinden şekerin de etkilendiğini söylemiştir. Yazar, I. Dünya Savaşı

yıllarında kendi şekerini üretecek ekonomik güçten yoksun olan devleti Osmanlı Devleti'nin, ülke halkını büyük bir şeker sıkıntısı ile karşı karşıya bıraktığına dikkat çekmiştir.

Hasan İzzettin Dinamo, *Öksüz Musa* (1973) romanında devletin, Birinci Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihe kadar savaş ekonomisi koşullarında yaşadığı yoklukları, Darüleytamda² yaşayan yetim çocukların görüntüsü ile anlatır. Babasını ve annesini kaybettikten sonra darüleytama yerleştirilen Musa'nın, “[h]epsinin başları açık, ayakları yalındı. Artık, cephelerde yenilmek üzere olan devlet, onlara ayakkabı alacak durumda değildi. Kısa pantolonları, ütüsüz, bumburuşuk ceketleri içinde topluca otururken cılız koyun sürülerini andırıyorlardı.” (Dinamo, 2017, s. 9) sözleri ile devletin ekonomik anlamda yoksul görüntüsü verilmeye çalışılmıştır. Yazar, savaş ortamında kalacak yer problemi yaşadığı için yetkililerin Samsun darüleytamında kalan öksüz çocukları geçici olarak reji arkalarında bahçesiz yapıya yerleştirmesini “[d]evlet, kendi malı olan bir yapı bulup şehit çocuklarını barındırmak gücünden yoksundu.” (Dinamo, 2017, s. 34) ifadeleri ile eleştirir. Bu eleştirilerini yazar, Samsun'dan Beykoz darüleytamına getirilen yetimlerin, “17-18 Mart gecesini büyük kuşku, korku içinde açıklıkla boğuşarak” (Dinamo, 2017, s. 73) yoksulluk içinde geçirdiklerini söyleyerek devam ettirmiştir.

Romanın ilerleyen bölümünde öksüz erkek çocukların, yetim kız çocukları ile evlendirilerek Silivri yakınlarında Rumların boşalttıkları yerde köy kuracakları anlatılır. Öksüz Musa, Maarif Vekâletinden gelen bu emirle “[hükûmetin] öksüzleri başından at[tığını], köylü [yaptığını]” (Dinamo, 2017, s. 124) düşünür. Köye dönmek istemeyen Öksüz Musa, “anasının, babasının sağlığında hiçbir vakit sofradan tok kalktığını” (Dinamo, 2017, s. 130) hatırlamadığı için köye dönmek istemez. Musa için köye dönmek, “aç kalmak, hem de her Allah'ın günü aç kalmak, yırtık pırtık, bin bir yamalı giynekler giymek” (Dinamo, 2017, s. 130-131) yoksulluk içinde yaşamak anlamına gelmektedir. Romanda yeni kurulmakta olan hükûmetin öksüz çocukları düşünecek durumda olmadığı, ekonomik açıdan çok yoksul olduğu, İsmail Hakkı Bey'in “[s]özde burada sınıfları açtık, ama nerede kitap, nerede defter, nerede kalem? Nerede ayakkabı, nerede başınıza başlık? Hükûmet, bunları bu sırada bize veremiyor” (Dinamo, 2017, s. 151) sözleri ile verilir.

H. İzzettin Dinamo'nun romanda ifade ettiği gibi devletin yoksul olduğu için öksüz çocukları yarı aç yarı çıplak bıraktığı ve onlara bakmadığı için başından atmaya çalışması gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Osmanlı

²1914 yılında Osmanlı Devleti'nin öksüz ve yetim çocukların barınması amacıyla açtığı Darüleytam kurumları hakkında geniş bilgi için bkz. Nurdan Şafak. Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi. S. 2. İstanbul. 2013.

Devleti, savaş ortamında bile yetim çocukların bakımı için elinden geleni yapmıştır. Kız ve erkek çocukları için farklı eğitim programları uygulayan Osmanlı idarecileri; çocukların barınması için binaları bizzat kendi tahsis etmiş ve bu kurumlara ek gelirler sağlamıştır (Şafak, 2013, s. 276).

2. Atatürk Dönemi

Balkan Harbi'nden 1922 yılına kadar savaş ortamında bulunan devletin siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda yaşadığı sıkıntıların üstesinden ekonomik güçle gelineceğine inanan Atatürk; millî ekonomiyi inşa etmek ve mali bağımsızlığı sağlamak amacıyla (Yücel, 2017, s. 61) İzmir İktisat Kongresinde alınan kararları, temel hedefler doğrultusunda uygulamış (Yücel, 2017, s. 68) ancak "1929 yılında ABD'de başlayan ve diğer ülkelerle birlikte Türkiye ekonomisini de etkileyen Büyük Buhran olarak adlandırılan ekonomik krizin yansımaları" (Eken, 2020, s. 316), Osmanlı'dan miras kalan borçların bıraktığı ağır yük ve özel sektörün bu döneme kadar beklenen ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmekte yetersiz kalması (Durmuş ve Aydemir, 2016, s. 166-167) yeni filizlenen Türkiye Cumhuriyeti'nin "ekonomik güçlüklerden de toplumun her ferdi[nin] payını" (Eken, 2020, s. 316) almasına yol açmıştır.

Rıfat Ilgaz, kendi yaşam öyküsünden izler taşıyan *Sarı Yazma* (1976) adlı romanında I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan yoksulluğun Kurtuluş Savaşı yıllarında da devam ettiğini, köylü kadınların evin geçimini sağlamak adına yaptıkları tasarruflarla anlatır.

Cide'nin köylü kadınları seferberlik zamanında, Kurtuluş Savaşı'nda tuzu bile bulamaz olmuş; yayıklara deniz suyu konularak güneşe bırakılırdı. Foça'da, Çamaltı'ndaki tuzlarla da başka türlü mü üretilirdi sanki... Şekerin yerini elma pekmezi tutmuştu. Elması olmayanlar için geniş bilyedin (kocayemiş) ormanları vardı. En olgunları toplanır, kaynatılırdı (Ilgaz, 2016, s. 17).

sözleri ile tanık olduğu tuz ve şeker sıkıntısını köydeki kadınların kendi yöntemleri ile çözdüklerini ifade eden yazar, Kurtuluş Savaşı yıllarında tuz ve şekerde yaşanan sıkıntının ekmekte yaşanmadığını "[ş]ükür ekmek olsun bulunuyordu artık. Mısır kozağı öğütüp yemekten kurtulmuştuk." (Ilgaz, 2016, s. 82) cümleleri ile açıklar.

Tarik Buğra, *Firavun İmanı* (1976) romanında Millî Mücadele yıllarında "Yunan durdurulamıyor. Para bulunamıyor. İlaç bulunamıyor. Ekmek bulunamıyor. Elbise, çamaşır, pabuç, cephane bulunamıyor. Er bulunsa silah, silah bulunsa mermi bulunamıyor" (Buğra, 2006, s. 21) sözleri ile Türk ordusunun yaşadığı yoksulluğu; yiyecek, giyecek ve askeri teçhizatla çekilen yokluk ile vermeye çalışır. Ordu mensuplarının, Yunan karşısında bu şekilde güçsüz olduğu için onların "cepheye bel bağla[dıkları]" (Buğra, 2006, s. 6) ümidi yok ettiğini söyleyen yazar; 23 Nisan 1920 tarihinde açılan "odun

sobalarıyla gaz lambaları ve kırık veya çatlak camlarına gazete kâğıtları yamanmış pencereleri ile dıştan zavallı görünen buna karşılık, yiğit soylu ve yürekli havalar estiren tarihin eşine rastlamadığı bu Meclis '[in]' (Buğra, 2006, s. 17) görüntüsüne de yansındığını göstermiş ve ülkenin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşulların devam ettiğini ifade etmiştir.

Firavun İmanı (1976) romanında yazar, savaş sonrası ekonomik sıkıntıların devam ettiğini cephede istiklal için mücadele etmiş, maddi imkânsızlıklar yaşayan roman karakteri Hüseyin Avni Bey'in yaşadığı çaresizlik ile anlatmıştır. Romanda Avni Bey'in, hasta çocuğu için idrar tahlili yaptırması gerekir ancak "[onun] cebinde idrar şişesi, fakat tahlil parası yok[tur]." (Buğra, 2006, s. 223). Hatta eve ekmek götürecektir, ilaç alacak parası olmayan Avni Bey; "[t]ahlil parasını bulamadım diye öldürecekti kendini. Oğlunun sağlığına, karısının ve evinin ihtiyaçlarına yardımcı olamıyorum diye hayattan kaç[mak ister] ..." (Buğra, 2006, s. 227). Bu düşünceleri unutmak isteyen Avni Bey, intihara teşebbüs ettiği sırada Afyon'daki çatışmada bacağını kaybeden Mehmet Çavuş'un seslenmesiyle kendine gelir. İntiharın eşiğinden dönen Hüseyin Avni Bey "[p]ara nasıl olsa bulunurdu; değil mi ki, o içindeki yakışsız gururu silkip atmış, hayatın içine, süngü hücumuna kalkar gibi, dalmaya karar vermişti. Gülümsüyordu. Hem para, para diye dert edindiği de ne idi? Han mı istiyordu, hamam mı?" (Buğra, 2006, s. 228) sözleri ile kendisiyle hesaplaşır. Yazar romanda, Avni Bey'in umutsuzluk karşısında iyimser bir tavır takınmasını sağlamış ve onu tekrar hayata bağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nden miras kalan zayıf bir ekonomi ile Kurtuluş Savaşı'nın içine girilmesi halkın aleyhine bir durum yaratırken bu durumun aydınlar üzerinde de zaman zaman umutsuzluğa neden olduğu görülür. Yazar, milletin içinde bulunduğu "bu korkunç durumda dört elle sarıldıkları cankurtaran da, Paşa'nın, en karanlık günlerde bile sarsılmayan bir inançla zaferden söz edebilişi ve savaşı bir oyun bir manevraymış gibi iradesine bağlı gösterebilişi..." (Buğra, 2006, s. 6), Atatürk'ün hem siyasi hem de ekonomik zafer konusunda güvendikleri en büyük güç olmasında etkili olur.

Attilâ İlhan'ın *Bıçağın Ucu* (1973) romanında Kurtuluş Savaşı sırasında Atatürk'ün hem siyasi hem sosyal hem de iktisadi alanda yaptığı çalışmalara yer verildiği görülür. Romanda memleket kurtuluş mücadelesi verirken Atatürk'ün "Yunan'ı yendik, lakin kazanılması fevkalade müşkül yeni bir muharebeye... İktisadi ve içtimai bir muharebe[ye]!" (İlhan, 2005, s. 49-50) başladığı ve yoksul köy halkını içinde bulunduğu fakirlikten kurtarmak ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak amacıyla "askeri zaferlerden iktisadi zaferlere, beş yıllık plan, bankaların ve madenlerin kamulaştırılması, 'say esasına dayandırılan bir halkçılık ve halkçı bir hükümet'" (İlhan, 2005, s. 230) kurma çalışmaları anlatılır.

Atatürk ve yönetici ekibin 1930'lu yıllara kadar uyguladığı liberal eğilimli iktisat politikaları İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda şekillenmiştir. Cumhuriyet Hükümeti, 1930 yılına kadar Osmanlı Devleti'nden devreden ekonomik sıkıntıları gidermeye çalışmıştır. Ekonomide nispi bir rahatlama ve canlılık görülen bu dönemde sanayileşmenin ön koşulları hazırlanmış, (Tünay, 1985, s. 248) tarımsal üretimde önemli artışlar görülmüştür. Tarık Buğra *Firavun İmanı* romanında Kurtuluş Savaşı yıllarında halkın un, şeker, tuz gibi temel tüketim maddelerinde yaşadığı yokluğu, “[a]rtık tütün hasreti, kahve, çay, şeker ve ekmek hasreti” (Buğra, 2006, s. 96) yaşamadığını ifade ederek tarımsal üretimde görülen gelişmenin Atatürk'ün millî iktisat düşünceleri ile gerçekleştiğini düşündürmektedir.

Muazzez Tahsin Berkant'ın *Kalbin Sesi* (1971) romanında 1929 yılında ortaya çıkan ve dünyada ekonomik dengelerin sarsılmasına neden olan Büyük Buhranın; Türkiye'ye nasıl yansıdığı ve devletin krizden etkilenen özel sektörlere yaptığı destekler konu edilmiştir. Büyük Buhranın ortaya çıkması sonucu Cemil Bey, “çok iyi çalışan fabrikasının bu iktisadi buhrana mukavemet edebileceğini” (Berkant, 1986, s. 3) düşünür. Ancak Cemil Bey, fabrikasının mali durumunun günden güne kötüye gittiğini görünce ailesine yapılacak tasarruf tedbirleri hakkında bilgi vermek zorunda kalır. Roman karakteri İrfan, babasının verdiği bilgiler üzerine gerçekleri görür. Babası Cemil Bey'den alınacak tasarruf tedbirleri ile üretim yapamadan fabrikanın ayakta kalamayacağını dinleyen İrfan, hayatını kazanmak amacıyla Balkanlarda Yolkesen Çiftliğinin sahibi Aptullah Paşa'nın oğlu Bülent'e özel ders vermeyi kabul eder. Çiftlikte yaklaşık yedi sekiz ay kadar kalan İrfan, babasından bir mektup alır. Cemil Bey, mektupta “fabrikayı sarsan müthiş krize karşı gelme[k]...” (Berkant, 1986, s. 279) için “[h]ükümetle bir anlaşmaya bile muvaffak olduğunu yazmış. Bir müddet devlet hesabına çalışaca[ğın]ı” (Berkant, 1986, s. 279) ifade etmiştir. Muazzez Tahsin Berkant, *Kalbin Sesi* romanında fabrikatör Cemil Bey gibi iş insanlarının Büyük Buhran neticesi yaşadıkları ekonomik krizi, Atatürk'ün korumacı-müdahaleci politikaları ile kısa sürede aşıldığını ima etmiştir.

Necati Cumalı, *Acı Tütün* (1974) romanında tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizi, İzmir'deki tütün üreticisinin piyasada yaşadığı sıkıntı ile anlatır. Köy halkının ürettiği incir, tütün, üzüm gibi ürünlerin Büyük Buhran nedeniyle dünya piyasasında değerini kaybettiğine değinen yazar; piyasada yaşanan krizi “[ü]zümün, incirin, tütünün rezili çıkmıştı. Dolu çuvallar, balyalar sokaklarda sürünüyor, arpa fiyatına, gübre fiyatına alıcı bulamıyor” (Cumalı, 2012, s. 71) sözleri ile açıklar. Dünyadaki ekonomik krize akıl erdiremeyen İzmirli üreticiler; üzüm bağlarını, tütün üretimi için tahsis etmiştir. Fakat “[k]ilosunu o yılların parasıyla iki buçuk liradan satarız diye” (Cumalı, 2012, s. 201) diye düşünen köylüler, “yetiştirdikleri tütünlerini on kuruştan alan” (Cumalı, 2012, s. 201) tüccar dahi bulamamıştır. Buhranın

sarsıcı etkilerinden tütün üretimi ile kurtulmayı düşünen üreticiler, piyasada tütüne alıcı bulamaz. Yazar, romanda Büyük Buhranın sadece üretici gruplarını değil “İzmir’deki kendir kenevir mağazasını” (Cumalı, 2012, s. 66) kapatmak zorunda kalan Dr. Ziya Somer gibi iş insanlarını da etkilediğini anlatarak okuyucuyu o yıllarda yaşanan ekonomik krizden bütün üretici grupların ve halkın nasibini aldığı konusunda ikna etmeye çalışır.

Yusuf Atılgan, *Anayurt Otel* (1973) romanında Büyük Buhran sebebiyle ihracat ve ithalata getirilen sınırlamaların, iş insanlarının gelirinde azalmaya sebep olduğu için yaşadıkları geçim sıkıntısına temas etmiştir. Roman karakteri Rüstem Bey, “[b]in dokuz yüz otuzlarda, buğdayın bir kuruşa, çekirdeksiz kuru üzümün üç kuruşa düştüğü, belki biraz yükselir diye bekletilen üst üste yığılı yassılmış üzüm çuvallarında sıçanların geçitler açıp yuvalar yaptığı, arpaların güvelendiği, Rüstem Bey’in her ay İzmir’den otelin kazancını almaya geldiğinde ‘Evin geçimini nerdeyse buradan gelen paraya kalacak’ dediği yıllarda” (Atılgan, 2000, s. 102) tarlalarını yok fiyata satarak yaşadığı ekonomik krizi atlatmaya çalıştığını söyler.

Tarik Buğra, *Dönemçete* (1980) romanında Büyük Buhran ile birlikte iş insanlarının ve halkın ekonomik açıdan içine düştükleri durumdan “Kel Hacı’nın elektrik fabrikası da, kereste fabrikası da devletleştiril[miş]. Kereste fabrikası kendi haline bırakıl[mış], öteki belediyeye veril[erek]...” (Buğra, 2008, s. 53) kurtulduklarını anlatır. Yazar, Atatürk’ün devletçilik anlayışı ile millî bir sanayileşme modeli uygulaması sonucu fabrikaların iflasının engellendiğine ve insanların ekonomik açıdan rahatladığına dikkat çekmiştir.

3. İnönü Dönemi

Atatürk’ün vefatının ardından Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı’na girmeme kararı almasına rağmen savaşın sonuna kadar “olası bir savaş ihtimaline karşı ülkede, savaş ekonomisi politikaları” (Koçtürk ve Gölalan, 2010, s.63) uygulamıştır. Savaş yıllarında uygulanan ekonomi politikaları neticesi ithalat ve ihracat dengeleri bozulmuş, stok ürünlerin fiyatlarında artış yaşanmıştır. Erkek nüfusun büyük çoğunluğunun askere alınması tarım başta olmak üzere birçok alanda üretimin düşmesine sebep olmuştur. Bu olumsuz savaş ekonomisi koşulları kolay yoldan servet kazanan çıkar çevreleri yaratırken (Çavdar, 2003, s. 310) halkın da birtakım yokluklar yaşamasına sebep olmuştur.

Rıfat Ilgaz *Sarı Yazma* (1976) adlı romanında Rıfat ve Rikkat öğretmenin II. Dünya Savaşı sebebiyle yaşadıkları sefalet üzerinden her geçen gün biraz daha yoksullaşan halkın durumu gösterilmeye çalışılır. Borç harç kurdukları evi Rikkat Hanım’ın Eskişehir’e tayin edilmesi üzerine dağıtmak zorunda kalan Rıfat; İkinci Dünya Savaşı’nın, önce onu eşinden ayırdığını sonra da geçim sıkıntısına sürüklediğini düşünür. Savaşın beraberinde getirdiği geçim zorluklarının kendini göstermeye başladığını “[t]ükenenin, eskiyenin, kırılıp dökülenin yerine konması gereken herhangi bir nesne[nin],

aynı fiyata alınam[adığını]...” (İlgaz, 2016, s. 46-47) söyleyen Rıfat, eşi ile birlikte bir araya geldiklerinde aldıkları aylıkların bir ev tutup döşemeye yetmeyeceğini “[f]iyatlar yükseliyor, aldığımız aylık alım değerini durmadan yitiriyordu.” (İlgaz, 2016, s. 46-47) sözleri ile anlatır. Savaşın sonlarına doğru Rikkat Hanım’ın, İstanbul’a öğretmen olarak atanması üzerine oğlu ile birlikte eşya adına hiçbir şeyleri olmadığı için tamtakır bir eve yerleşmek zorunda kaldıklarını anlatan Rıfat, İstanbul’da temel ihtiyaç maddelerinde yaşanan sıkıntıyı “[a]ylık diye ikimizin eline seksener lira para geçiyordu. İstanbul’da ne odun vardı yakacak ne de kömür... Ne de bunları karaborsadan sağlayacak paramız. Ekmek karneyleydi, bol ekmek alıp karnımızı doyurabilecek durumda da değildik. Karaborsada tanesi bir liraydı ekmeğin. Aldığımız paraysa ekmeğe bile yetmezdi.” (İlgaz, 2016, s. 270) sözleri ile anlatmıştır. Romanda aylığının “seksen üç lira seksen kuruş” (İlgaz, 2016, s. 290) olduğunu söyleyen Rıfat, “seksen üç ekmek karşılığı öğretmenlik” (İlgaz, 2016, s. 290) yaptığını açıklar. Rıfat, yoksulluğun boyutunu Karagümrük Ortaokulundaki “[a]ç gelip aç gidenler bir yana, yarım gün çalışanlardan kış sabahları gazete satıp evinin kömürünü, odununu sağlamaya çalışanlara, paltosuzluktan, ayakkabısızlıktan evinden çıkamayan” (İlgaz, 2016, s. 271) öğrencilerin durumları ile göstermeye çalışmıştır.

Toplumun her kesiminde aynı sıkıntıları yaşayan insanların durumlarının farklı olmadığını ifade eden Rıfat, okuldaki hademelerin toplu para kazanmak amacıyla “günlük ekmek için fırıncı Enver’le olan arkadaşlığı[na] sığın[ınarak]” (İlgaz, 2016, s. 271) ekmek karnelerini sattıklarını söyler. II. Dünya Savaşı koşullarının bütün olumsuzluklarını kendisinin ve diğer memurların da yaşadığını anlatan roman karakteri Rıfat, bu durumu

[y]eniden palto, pardesü, pantolon derdi başlamıştı. Giyim zorluğundan sınıflara pardesü ile girmek zorunda kalıyordum. Ayakkabı bulmak bile olanaksız hale gelmişti, fiyatlar birden yükseldiği için. Memurlara Beykoz fabrikasından sırayla pabuç verilmeye başlanmıştı. Kumaş da veriliyordu. Kimi memur, aldığı kumaşı satıp çoluğunun çocuğunun boğazını veriyordu. Açlık, günlük sorun haline gelmişti. İşini bilen öğretmen arkadaşlar, özel dersler verip durumlarını düzeltmeye çalışıyorlardı. Çoğunun benden bir ayrıcalığı yoktu. Birbirimize çay ısmarlayıp kahvede bir sandalye sağlamak bile büyük bir dostluk gösterisi oluyordu. (İlgaz, 2016, s. 286)

sözleri ile açıklar.

II. Dünya Savaşı yıllarında enflasyonun sürekli yükselmesi ve işe mallarında yaşanan üretim sıkıntısı, halkı kıtlıkla/yoklukla mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Karne uygulaması ile halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan devlet, kendini halkın önünde temsil eden hizmetlilerin, memurların kıyafetlerinin düzgün olması için 13 Kasım 1942 tarihinde

“Devletçe Parasız Verilecek Giyim Eşyası” hakkında 4306 sayılı kanun çıkarmış fakat savaş yıllarında Malatya, Ereğli, Kayseri, Nazilli pamuklu dokuma fabrikalarında üretilen pamuk miktarı halkın ihtiyacını yeterince karşılayamamıştır (Aydemir, 2000, s. 217).

Cevdet Kudret, *Karıncaı Tanırsınız* (1976) eserinde İkinci Dünya Savaşı yıllarında halkın yaşadığı yoklukları/sıkıntıları, bürokratik baskı sonucu görevinden el çektirilen roman karakteri Süleyman’ın maddi anlamda yaşadığı zorluklar ve gözlemleri ile anlatır. Romanda yazar, aç kalmamak için takım elbisesini satmak zorunda kalan Süleyman’ın içinde yaşadığı bunalımı “satmaya kalkıştığı nesne sadece bir elbise değildi. Onunla birlikte anılarımı, vücudunun sıcaklığını, kendini satıyormuş gibi bir duyguya kapıldı. Ama yapılacak başka şey de yoktu.” (Cevdet Kudret, 2021, s. 30-31) sözleri ile yansıtır. Cibali’de bir cam eşya fabrikasına iş bulmak umuduyla giden Süleyman, fabrikadaki işçilerin çalışma koşullarını gördüğü zaman çok şaşırır ve gördüğü manzara ile yoksulluğun ve açlığın zirve yaptığını anlar. Özellikle on iki on üç yaşlarındaki çocukların fabrikada işçi olarak çalıştığını görünce çok şaşırın Süleyman, “[i]çerisinin kösele, deri, ter kokusuna, dışarıdan gelen süprüntü kokusu karışıyordu. Odaya gireli daha on beş dakika dolmadan Süleyman’ın başı ağrımaya başladı. Dışarıda çöplüğün içinde de çalışanlar vardı;...”(Cevdet Kudret, 2021, s. 77) sözleri ile çocuk işçilerin çalıştıkları iş yerlerini çöplüğe benzeterek dönemin yaşam gerçekliğinin zorluklarına dikkat çekmiştir. Cibali’deki cam eşya fabrikasında çalışan işçilerden biri Süleyman’a “[i]ş oldu mu gece on ikiye, bire kadar çalışırız. Boş gezdiğimiz günleri kapatmak için. Üç gündür köpek gibi didiniyorum.” (Cevdet Kudret, 2021, s. 77-78) sözleri ile geçinmek için bu zor şartlarda çalışmaktan başka alternatiflerinin olmadığını ifade etmiştir.

Romanın ilerleyen bölümünde Sahaflar Çarşısı’nda gezerken “[e]ski kitaplar alınır satılır” (Cevdet Kudret, 2021, s. 111) ilanını gören Süleyman’ın; eve gelince kitaplarını kolileyerek sahafa sattığı anlatılır. Kitaplardan aldığı para ile eve yiyecek bir şeyler alan Süleyman, karnını doyurduktan sonra “[m]utluluk denilen şey acaba bir dilim ekmekle bir bardak suyun, bir parça etin içinde mi gizli? Acaba etin ve ekmeğin içinden çıkarılıp da, daha ucuza alınabilen bir hap yapılamaz mı onunla? Mutluluk bir hap halinde yutulamaz mı acaba?” (Cevdet Kudret, 2021, s. 115) düşünceleri içinde yoksullukla trajikomik bir üslupla alay eder. Yazar, romandaki bu ironik üslubuna Süleyman’ın rahatsızlanan annesinin ölümü karşısında ona hissettirdikleri ile devam etmiştir. Süleyman, annesi öldüğü takdirde kendisi için bir masraf kapısı daha açılacağını düşünür ve “[y]oksa bunun için mi istemiyorum ölmesini?” (Cevdet Kudret, 2021, s. 192) sorgulaması ile parasızlığın tüm insani duyguları yok ettiğini ifade eder. Romanın sonunda annesi ölünce hastane masraflarını karşılayamayan Süleyman, arkadaşlarından ödünç aldığı para ile cenaze işlemlerini tamamlamıştır. Mezarlıkta sadaka toplayan dilencilerin “[b]u beş kişilik cenaze alayını dilencilerin gözü tutmamış olacak

ki sadaka istemek için gelmedi[klerini]...” (Cevdet Kudret, 2021, s. 195) söyleyen Süleyman, yoksul ve kimsesiz insanların cenazelerinin bile yoksul olduğunu düşünür. İşsizlik sebebiyle yoksul duruma düşen Süleyman, kendi parası ile annesinin ölüsünü kaldıramadığı için üzüntü ile mezarlıktan ayrılır.

Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* (1973) romanında II. Dünya Savaşı devam ederken hükümetin her yerde geçerli olan temel gıda maddelerinde fiyatlar belirlediği ve bu maddelerin dağıtımını karne uygulaması ile yaptığı anlatılır. Roman kahramanı Ali, yaşanan ekonomik sıkıntılar karşısında “[a]rtık okuma ülküsünün, kentte kravatlı bir bay olma ülküsünün şuradan buradan su almaya başladığı bazı yalnız geceler, bazı soğuk sabahlar Ali, ekme karnesini iç cebinden çıkarıyor, orası burası damgalanmış sayfalarına bakıyor. Bu iki aylık karneler ne de çabuk eskiyor.” (Ağaoğlu, 1984, s. 97) düşünceleri içinde bayramı geçirmek için köye gider. Köye giderken Ali, biriktirdiği ekme karnelerinin “‘A’ kuponları...” (Ağaoğlu, 1984, s. 96-97) ile “iki beyaz francala” (Ağaoğlu, 1984, s. 96-97) alarak annesine götürmüştür. Savaş koşullarında karneye bağlanan sadece ekme değildir. Hükümet, “[d]ar gelirli ve yoksul yurttaşlara da, daha önce verilen ucuz ekme karnelerini gösterdikleri takdirde, nüfus başına her ay üç yüz gram ucuz şeker verileceğini” (Ağaoğlu, 1984, s. 137) vaat etmiştir. Romanda karne yöntemi ile şekerin nasıl dağıtılacağını ayrıntılı olarak açıklayan yazar, hükümetin halkın gelir seviyesine göre ete narh koyduğunu “...Karamanın kilosu 220 kuruştan, kıvırcık 225 kuruştan, sığır 192 kuruştan satılaca[ğın]...” bildirdiğini belirtmiştir. Kahve satışlarını serbest bırakan hükümetin, sipariş edilen kahveler gelinceye kadar Tekel'in “satışları yine kendisi[nin] idare ede[ceğini]” (Ağaoğlu, 1984, s. 338) açıklayan yazar, İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği olumsuz ekonomik koşullara karşı hükümetin aldığı önlemler ile ilgili tespitlerde bulunmuştur.

M. Necati Sepetçioğlu'nun *Cevahir ile Sadık Çavuş'un Buğday Kamyonu* (1977) adlı eserinde İkinci Dünya Savaşı devam ederken hükümetin yaşanacak kıtlık ihtimaline karşı halkın elindeki buğdayları toplayıp depolama kararı alması eleştirilir. Yazar, *İnönü Hükümeti*'nin savaş koşulları sebebiyle uyguladığı politikaları, sözünü emanet ettiği Sadık Çavuş'un düşünceleri ile toplumsal açıdan sürekli tenkit etmiştir. Romanda kırsal kesimde bir lokma ekmeğe muhtaç olarak yaşayan halkın sefaleti, Sadık Çavuş'un arkadaşı Muhtar Haşım'ın “[b]ir adam tek ineğini götürür de bir çuval mısıra değişirse keyfinden değildir her hal, he mi? Sen bir de kalkıp o bir çuval mısırı haciz etmek istersen ne denir buna? Bugün köylünün hepsi böyledir. Konuk olmasanız bizim gibi yerdiniz ya bir çorba ya bir pilav.” (Sepetçioğlu, 2017, s. 281) sözleri ile yansıtılır.

Tarık Buğra'nın *Gençliğim Eyvah* (1979) eserinde II. Dünya Savaşı'nda yaşanan ekonomik zorluklar eğitim almak için İstanbul'a giden Raşit'in yaşadığı sıkıntılar üzerinden anlatılır. Ekonomik durumları iyi olmadığı için akrabasının desteği ile liseyi bitiren Raşit, daha sonra hem çalışır

hem de okurum düşüncesiyle İstanbul'a gelir. İstanbul'a geldiği vakit önce ayakkabıcının yanında çırak olarak çalışan Raşit, daha sonra gemilerde yükleme boşaltma puantörlüğü işi yapar. Çalışırken bir taraftan da fakülteye devam eden Raşit, "Gedikpaşa'daki pansiyonun kirasını verememiş, ...on gündür Beyazıt'taki öğrenci kahvelerinden birisinde" (Buğra, 1995, s. 100) kalmaya başlamıştır. Okumak için İstanbul'a giden Raşit'in savaş koşulları sebebiyle hem okuyup hem çalışmak umudu yok olmuştur. Çünkü Raşit için artık "[i]şsizlik ve yokluk dönemi" (Buğra, 1995, s. 100) başlamıştır.

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Sonuç

Osmanlı Dönemi, Atatürk Dönemi ve İnönü Dönemi'nde yaşanan savaş koşulları; yöneticilerin ekonomik açıdan birtakım tedbirler almasına neden olmuştur. Savaş ortamında siyasi, sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak alınan ekonomik tedbirler; toplumun her kesimini farklı şekilde etkilemiş, insanların yokluklar/kıtlıklar yaşamasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, son zamanlarda girdiği savaşlar ve bu savaşlar sonunda imzaladığı anlaşmalar ekonomik gücünü gittikçe zayıflatmış ve toplumsal problemleri de beraberinde getirmiştir. Bekir Büyükarkın, Halide Nusret Zorlutuna, Kemal Tahir, Kemal Bilbaşar, Hasan İzzettin Dinamo savaş ortamının sebep olduğu ekonomik problemleri halkın temel tüketim maddelerinde yaşadığı kıtlık/yokluk üzerinden anlatmışlardır.

Bekir Büyükarkın, *Gün Batarken* (1977) romanında I. Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul halkının temel tüketim maddelerinde yaşadığı problemleri, kumandan ve emir eri örneğinden hareketle anlatırken toplumun alt ve üst kesimini temsil eden herkesin ekonomik açıdan aynı yokluğu/sefaleti yaşadığına mekân üzerinden dikkat çekmiştir. Halide Nusret Zorlutuna, *Aydınlık Kapı* (1974) romanında devletin ordunun ihtiyacını karşılamak için halkın ihtiyacı dışında kalan eşya ve mallara el koymasına halkın herhangi bir tavır almadan gönüllü olarak yardımcı olduğunu anlatırken devlete karşı olumlu bir tutum sergilemiştir. Kemal Tahir, *Bir Mülkiyet Kalesi I'de* (1977) Çanakkale'de büyük zorluklarla savaş devam ederken İstanbul'da halkı vesikayla ekmek almak zorunda bıraktığı için hükümeti kıyasıya eleştirmiştir. Kemal Bilbaşar *Bedoş* (1980) romanında, halkın iâşe sıkıntısını o yıllarda altın değerine ulaşan şeker üzerinden anlatmış ve devletin kendi şekerini üretecek güce sahip olmadığını vurgulamıştır. Hasan İzzettin Dinamo, *Öksüz Musa* (1973) romanında savaş koşulları sebebiyle her geçen gün ekonomisi kötüye

giden Osmanlı idarecilerini, öksüz çocuklarına bile bakmaktan aciz olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir.

Tarik Buğra, *Firavun İmanı* (1976) romanında Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan yoksulluğu/kıtlığı halkın ve toplumun diğer kurumlarının da yaşadığını ifade ederken savaşın ardından devam eden maddi problemlerin Atatürk'ün aldığı ekonomik kararlarla aşıldığını anlatır. Tarık Buğra, *Dönemeçte* (1980) ve Muazzez Tahsin Berkant, *Kalbin Sesi* (1971) romanlarında Büyük Buhran nedeniyle maddi kriz yaşayan iş insanlarına, üretici gruplara ve halka Atatürk'ün ekonomide devletçilik politikasını uygulayarak sahip çıktığını ima etmişlerdir. Yusuf Atılgan *Anayurt Otel'i*nde (1973), Necati Cumalı *Acı Tütün* (1973) romanında, Büyük Buhranın etkilerini İzmir'de tütün, incir, kenevir, üzüm üreten insanların ithalat ve ihracat dengelerinin bozulması neticesi yaşadığı sıkıntıya temas etmişlerdir. Sanatçılar kriz sonucu gelir darlığına düşen halkın, içinde buldukları ekonomik zorlukların üstesinden gelmek için arazilerini satmak zorunda bırakılmasını eleştirmişlerdir. Attila İlhan, *Bıçağın Ucu* (1973) romanında savaş ortamında bir taraftan cephede mücadele eden diğer taraftan da Meclis'te parça parça hazırladığı reformlar ve kalkınma planları ile halkçı bir hükümet kurmaya çalışan Atatürk'ten övgü ile söz etmiştir.

İnönü Dönemi'nin siyasi, sosyal ve ekonomi politikalarında II. Dünya Savaşı'nın yarattığı koşullar belirleyici rol oynamıştır. Savaşın beraberinde getirdiği yokluklar/kıtlıklar Cevdet Kudret'in, *Karınca'yı Tanırsınız* (1976) ve Rıfat Ilgaz'ın *Sarı Yazma* (1976) romanlarında daha çok kamuoyunda devleti temsil eden devlet memurlarının ve emeğinin karşılığını alamayan işçinin yaşadığı sıkıntılar üzerinden mizahi bir üslupla tenkit edilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın zor şartlarını Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak* (1973)) romanında halkın yoksullukla mücadelesini karneye bağlanan temel tüketim maddelerinde yaşadığı sıkıntı ile anlatır. Ağaoğlu, Türkiye'de yaşanan siyasi istikrarsızlık, istihdam problemi, tüketim ekonomisinin maddeleştirdiği insan, halk ile bütünleşemeyen idareciler, eğitim gibi konuların çözüme kavuşturulmadığı müddetçe halkın yaşadığı yoklukların, ekonomik problemlerin devam edeceğini vurgulamıştır. Tarık Buğra, *Gençliğim Eyvah* (1979) romanında savaş koşullarının zorluklarını eğitimini yarıda bırakmak zorunda kalan Raşit'in psikolojik durumu üzerinden yansıtmıştır. M. Necati Sepetçioğlu ise *Cevahir ile Sadık Çavuş'un Buğday Kamyonu* (1977) romanında İsmet İnönü'yü yaşanan bütün sıkıntıların sorumlusu olarak göstermiş, yokluk içinde yaşayan köy halkının sıkıntılarına bir de buğdayı eklediği için kıyasıya eleştirmiştir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1984). *Ölmeye yatmak*. Remzi Kitabevi.
- Arslan, C. B. (2016). Birinci Dünya Savaşı ve harp vergisi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 73-83.
- Atılğan, Y. (2000). *Anayurt oteli*. Yapı Kredi Yayınları.
- Avcı, C. (1995). Tekâlif-i harbiye ile tekâlif-i millîye vergilerinin karşılaştırmalı tanıtımı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11(31), 223-238.
- Berkant, M. T. (1986). *Kalbin sesi*. İnkılap Kitabevi.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bilbaşar, K. (2015). *Bedoş*. Can Yayınları.
- Buğra, T. (1995). *Gençliğim eyvah*. Ötüken Yayınları.
- Buğra, T. (2006). *Firavun imanı*. İletişim Yayınları.
- Buğra, T. (2008). *Dönemeçte*. İletişim Yayınları.
- Büyükarkın, B. (2016). *Gün batarken*. Ötüken Neşriyat.
- Cevdet, K. (2021). *Karıncaı tanırırsınız*. Kapı Yayınları.
- Cumalı, N. (2012). *Tütün zamanı -3- Acı tütün*. Cumhuriyet Kitapları.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye ekonomisinin tarihi (1900-1960)*. İmge Kitabevi.
- Dinamo, H. İ. (2017). *Öksüz Musa*. May Yayınları.
- Durmuş, S. ve Aydemir, N. K. (2016). Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi (1923-1938). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(12), 155-167.
- Eken, C. (2020). *Atatürk dönemi Türk romanında adli süreçler ve mahkemelerin işleyişi [Judicial processes and functioning of courts in the Turkish novel of Atatürk Period]*. (Tez No. 627525) [Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ilgaz, R. (2016). *Sarı yazma*. Çınar Yayınları.
- İlhan, A. (2005). *Bıçağın ucu*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı tarihi C. 8*, TTK Basımevi. 426-427.
- Koçtürk, O. M. ve Gölalan, M. (2010). 1923-1950 Türkiye ekonomisinin yapısal analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(2), 48-65.
- Sepetçioğlu, M. N. (2017). *Cevahir ile Sadık çavuşun buğday kamyonu*. İrfan Yayıncılık.

- Şafak, N. (2013). Darüleytamda çocuk olmak: on çocuk on portre. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2, 261-284.
- Tahir, K. (1977). *Bir mülkiyet kalesi I*. Bilgi Yayınevi.
- Tokgöz, E. (2009). *Türkiye'nin iktisadi gelişme tarihi (1914-2009)*. İmaj Yayınevi.
- Tünay, M. (1985). Atatürk dönemi ekonomi politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2, 245-256.
- Yücel, H. (2017). *Cumhuriyet ekonomisinin kuruluşu ve gelişimi*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Zorlutuna, H. N. (2019). *Aydınlık kapı*. Panama Yayıncılık.

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

Nietzsche’de Dönüşümün Olanacağı Olarak İstirap

Gülay Özdemir Akgündüz ¹
Bingöl Üniversitesi

Öz

Yaşamda ıstırapın kaçınılmaz varoluşu mitoloji ve felsefi düşüncenin ana konularından biri olmuştur. Bununla birlikte mito-poetik/felsefi düşüncenin ıstırapa, dolayısıyla yaşama yönelik yanıtları birbirinden farklılık gösterir. Temelde ıstırapın reddi biçiminde yorumlanabilecek bu farklılık, Nietzsche felsefesinde bir bütün olarak yaşamın onaylanması ve dönüşümün olanağının koşulu olarak ıstırapa yönelik yeni ve farklı bir perspektife dönüşür. Nietzsche geleneksel felsefi düşüncenin, dinsel öğretilerin, ahlaki ve kültürel normların ve bilimsel-dinsel-felsefi hakikat arayışlarının yaşamın kaçınılmaz ıstırapına ilişkin açıklamalarını, ıstırapı bir kötülük/kötü (bad/evil) olarak düşünüp, varoluştan dışlama, yok etme, uyuşturma ve teskin etme çabaları nedeniyle eleştirir. Kaçınılmaz ıstırapa yönelik bu yanıtlar, Nietzsche açısından yaşamın, dolayısıyla ıstırapın reddinin ve insanın kendinden ve yaşamdan kopuşunun ifadesidir. Nietzsche ıstırapı yeniden değerlendirerek, kendi ıstırapına yönelik yanıtıyla, yaşamın bütünselliğini neşeyle onaylayıp, yaşamı ve kendini yeniden yaratan, doğayla ilksel birliği duyumsamış, yaratıcı-özgür bireyin olanağını açığa çıkarır. Bu açıdan bu çalışma varoluşun trajik yapısı nedeniyle ıstırap ve neşenin döngüsel sürekliliğinde, ıstırapın dolayımı aracılığıyla insanın kendini aşma ve dönüşüm serüvenini Nietzsche felsefesi açısından açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstirap, neşe, kendini aşma, yaratıcı-özgür insan, trajik varoluş

¹Dr. Öğr. Üyesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bingöl/ Türkiye, E-mail: gulaysartre@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3013-7166>

MAKALE TÜRÜ	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi
Araştırma Makalesi	13 Eylül 2023	06 Ekim 2023
doi: 10.57115/karefad.1359667		
Atıf: Özdemir Akgündüz, G. (2023). Nietzsche’de dönüşümün olanağı olarak ıstırap. <i>Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi</i> , 11(2), 177-202.		
https://doi.org/10.57115/karefad.1359667		

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
KAREFAD

Suffering as Possibility of Transformation in Nietzsche

Gülay Özdemir Akgündüz ¹
Bingöl University

Abstract

The inevitable existence of suffering in life has been one of the main themes of mytho-poetic/philosophical thought. However, the responses of themytho-poetic/philosophical thought to suffering and therefore to life, differ from each other. This difference, which can basically be interpreted as the rejection of suffering, transforms into a new and different perspective on suffering as a condition for the possibility of transformation and the affirmation of life as a whole in Nietzsche's philosophy. Nietzsche criticizes the explanations of traditional philosophical thought, religious teachings, moral and cultural norms and scientific-religious-philosophical quests for truth on the inevitable suffering of life because they classify suffering as bad/evil and try to exclude, destroy, numb and placate it from the existence. For Nietzsche, these responses to inevitable suffering are expressions of denial of life and therefore of suffering and of man's separation from himself and from life. By re-evaluating suffering, Nietzsche, with his response to his own suffering, reveals the possibility of the creative-free individual who cheerfully affirms the totality of life, recreates life and himself and senses the primordial unity with nature. In this respect, this study aims to reveal the self-transcendence and transformation adventure of human through the mediation of suffering in the cyclical continuity of suffering and joy due to the tragic nature of existence within the aspect of Nietzsche's philosophy.

Keywords: Suffering, joy, self overcoming, creative-freedom human, tragic existence

¹Assist. Prof. Dr., Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Bingöl/ Turkey E-mail: gulaysartre@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3013-7166>

ARTICLE TYPE	Received Date	Accepted Date
Research Article	September 13, 2023	October 06, 2023

İstirap sorunsalı, Nietzsche'nin eserlerinin bütününde yaşamın onaylanması temelinde öne çıkan varoluşsal bir özelliktir. Nietzsche hınç, öfke, korku, acı, neşe ve ıstırap gibi insan varoluşunun temel duygularına odaklanarak, aynı zamanda dürtüsel, içgüdüsel varoluşun bu duygulara verdiği yanıt aracılığıyla hem kendini hem de yaşamı ya reddetme ya da onaylama serüvenini açıklar. İnsanın ıstırap kapasitesi, en derin acıları aşma ve kendi olma farkındalığı, onun yaşam onayı ve kendilik zaferinin göstergesidir. Bu açıdan Nietzsche ıstırapın anlamını, değerini, işlevlerini ve ıstırapın kötüye kullanım durumlarını açığa çıkararak, ıstırap sorununu derinlemesine inceler ve yeniden yorumlar. Nietzsche bizim ıstırapa yönelik tutumumuzun ne olduğuna/olması gerektiğine ilişkin bir yanıt önerir. Bu öneri, dinsel öğretilerin fenomenal dünyanın dışında ve ötesinde aşkın bir alanda ulaşılabilecek sonsuz mutluluk ve kurtuluş için, salt bir araç olarak gördüğü ve katlanılması gereken bir durum olarak düşündüğü çileci ideal yanıtına karşı geliştirdiği bir alternatif olarak düşünülebilir. Nietzsche'ye göre yaşamda ıstırapın kaçınılmazlığına ilişkin farkındalık ya yaşamın, dolayısıyla ıstırapın anlamsızlığı ya da yaşamın ve ıstırapın anlamına yönelik birbirine zıt iki düşünceye neden olur. Aslında Nietzsche hem kaçınılmaz ıstırap nedeniyle yaşamın anlamsızlığına ilişkin düşünceyi hem de mutlak kurtuluşa erişmenin aracı olarak görülen ve araçsal bir anlam verilen ıstırap düşüncesini yaşamın reddi olarak görür. Dolayısıyla Nietzsche'nin güç istenci felsefesi temelinde gelişen yaşam onayı düşüncesi, ıstırapı kendinde bir değer olarak görmeyi ve yaşamın trajik varoluşuna gönüllü katılımı gerektirir. Bu nedenle Nietzsche'nin sunduğu alternatif, Nietzscheci anlamda insan büyüklüğünü, sürekli mücadele aracılığıyla insandaki güç artışını, kendini aşmayı ve bu güç artışının duyumsattığı ebedi neşeyi sağlamada oynadığı rol nedeniyle ıstırapa pozitif bir anlam verme girişimini içeren, dolayısıyla bütünsel bir istenç eylemi aracılığıyla yaşamın tüm yönlerini onaylayan, ıstırapın yaratıcı değerine ilişkin bir düşüncedir.

Bu çalışma insan varoluşunun kendi olma sürecinde kendini aşma ve kendini kazanma açısından ıstırapın dönüştürücü rolünü, Nietzsche'nin ıstırap yorumu temelinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Yaşamdaki ıstırapı bir sınav olarak gören ve kaçınılmaz bir ötede, erişilecek kurtuluş için katlanılması ve teslim olunması gereken geçici bir araç olarak gören ya da anlamdan yoksun bir yaşamın kaçınılmaz parçası olarak düşünen bakış açıları, mutlak bir cennet durumuna yönelik özlemi yansıtır. Bu özlem, insanın çabasız, mücadelesiz, eylemsiz, mutlak barış ve sükûnet halinin hâkim olduğu bir dinginlik arzusunun ifadesidir. İnsanın kendi varlık bütünlüğünü ve tamlığını kazanması anlamında bu arzuya Sartre, 'Tanrı olma arzusu' der (Sartre, 2009, s.703). Oysa Sartreci anlamda başarısızlığa mahkûm olan bu bütünlük ve tamlık arzusu, bir oluş süreci olarak insanın eksik varoluşa yazgısallığını engelleyemez. İnsanın kendini aşma ve gücünü artırma mücadelesine olanak veren şey de bu eksikliklerdir. Dolayısıyla pozitif bir değer olarak ıstırapa verilen anlam, kendini eksiklik olarak duyumsayan ve sürekli

kendini aşma mücadelesinde ıstırapı ya da direnci dönüştüren insanın tüm istencinin, eylem olarak tezahüründe açığa çıkar. Bu açıdan Nietzsche güç artışını ve mücadeleyi tetikleyen dönüştürücü ıstırapı, trajik yaşamın bütünsel onayının ifadesi olarak düşünür. Dolayısıyla bu çalışmada iddia edilen dönüşümün olanağı olarak ıstırap, oluşun sürekliliği açısından mücadeleyi olanaklı kılan bir direnç anlamında yorumlanabilecek pozitif bir değer olarak düşünülür. Bu anlamda düşünülen ıstırap, insanı kendi içsel derinliğine yönelten ve belli bir mesafeden kendine bakmayı, dolayısıyla kendinden kopuşu ya da dönüşümü olanaklı kılan, varoluşsal bir ıstıraptır. Bu nedenle insan yaşamında ıstırapın yok edilmesi ya da belli bir amaca (iyiye) ulaşmanın aracına dönüştürülmesi olanaksızlaşır. Dolayısıyla dönüşümü olanaklı kılan ıstırap, mutluluğa ulaşmanın aracı değil, mutluluğun ya da Nietzscheci anlamda neşenin ikiz kardeşidir. Bununla birlikte ıstırapın pozitif değerinin onaylanmasına yönelik böyle bir bakış açısı, Nietzsche felsefesinde yaşamın trajikliğini onaylayan, kendi değerlerini yaratan, güçlü, neşeli, yaratıcı, özgür ve dönüştüren insanın yetisidir.

Bu çalışmada yaşamın trajik varoluşunu oluşturan ıstırapın, bir epifenomen olarak görülemeyeceği, aksine yaşam onayını gerektiren, kendinde bir değer olarak düşünülmesi gerektiği öne sürülecektir. ıstırapın kaçınılmazlığı, bir bütün olarak yaşamı onaylamayı olanaklı kılan en temel unsurdur. Bu nedenle ıstırapı yok etmeye, yatıştırmaya ya da ıstırapa teslim olup, eylemsizliğe yönelik tüm çabalar, kişinin kendinden ve yaşamdan kopmasına neden olması anlamında, başarısız olacaktır. Geleneksel düşüncenin ıstırapa ilişkin ret, kaçma ya yok etme tutumu, trajik varoluşun bir yarısından kaçınma ya da onu görmezden gelme tutumudur. Nietzsche direnç olarak düşünülmesi gereken ve pozitif bir anlama sahip olan ıstırapı, dönüşümün olanağı kılarak ve mutluluğu da direncin aşılması sonucunda ulaşılan bir durum olarak değerlendirerek, ıstırapa yönelik geleneksel yanıtları aşmaya çalışır. Böylece bir bütün olarak yaşamın onaylanması, insanın kendi yaşam serüveninin bütünsel onayıyla özdeşir.

1. Trajik Yaşam ve ıstırapın Kaçınılmazlığı

Nietzsche insan varoluşunun anlamına ilişkin düşüncesinde ıstırapı, doğanın ve insan varoluşunun trajik yapısına dayalı olarak yeniden değerlendirir. Nietzsche, hastalık ve sağlık, ıstırap ve neşe arasında salınan bir varoluş olarak insanı, “en cesur ve ıstırapa en yakın” (Nietzsche, 2007, s.120), hasta bir hayvan olarak tanımlar. Bir oluş süreci olarak insanın hastalık ve sağlık arasındaki salınımı, yaratıcı-içsel dönüşümü olanaklı kılan bir yaşam serüvenini açarlar. Bu serüvende hastalık ve sağlık/ ıstırap ve neşe, sürekli kendini aşma ve dönüştürme sürecini, insan varoluşunun temel hedefi olarak belirginleştirir. Bu açıdan sağlık, hastalığı aşma kapasitesidir; neşe ise ıstırapın aşılmasıdır. Yaşamın ‘yaratım ve yıkım’, doğum ve ölüm’, ‘neşe ve ıstırap’ şeklinde tezahür eden döngüsel trajikliği, Nietzsche açısından mutluluğu ya da sağlığı nihai bir sonuç olarak hedeflemez. Devinimin

olanağının koşulu, bu tekrar eden döngüselliktir. Bu nedenle insanın kendini aşma devininin sürekliliği, bir salınım olarak onu, iki uçtan birine ulaşmış olmanın belirleniminden yoksun kılar. Bu anlamda Nietzsche mutluluğu pasif bir duyumsama olarak değil, bilinçli ve istemli eylemselliğin sürekliliği olarak düşünür. Dolayısıyla insanın sorgulama, yeniden değerlendirme, aşma ve yeni anlamlar yaratma serüveni, yaşamı onaylama ve kendi belirsiz varoluşunu üstlenme anlamında duyumsanan ebedi bir neşeyi ifade eder. Varoluşa ilişkin bu ebedi neşe ya da mutluluk deneyimi, temelde Nietzsche'nin Tragedya'nın Doğuşu'nda "Hıristiyanlık karşıtı bir öğreti olarak düşündüğü" ve "Dionysoscu" (Nietzsche, 2020a, s. 9) adını verdiği öğretisinde belirginleşen, yaşama sadık bir evetle, varoluşun trajikliğini kucaklayan, var olan her şeyle barışık, yaratıcı-özgür insan tipinin ifadesi olan Dionysoscu bilgelik deneyimidir. Nietzsche bu deneyimi şöyle anlatır:

Gerçekten de kısa anlarda ilksel özün kendisiyizdir ve onun dizginlenemez varoluş arzusunu ve varoluştaki neşesini hissederiz; Görünüşlerin mücadelesi, ıstırapı ve yok oluşu şimdi bize zorunlu görünür, yaşamın içine atılan ve itekleyen sayısız varoluş biçiminin aşırı çokluğunda ve dünya istencinin ezici doğurganlığında; varoluştaki ölçülemez kökensel neşeyle bir olduğumuz ve bu hazzın bozulmazlığını ve ebediliğini Dionysosçu bir esrime içinde sezdiğimiz o anda batar bize (Nietzsche, 2000, s. 91).

İnsanın ıstırapa ve acıya yatkın oluşu, ıstırapın insan dönüşümünü olanaklı kılan yapısını açığa çıkarır. Bununla birlikte insanlık tarihinin ıstırapa yönelik tutumları çeşitlilik gösterir. Nietzsche ıstırapa yönelik bu çok çeşitli tutumları Şen Bilim 5. Kitap, 370. Kısımda temelde iki açıdan değerlendirir: ıstırapı reddetme tutumu ve ıstırapı kabul etme tutumu.

İki tür ıstırap çeken vardır. Birincisi yaşamın aşırı bolluğundan ıstırap çekenler, ki bunlar Dionysosçu sanatı, yaşamın trajik bir anlayışını isterler; diğerleri yaşamın yoksulluğundan ıstırap çeker ve rahat, dingin, sakin denizleri ararlar...Yaşamın bolluğunda en zengin olan Dionysosçu tanrı ve insan hem korkunç ve şüpheli olanın görünüşüne hem de korkunç edime hatta yıkım, bozulma ve olumsuzlama lüksüne dayanabilir. O'nun durumunda kötü, absürd ve çirkin olan şey, hala bir çölü verimli bir araziye dönüştüren, yaratıcı, dölleyici enerjilerin aşırılığı nedeniyle, mubahtır. Bunun aksine yaşamda en fakir olan ve en çok ıstırap çeken kişiler her şeyden önce ılımlılığa, yumuşak başlılığa ve iyiliğe ihtiyaç duyar ve eğer mümkünse, hasta için bir şifacı, bir kurtarıcı olan bir tanrıya ihtiyaç duyar (Nietzsche, 1974, s.328).

Nietzsche Sokrates'ten bu yana genelde tüm felsefe tarihine sinmiş ve özellikle de Schopenhauer'un kötümserliğinde belirginleşmiş olan felsefi düşünceyi, başta Hıristiyanlık olmak üzere tüm dinsel öğretileri, modern Avrupa toplumunda doruğa ulaşmış olan kültürel, ahlaki normlar ve bilimsel-

dinsel hakikat söylemlerini, ıstırabı bir şer/kötülük (evil) olarak olumsuzlayıp, yaşamdan dışlamaya hatta yok etmeye yönelik girişimler olarak düşünür. Yaşamda ıstırabın varoluşuna ilişkin negatif anlamlandırma çabaları ıstırabı yok etmeyi ve ıstırabın kaçınılmazlığı nedeniyle istencin bütünüyle reddedilmesiyle sonuçlanan nihilizmi, dolayısıyla ölüm seviciliği kışkırtmıştır. Nietzsche'nin çileci ideal olarak adlandırdığı dinsel bakış açısı ise ıstırabın kaçınılmazlığına katlanarak yaşamayı, bu dünyaya dışsal-mutlak bir saadete erişmenin ve Tanrı'yla birliğin zorunlu koşulu olarak düşünüp, ilk kez ıstırabı anlamlandıran bir perspektif sunmuştur (Nietzsche, 2007, s.120). Ama çileci idealin nihilizmden kurtuluş yolu olarak ıstırabı verdiği anlam, temelde ıstırabı arttırmaya ve bu dünya yaşamına ilişkin nefret ve hıncın duyumsanmasına neden olan anlamsız, itaatkâr bir yaşama kapı aralar (Nietzsche, 2007, ss. 93-95, 104-105). Böylece dünyadaki ıstırabın kabul edilemezliği ve reddini içeren çileciliğin anlamlandırma çabası, Nietzsche açısından insanın kendini aşma ve dönüştürme yaratıcı özgürlüğünü olumsuzlayan, negatif bir çabadır.

Nietzsche bizim ıstırabıya yönelik, yaratıcı-doğru tutumumuzun olanağını değerlendirir ve bakımımızı bir prototip olarak doğayla ilksel birliği deneyimleyen Antik Yunanlıların yaşamına yönlendirir. Tragedyalarda betimlenen trajik sanat, Apollon-Dionysos'un simgelediği, yaşamın yapıcı ve yıkıcı güdülerinin döngüselliğinde duyumsanan ilksel birliği açığa çıkarır. Yaşamın trajikliğini onaylayan ve bu ilksel birliği her an deneyimleyen Dionysoscu bilge, tüm an'ların ilişkiselliğini kavrayan ve bu farkındalıkla şimdiki an'da dönüşümü ve yaratımı gerçekleştiren, yaratıcı bireydir. Nietzsche'nin 'güç istenci' düşüncesinde güç istençlerinin mücadele alanı olarak yaşam, yaratıcı bireyin gücünü artırma ve büyütme olanağının gerçekleştiği alandır. Oluşun sürekliliği, mücadele alanında direncin ya da ıstırabın sürekliliğini de birlikte getirir. Bu açıdan Nietzsche'nin yaratıcı-üstinsanı, kendini aşma ve gerçekleştirme olanağını açımlayan bu yaşam alanını ve direncin sürekliliğini neşeyle onaylayan, tamlığa ve bütünlüğe asla ulaşamamanın farkındalığıyla kendini belirsiz geleceğe açan, yeryüzüne sadık bireydir. Bu yaratıcı bireyin ıstırabıya yönelik tutumu, reddetmek ya da yok etmekten ziyade, onu dönüşümün olanağı kılma yönünde bir tutum olacaktır. Bununla birlikte Nietzsche her türden ıstırabın insan dönüşümünü olanaklı kıldığını düşünmez.

Gerçekten de ıstırabıya karşı kızgınlık uyandırmış olan şey, ıstırabın kendisi değil, onun anlamsızlığıdır; oysa ne ıstırapta kurtuluşun bütün, gizli mekanizmasını görmüş olan Hıristiyanlar ne de tüm ıstırapları ya bir seyirci ya da ıstırapları yaratan kişiler açısından yorumlayan antik zamandaki insanlar için böyle bir anlamsız ıstırap söz konusuydu (Nietzsche, 2007, s. 44).

Nietzsche ıstırabıya karşı ölümcül nefreti, ıstırap çekmeye izin verebilme yeteneksizliğini (Nietzsche, 2002, s.91) reddeder. Yaşamın onayını

engelleyen, gücü, sağlığı ve neşeyi baltalayan, bu şiddetli acılar, ıstırap çeken kişinin ıstıraptan anlam çıkarmasını, direnci ve dönüşümü engeller; dolayısıyla güçsüzlüğe, itaate, hınca ve yıkıma neden olur. Bu nedenle Nietzsche ıstırapta yönelik olumsuz tutumları reddedip, ıstırapı yeniden değerlendirerek, kendi ıstırabımızı benimseyip, bu ıstırapın getirdiği kendini aşma sorumluluğunu üstlenerek, kendimizi her an yeniden ve yeniden yaratma ve yaşamın bütünselliğini coşkun bir neşeyle duyumsama açısından, merkeziliğini yitirmiş ve kişisizleşmiş (egosuzlaşma alanında), dışsallığın içsellige, içsellığın dışsallığa sürekli akışına tabi olan ve her şeyin kendisiyle birlikte yeni bir tat aldığı, yaşamın rengiyle renklenen, bir kendiliğin olanağını açar.

2.Dionysosçu Bilgelik ve Schopenhauer'un İstenç Reddi

Nietzsche Tragedya'nın Doğuşu'nda Antik Yunan tragedyasında açılan ıstırapın kabulü ve aşılması açısından, ıstırapın yaşamla ilişkisine odaklanır. Antik tragedyalardaki üç karakter, Apollon, Dionysos ve Silenos, yaşamda ıstırapın varoluşunun farkındalığı ve ıstırapta anlam verme girişimleridir. Nietzsche'nin güçlülüğün kötümserliği ve zayıflığın kötümserliği olarak farklılaştırdığı şey, ıstırapın yaşamdaki var oluşuna ve ıstırapın anlamına yönelik farklı yorumlardır.

Kötümserlik zorunlu olarak çöküşün, yıkılışın, başarısızlığın, zayıf ve yorgun düşmüş içgüdülerin işareti midir? Tıpkı Hintlilerde olduğu gibi, tıpkı, öyle görünüyor ki bizde, “modern” insanlarda ve Avrupalılarda şimdi olduğu gibi? Güçlülüğün kötümserliği var mıdır? Varoluşun esenliğinden, taşıp coşan sağlıklılığından, bolluğundan varoluşun sertliğine, ürperticiliğine, kötülüğüne, sorunsallığına yönelik entelektüel bir eğilim? Belki de bolluktan duyulan bir acı var mıdır (Nietzsche, 2020a, s. 2)?

Nietzsche burada yaşamın temelde ıstıraplı olduğu gerçeğiyle cebelleşen kötümserliğin, bir zayıflık işareti olup olmadığını sorar ve doğrudan Hintlilere, modern çağ insanına ve Avrupalılara gönderim yapar. Nietzsche'nin zayıf ve yorgun düşmüş içgüdülerin bu insanlarına yönelik ifadesi, aslında yaşamda ıstırapın rolüyle ve dinlerin bu gerçekliğe ilişkin yorumlarıyla bağlantılı olarak düşünülebilir. Güçlülüğün kötümserliği, yaşamın temelde ıstıraplı olduğu gerçeğinin kabulüne ve bu gerçeğe rağmen yaşamın yaşanmaya değer olduğunun istemli onayına, zayıflığın kötümserliği ise kaçınılmaz ıstırap nedeniyle yaşama bağlılığın ve yaşamı onaylamanın reddine dayanır. Dolayısıyla bu üç karakterin ıstırapa yönelik farklı yorumları, güçlülüğün ve zayıflığın kötümserliği arasındaki farkın ifadesidir.

Silenos'un bilgeliği ıstırapta rağmen yaşamın yaşanmaya değer olduğu düşüncesinin olumsuzlanmasıdır.

Der ki eski bir efsane, Kral Midas bilge Silenos'u, Dionysos'un eşlikçisini, uzunca bir süre ormanda kovalamış, ama yakalayamamış. Nihayet, bir gün eline düştüğünde sormuş Silenos'a kral, insanlar için en iyi ve en mükemmel şeyin ne olduğunu. Kaskatı ve kıpırtısız olarak susmuş daymon, kral tarafından zorlanıncaya kadar; sonunda kulakları çınlatan bir kahkahayla birlikte şu sözler dökülmüş ağzından: “Zavallı, bir günlük ömürlü tür, rastlantının ve kederin çocukları, duymamanın senin için en hayırlısı olduğu şeyi söylemeye niye zorlarsın beni? En iyi şey senin için tamamen ulaşılmazdır: doğmamış olmak, var olmamak, hiç olmak. En iyi ikinci şey ise senin içindir-en kısa zamanda ölmek” (Nietzsche, 2020a, s. 27).

Nietzsche'ye göre Yunanlılar varoluşun dehşetini duyumsayıp, bu gerçeğe baş edebilmek ve ıstırapı aşabilmek ve yaşama bağlılığı sürdürebilmek için Olympos tanrılar düzenini yaratmışlardır. Böylece tanrısal dünya ile insansal dünyanın acı ve ıstırapa yazgısal ortaklığı, varoluşun bütünlüğünün, istencin onaylamasının ve insan yaşamının haklı çıkarılmasının göstergesidir. Bu açıdan Nietzsche Silenos'un bilgeliğini tersine çevirir: “Onlar için en kötü şey hemen ölmektir, ikinci en kötü şey ise ölmektir” (Nietzsche, 2020a, s. 28). Yunanlılarda yaşam yaşanmaya değer olarak duyumsandığı için, ıstırapın onaylanması, onun aşılma olanağını açığa çıkarır. Silenos'un bilgeliği ise ıstırapa yönelik yanıtı hiçlik olarak betimlediği için, hem ıstırapın onayını hem de yaşamın anlamı ve değeri sorunsalını reddeder.

Nietzsche'nin Antik Tragedya'da kaçınılmaz ıstırapa yönelik Apolloncu ve Dionysoscucu tutumlara ilişkin ifadeleri, güçlülüğün kötümserliğine örnek olarak düşünülebilir. “Yaşamın tümü görünüşe, sanata, yanılısamaya, optiğe, perspektifsel olanın ve yanılmanın zorunluluğuna dayanır” (Nietzsche, 2020a, s. 8). Trajik sanat, yaşamın birbirine zıt ama birbirini kıskırtan oluşsal karakterini (Apollon ve Dionysos olarak karakterize edilir) bir noktada birleştiren ve izleyiciyi yaşamın belirlenemez açılımının içine çekip, ıstırapı aşmaya yönlendiren yaratıcı bir etkinliktir.

Bu koroyla avunur ince duygulu ve en narin, en ağır acıları çekme yeteneğinin tek sahibi olan, sözüm ona dünya tarihinin korkunç kıyım işlerinin ortasına ve doğanın zalimliğine keskin bir bakışla bakmış olan ve istenci Budacı bir tarzda yadsımayı özleme tehlikesiyle karşı karşıya olan Helen. Sanat kurtarır onu ve sanat aracılığıyla kazanır kendisine onu –yaşam (Nietzsche, 2020a, s. 48).

Böylece Nietzsche yaşamdaki kaçınılmaz ıstırapı, hatayı, yanılısamayı onaylayan farklı bir hakikat yorumuyla, ilkçağda görünüş-gerçeklik arasındaki radikal ayrıma zıt olarak, düş dünyası ile gerçeklik dünyası arasındaki ilişkiyi bu yaşam perspektifinden ortaya koyar; dolayısıyla sanatsal duyarlılığa sahip yaratıcı insanı hem Apolloncu düş dünyasında yaratılan

yanılsamalar aracılığıyla hem de Dionysoscucu gerçeklik dünyasındaki imgeler aracılığıyla yaşamı yorumlamaya ve dönüştürmeye çağırır. Antik Tragedya Apolloncu sanatçı ile Dionysoscucu haz düşkünü arasında geçici bir birleşme sağlar. Apolloncu olan, ıstırap çekene zorunlu ve iyileştirici bir merhem olan düşsel yanılsamalar ve güzel biçimler yaratarak, yaşamın ıstırabına, görünüşe hükmederek yanıt verir ve böylece yaşamı yaşanmaya değer kılar. (Anthony, 2022, s. 49). Ama ölçülü sınırlandırma ve biçimlendirme aracılığıyla görünüşün tüm zevki ve bilgeliğine sahip Apolloncu sükûnet, beklenmedik kaotik dönemlerde bozulur ve yanılsamaların etkisi ortadan kalkar. Dolayısıyla Apolloncu principium individuationis'in (öznel olanın belirginleştiği bireyselleşme ilkesi) parçalanması ve bireysel olanın tam bir kendini unutmşluk içinde yitip gitmesi, Dionysosça esrikliği açığa çıkarır.

Apollon, görünüş içinde kurtuluşa gerçekten ulaşmanın biricik ilkesini, pirincipii individuationis'i ululayan deha olarak duruyor karşımda: öte yandan Dionysos'un mistik sevinç çılgılığıyla birleşmenin efsunu parçalanıyor ve varlığın analarına, şeylerin en içteki özüne giden yol açılıyor (Nietzsche, 2020a, s. 96).

Bu esrime insanın hem kendiyile hem de doğayla barışçıl ilişkisini yaratır. Nietzsche Apolloncu ve Dionysoscucu sanatı birbirine üstün kılmaz, çünkü oluşun ya da yaşamın temel özelliği, doğanın bu iki sanatsal dürtüsünün kesintisiz birbirini gerektirmesidir. Apolloncu sanat, bireyi Dionysoscucu sanatın temsil ettiği kaostan ve bireysel çözümeden korur; varoluşu anlamlandırmaya ilişkin Apolloncu yanılsamaların çözemediği ve yetersiz kaldığı kaotik durumlarda, Dionysoscucu coşkunluk varoluşa yönelik yeni ve belirlenemez yollar sunar (Antony, 2023, ss. 49-50). Apolloncu sanat, kaçınılmaz ıstırapa, geçici illüzyonlar yaratarak yanıt verir ve böylece bireyin varoluştaki sürekliliğini korur. Oysa Dionysoscucu sanat varoluşun kaçınılmaz gerçeğini açığa çıkarır ama aynı zamanda varoluşun bu zalimliğinin ekstatik kabulünde bireyi teskin eder.

Antik Tragedya, Apollon ve Dionysos simgeleri aracılığıyla, varoluşun gerekçesizliği ve anlamsızlığından, dolayısıyla yazgısallıktan kaynaklanan ıstırapı betimleyen canlı bir sanattır. Doğanın bu sanatsal güçlerle betimlenişi Nietzsche'ye göre, varoluşun kaçınılmaz gerçekliğini onaylayan ve tüm bireysellik iddialarından soyutlanarak doğayla ilksel birliği yakalayan, bir sanat yapıtı olarak bireyi açığa çıkarır (Nietzsche, 2020a, s.22). Burada söz konusu olan şey yaşamın değeri sorunsalı ve yaşamın onayıdır. Yaşamın yazgısallığına teslimiyet, ıstırapı aşmanın ön koşuludur. Antik Tragedya temelinde tüm dinsel öğretilere karşı gelişen, saf sanatsal, yaşama ilişkin öğretiyeye Nietzsche Dionysoscucu adını verir (Nietzsche, 2020a, s.9). Doğayla ilksel birliğini duyumsayan Diyonysoscucu insan, varoluşun korkunç hakikatinin bilgisiyle yüzleşir ve varoluşun absürtlüğünü onaylar. İstencin yaşamı reddetme ve olumsuzlama tehlikesinin belirginleştiği bu anda iyileştirici ve kurtarıcı olarak sanat, varoluşun saçmalığına ilişkin olumsuzlama düşüncesini

kırar ve varoluşun anlamsızlığının farkındalığını aşma girişiminde, bu dünyayı olumsuzlayan çözümlerin ötesinde, varoluşun yaratıcı ve tutkulu Dionysoscu hakikatini açığa çıkarır. Böylece Nietzsche sanatın dolayımı aracılığıyla, ıstırabın Yunanlılar üzerinde dönüştürücü gücüne odaklanır ve bizi anlamsız ve kaçınılmaz ıstırabın onaylanıp, aşılmasını olanaklı kılan Dionysosçu bilgeliğe davet eder. Nietzsche Dionysos sembolü aracılığıyla Schopenhauer'in kötümserliğinin yaşam olumsuzlayıcı tavrını aşmaya ve ıstırabın onayı ve aşılmasına olanak veren, iyinin ve kötünün ötesinde, varoluşla dans edebilen, coşkun yaşam enerjisine sahip, yaratıcı, özgür ve sağlıklı bireye gönderim yapar.

Nietzsche Schopenhauer'un trajik sanata yönelik yorumu üzerinden, onun yaşamın beyhudeliğine ilişkin kötümserci felsefesini eleştirir. Schopenhauer insan varoluşunda ıstırabın yeri ve önemini vurgular ama ıstırabı bir kötülük problemi olarak ele alır. Ona göre "dünyanın var olmayışı, onun varoluşuna tercih edilebilirdir" (Schopenhauer, 1958, s. 576). Schopenhauer'e göre hayatın özündeki çile ve ihtiyaçlardan doğan sonsuz acı ve ıstırap, rastlantısal değildir; çünkü insan hayatının doğrudan amacı ıstırap çekmektir (Schopenhauer, 2021, s. 9). Böylece Schopenhauer dünyanın var olmayışının tercih edilebilir olmasını, yaşamda ıstırabın kaçınılmazlığına dayandırır. İnsan varoluşu temelde sürekli bir isteme ve çabalama arzusu olduğu için, Schopenhauer'e göre istencin doyumu olanaksızdır.

İstek, ihtiyaçtan, eksiklikten ve acıdan doğar ve istencin tatmini acıyı ve eksikliği giderse de istençler sonsuz olduğu için, bu doyum kısa sürelidir. Ulaşılan istenç nesnelere kalıcı bir doyum sağlayamaz; sadece geçici bir hoşnutluk sağlar... Bu yüzden istekle dolu olan, istemenin kölesi olan bilinç, mutluluğu elde edemez (Schopenhauer, 2010, s. 219).

İstencin doyumsuzluğu ve sürekli yeni isteklerin ortaya çıkışı, istencin tam tatminini engeller ve kesintisiz bir ıstırabı, dolayısıyla mutsuzluğa neden olur. İnsanı tatmin edilmesi zor ihtiyaçların bir bileşimi olarak gören ve bu açıdan insan hayatını bir hata olarak düşünen Schopenhauer'e göre mutluluğun ölçütü keyif ve hazza değil, acı ve ıstırabın yokluğuna dayanır (Schopenhauer, 2021, s.13). Bu açıdan Schopenhauer'cu mutluluk, ıstıraptan özgür, kalıcı, bozulamaz bir tatminlik durumudur, ki Schopenhauer buna yaşam istencinin olumsuzlanması der (Reginster, 2008, s. 170; Schopenhauer, 2010, s. 406). İstencin kendisiyle çelişik yapısını insan ıstırabının kaynağı olarak gören Schopenhauer, bu çelişik yapının farkındalığının yaşam istencinin olumsuzlanmasını ya da istencin yadsınmasını olanaklı kıldığını düşünür. Dolayısıyla yaşam istencinin olumsuzlanması, yaşamın ıstıraplarına ve istencin hayal kırıklıklarına kayıtsız olacaktır. Böylece Schopenhauer'un varoluşun ıstırabından kurtuluş yolu olarak düşündüğü çözüm, istençsiz bir kendini olumsuzlama durumuna geri çekilmektir (Janaway, 2017, s.157).

Çünkü bu durumda birey, ıstırabın nedeni olan istencin sonsuz arzularından kurtulur; böylece arzusuz birey gerçek mutluluğu ve neşeyi elde eder.

Varoluşun kaçınılmaz ıstırabı nedeniyle yaşamı, “yaşanmaya değer olmayan” olarak değerlendiren anlayış, yaşam reddedicidir. Bunun aksine Nietzsche ıstırabı, yaşamı yaşanmaya değer yapan şeyin kurucu bir ögesi olarak görür. Nietzsche’ye göre Schopenhauer yaşamın gerçek bir doyum veremediğini ve dünyaya bağlılığımızın hiçbir değeri olmadığını, bu nedenle trajik tinin bizi teslimiyete götürdüğünü savunur (Nietzsche, 2020a, s. 10). Nietzsche burada Schopenhauer’un tragedyayı yaşamın kaçınılmaz ıstırabına dayalı anlamsızlığından geçici bir rahatlama ve teslimiyet durumu olarak görmesini eleştirir, onu Hıristiyan ahlakıyla özdeşleştirir. Çünkü her iki düşüncede de sanat, yalan ya da yanılısama olarak kendini açığa çıkarır, oysa ahlak evrensel olarak ulaşılabilir olan gerçeklik iddialarında bulunur. Bunun aksine Nietzsche ahlakı fenomenal dünya içine yani görünüş, yanılısama ve perspektif alanı içine yerleştirir (Nietzsche, 2020a, s. 9). Nietzsche’ye göre yaşam özünde ahlakdışı olduğu için (Nietzsche, 2020a, s. 9), evrensel ahlaki normlarla ya da istencin olumsuzlanmasıyla onaylanamaz. Schopenhauer’da sanat, istenci olumsuzlamayı öğrenmenin bir aracıyken, Nietzsche’de istenci koruyup, sürdürmenin ve varoluşa ısrar etmenin bir yoludur. Nietzsche’de trajik sanat, ıstırabı yatıştırmanın bir yolu değil, ıstırap deneyimi içinden geçerken dünyayla ilişkimizi yaratıcı bir şekilde yeniden kurmanın bir motifidir.

3. Çileci İdealin İstırap Yorumu

Güç İstenci’nde Nietzsche yaşamı olumlama ve olumsuzlama temelinde Dionysos ile Çarmıhtaki’ni kıyaslar.

Yaşamın kendisi, ebedi verimliliği ve tekerrürü işkenceyi, yok etmeyi, imha istencini yaratır. Diğer taraftan ıstırap çekmek – “masum olarak Çarmıha Gerilen” – bu yaşama bir itiraz, hor görülmesi için bir formül olarak kabul edilmektedir. Problemin ıstırap çekmenin anlamında yattığını göreceksiniz: Hıristiyan anlam mı yoksa trajik bir anlam mı. Birincisinde, kutsal bir varoluşa giden yol olarak ileri sürülmektedir; ikincisinde, varlık devasa bir ıstırap miktarını bile savunacak kadar kutsal kabul edilmektedir. Trajik insan en sert ıstırabı bile onaylar: bunu yapacak kadar güçlü, zengin ve kutsallaştırılabilecek durumdadır. Hıristiyan, dünya üzerindeki en küçük mutluluğu bile reddeder: rastladığı her yerde yaşamdan ıstırap çekecek kadar zayıf, zavallı ve mirastan yoksundur (Nietzsche, 1968, s. 543).

Nietzsche’ye göre sorun, ıstırabın anlamı sorunudur ve bu sorunun, ıstırabın anlamının ‘Hıristiyan bir anlam’ mı yoksa ‘trajik bir anlam’ mı olduğu konusunda ortaya çıktığını düşünür. Problem ıstırabın kaçınılmaz varoluşunu kabullenmek değil, ıstırapa verilen tepkilerdir. Ebedi bir kurtuluşa giden bir yol olarak yaşamdaki ıstırabı anlamlandıran Hıristiyan, kendi güç

istencinden eylemediği ve kendi perspektifinden ortaya koyduğu dünya yorumu üzerinden güç mücadelesine girmedeği için, güç mücadelesi alanında karşılaşılan ıstıraptan, dirençten ve acıdan kaçınan, dolayısıyla yaşamı olumsuzlayan, zavallı bir sürü insanıdır. Oysa trajik bilge olan Dionysos, kendi güç fazlalığından ve girdiği güç arttırma ve büyüme mücadelesinde kendi yorumundan eyleyen, dolayısıyla bu alanda karşılaştığı her türden direnci cesurca aşmaya çabalayan güçlü bireydir. Çünkü o, ulaştığı durumda kalmayıp, daha fazla direnç ve ıstırap içeren durumlara gönüllü olarak atılır ve sürekli bir dönüşüm ve güç arttırma mücadelesi olarak yaşamı neşeyle kucaklar.

Nietzsche'ye göre "İstencin yadsınması, varoluşta ıstırapın anlamının yokluğu, büyük bir boşluk yaratır ve intihara meyilli nihilizmine yol açar" (Nietzsche, 2007, s. 163). Bu boşluk, Hristiyanlığın kaçınılmaz ıstırapa ilişkin açıklamasıyla doldurulmaya başlar, çünkü Nietzsche'ye göre "çileci ideal ilk kez "Niçin ıstırap?" sorusuna bir yanıt verdi ve insana bir anlam sundu" (Nietzsche, 2007, s. 162). Ama çileci idealin sunduğu anlam, ıstırapı yok etmeye ya da ondan kaçınmaya çalışan bir çözüm sunar.

Tanrı, insanı mutlu, aylak, masum ve ölümsüz yaratmıştır. Şu andaki hayatımız, yanlış, bozulmuş, günahkar bir varoluş, ceza yaşamıdır--Acı çekmek, mücadele etmek, iş ve ölüm, uzun sürmemesi gereken, tedavi gerektiren—ve tedavisi olan!-- bir şey olarak yaşama karşı bir itiraz nedeni ve soru işareti sayılmaktadır... Yaşamın doğal karakteri gidişatı bir lanettir. İsa, kendisine inananlara normal durumlarını geri vermektedir. Onu mutlu, aylak ve masum yapmaktadır İnsanın ölümden ve günahant kurtulduğu (Hiçbir savunması olmayan iddialar)—daha da vurgulanarak kilise tarafından öne sürüldü. "Günahant arınmıştır"—kendi eyleminden dolayı, sert bir mücadele sayesinde değil, kurtuluş eylemi sayesinde özgürlüğüne kavuşmuştur—sonuç olarak mükemmel, masum ve cennetlidir.

... Mücadelenin, büyük uğraşların, ihtişam ve karanlıklarla dolu şu andaki varoluşun tamamı kötüdür, sahte bir varoluştur. Görevin bu sahte varoluştan geri alınması gerekir (Nietzsche, 1968, s. 130).

Hristiyanlık, kurtuluş aracılığıyla ıstıraptan özgür, sonsuz mutluluğa dayalı bir öte-dünya ideali sunar. O halde bu dünyada ıstırapın varoluşunun nedeni sorununa bir yanıt vermek gerekir. Nietzsche çileci idealin ıstırapın kaçınılmaz varoluşuna verdiği anlamı açıklamak için iyi ve kötü kavramlarının kaynağına odaklanır. Nietzsche'ye göre iyinin ve kötünün kaynağı, daha alçak ruhlu, köylü, bayağı, kölelere karşı daha soylu, güçlü, yüksek ruhlu efendilerin, güç istençlerinden kaynaklanan yaratıcı değerlerle oluşturdukları eylemleri iyi, karşıt eylemleri de kötü olarak değerlendirmelerine dayanır (Nietzsche, 2007, s.11-12). Soylu insan, değerleri kendisi belirler ve onaylanma ihtiyacı hissetmez. Bunun aksine

ezilmiş, acı çeken ve özgür olmayan köleler, efendilerin erdemlerine kuşkuyla bakar ve onların değerlerini tersine çevirir. Güç, yaratıcılık, özgürlük, bolluk, bencillik, direnç ve gücü arttıran ıstırap, yani efendinin iyileri, köle ahlakında kötü olan değerlerdir. Köle ahlakı varoluşun acılarını hafifletmeye hizmet eden özellikleri dolayısıyla tevazu, iyilik, merhamet, yardımseverlik, ve eşitlik gibi değerleri iyi olarak değerlendirdiği için, “o özünde bir yararlılık ahlakıdır” (Nietzsche, 2002, s. 156). Nietzsche’ye göre Rahip ruhlu Yahudilerin aristokrat değerleri tersine çevirip, değerleri yeniden değerlendirmesiyle birlikte “ahlakta köleler ayaklanması” başlamıştır (Nietzsche, 2002, s.84).

Ahlaktaki köle ayaklanması hıncın yaratıcı hale gelmesi ve değerler üretmesiyle başlar. Kendi güç istencinden eyleyen efendi, kendine evet der; dolayısıyla onun eylemi gerçek bir eylemdir. Oysa kölenin eylemi kendine yönelik bir eylem değil, dışta olana, efendiye hayır demeye dayalı bir eylem olduğu için, gerçek bir eylem değildir. Bu açıdan kölenin hıncı, eylemlerinin yadsınmasından dolayı efendiye karşı beslediği gizli intikamdan kaynaklanır. Nefret dolu kölelerin tek yapabileceği şey, soylu değerleri yeniden değerlendirmek ve tersine çevirmektir. Çileci rahip yaşamı değerden düşürür. “Çileci yaşam durumunda yaşam, farklı bir yaşam biçimine köprü olarak görülür; Çileci, yaşamı, sonunda başlangıç noktasına dönen yanlış bir yol ya da davranışlarla düzeltilen--düzeltmesi gereken bir hata olarak ele alır” (Nietzsche, 2007, s. 85). Çilecilik, yaşama karşıt olan hıncı duygusunun dışavurumudur. Gönüllü olarak kendini feda edip, kendine eziyet ederek, kendini yok etmeyi isteyerek, kendini yoksun kılarak oluşun döngüselliğini reddeden çileci yaşam, yaşama karşıt bir yaşamı savunduğu için kendisiyle çelişir. Bu nedenle Nietzsche’ye göre “çileci yaşam, bütün gücüyle kendini ayakta tutmaya çalışıp, varlığı için savaşıyor yozlaşmış bir yaşamın korunma ve kutsallaştırma içgüdüsünden kaynaklanır” (Nietzsche, 2007, s. 88).

Çileci rahip bu dünyada var olmanın değerini bir öte-dünya ve sonsuz kurtuluş vaadine dayandırarak, sürünün ıstırabına anlam veren bir çobandır (Nietzsche, 2007, s. 88). Ama Nietzsche’ye göre “çileci rahip aslında ıstırapın kendisiyle savaşıyor, ıstırap çekenin isteksizliğiyle, ıstırapın nedeniyle, gerçek hastalıkla değil” (Nietzsche, 2007, s. 95). Çoğunluğun yaşama karşı bezginliğiyle savaşmak için çileci rahip çeşitli teselli araçları sunarak, ıstırapı yatıştırmaya çalışır. Dolayısıyla çilecilik, çöküntünün, yorgunluğun ve fizyolojik engellenmenin yarattığı ıstırapın nedenini ve tedavisini psikolojik ve ahlaksal alanda arar.

Böylece öncelikle yaşamın farkındalığını en düşük noktaya indirgeyen metotlar aracılığıyla, bu uyumsuzluk duygusuyla savaşıyoruz. Elden geldiğince isteme ve arzu tümüyle yok edilir. Duyguları ve kanı ortaya çıkarmış olan her şeyden kaçınılmalıdır. Aşk yok, nefret yok; ılımlılık var; intikam yok; refah yok; çalışma yok; dilenme var; mümkünse kadınla ilişki yok ya da mümkün olduğu kadar çok azı var...

Ahlakın ve psikolojinin ifadeleriyle “benliğin kaybı” ve “kutsallaştırma”. Fizyolojinin ifadeleriyle “hipnotize etme” (Nietzsche, 2007, s. 97).

Hinduizm, Budizm ve Hıristiyanlık başta olmak üzere tüm dinsel öğretilerin temel amacı, bireysel ruhu iyinin ve kötünün, hayrın ve şerrin, yaşam ve ölüm çarkının ötesine, mutlak kurtuluşa erdirmektir. Böylece çeşitli hipnotize araçlarla birey, yaşamın trajik varoluşundan, bu dünyadan uzaklaşarak, kendi varoluş bilincinden ve ıstıraptan özgürleşir.

Bununla birlikte çöküntü durumlarına karşı geliştirilen başka bir teknik de mekanik etkinliktir. Mekaniksel bir etkinlikle meşgul olan kişinin bilinci bu etkinlikle meşgul olduğu için, kendi ıstırapından uzaklaşmış ve rahatlamış olur.

Mutlak bir düzenliliğe, anlamsız bir boyun eğişe, tek tip bir yaşam biçimine, dolu bir zaman anlayışına, kişisizleştirme ve kendini unutturmaya dayalı bu mekanik etkinlik, bu etkinlik aracılığıyla ötekilere yardım etme, onlara bir nimet sunma anlamında etkinliği gerçekleştiren bireyde küçük hazlar yaratır (Nietzsche, 2007, s.100).

Böylece ötekilere yardım etmede duyumsanan üstünlük, teselli, ödül, rahatlama anlamında kişiyi mutlu kılar. Kişinin kendinden nefret ve memnuniyetsizlik duygusundan kaçınmasını olanaklı kılan iyilik yapma, yararlı olma, ödüllendirme anlamında komşu sevgisi ve ezilmişler topluluğu oluşturma arzusu da küçük hazlara dayalı teselli araçlarıdır. Böylece bireyin kendine ve dünyayla ilişkisine yönelik odağı, topluluğun ihtiyaçlarına ve refahına yönlendirilir.

Çileci rahip aynı zamanda ezilmiş, köle ruhlu, hastalıklı sürüyü hem sağlıklı olanlara karşı hem de sürünün kendine karşı korur (Nietzsche, 2007, s. 92). Çünkü sürünün sağlıklı olana karşı beslediği kötülük ve kendi ıstırapının bir sonucu olan hınç duygusu, sürü topluluğunu ortadan kaldırma tehlikesi içerir. Çileci rahip bu tehlikeyi engellemek için, “hınç duygusunun yönünü değiştirir” (Nietzsche, 2007, s. 93). Her ıstırap çeken kişi, kendi ıstırapının suçlusunu arar ve ıstırapına neden olan suçlu üzerine kendi duygularını boşaltarak, acısını yatıştırır. Ama çileci rahip hastalara, kendi ıstıraplarının nedeninin kendileri olduğunu söyleyerek, hıncın yönünü değiştirir (Nietzsche, 2007, s. 94). Böylece çileci rahip ıstırap çekenin ıstırapını durdurmanın bir aracını sunar ve ıstırapa anlam verir. Arzu ve içgüdülerinin esiri olan insan, bu arzulara boyun eğdiği sürece ıstırap çekecektir. Çileci rahip, günah, suçluluk, ceza, lanet gibi kavramlar aracılığıyla kendilerini disipline edip, denetleyerek kendilerini yenmeye kışkırtarak sürüyü zararsız kılmaya ve sömürmeye çalışır. Böylece hastalığı tedavi etmek yerine, yalnızca geçici bir rahatlama sağlar ve sadece çöküntüyle ve memnuniyetsizlikle savaşır. Dolayısıyla hasta artık sadece hasta değildir,

hasta bir günahkara dönüşür, hasta daha da hastalanmış olur ve daha fazla ıstırabı ister hale gelir.

Nietzsche çileci rahibi ıstırabın gerçek nedenlerine değil, ıstırabı geçici olarak yatıştırmaya yönelik tutumu nedeniyle eleştirir. “Onun ıstırabı yatıştırma aracı olarak kullandığı suçluluk psikolojisi hastayı arınmış, kısırlaştırılmış ve evcilleştirilmiş hale dönüştürür” (Nietzsche, 2007, s. 106). Çileci rahip kişinin ıstırabına anlam vermiş ve belli bir derecede onu yatıştırmıştır ama aslında Nietzsche’ye göre onun ıstırabına verdiği anlam, ıstırabın gerçek anlamı değildir, çünkü bu eğreti anlam hastanın ıstırabını daha da artırır. Böylece tüm varlık doluluğundan, yaşam istencinden, kendi olma deneyiminden soyutlanan ve kurtuluş idealleri aracılığıyla kendinden ve dünyadan uzaklaşan hastalıklı insan, güçsüzlük, yoksunluk, tevazu gibi sözde erdemleri aracılığıyla kendine ihanet eder.

Bununla birlikte Nietzsche’ye göre varoluşun kaçınılmaz ıstırabını kendinden gizlemenin ve çeşitli sözde araçlarla ıstıraptan özgürleşmenin bir diğer örneği de son insan topluluğudur (Nietzsche, 2020b, s.10). Nietzsche kendi çağının refah ve mutluluk idealine ilişkin eleştirel düşüncesini şöyle ifade eder:

Olmuş olduğu kendini hiç sorgulamayan, kendini aşağılamayan, yaşamın zor yönlerini terk eden, hasta olmaya ve güvensizlik duymaya günahkârlık gözüyle bakar, herkesin aynı olduğu ve aynı şeyi istediği uzlaşımsal bir durumu, dolayısıyla salt sağlığı ve mutluluğu talep eden bu temkinli insan topluluğu (Nietzsche, 2020b, ss. 11-12).

Aslında bu refah toplumu, mümkün olduğu kadar acıdan kaçan ve daima en yüksek hazzı elde etmeyi amaçlayan ve böylece mutluluğu, acı ve ıstırabın yokluğuyla özdeşleştiren modern topluma yönelik Nietzsche’nin eleştirisini sembolize eder (Scolari, 2020, s. 75). Son insan toplumu gibi modern toplum da bütünsel mutluluğu amaçlar. Bu refah şehirlerinde dinsel, bilimsel ve politik söylemler, insanlıktan ıstırabı yok etmeye ve onlara sahte bir mutluluğu sunmaya çalışır; böylece kişiyi kişiselliğin en özsel unsurundan, ıstırabın, rahatsızlığın, çatışmanın ve terörün zorunluluğundan soyutlayarak, onların istencini ve değerini küçümser. Oysa Nietzsche’ye göre “kişinin cennetine giden yol, kendi cehenneminin şehvet düşkünlüğünden geçer” (Nietzsche, 1974, s. 269). Böyle bir toplumda yaşamayı seçen birey, ıstırabı ve hoşnutsuzluğu nefret verici olarak, yok edilmeyi hak eden olarak, duyumsar, çünkü ıstırap, varoluşun hemen yok edilmesi gereken bir kusurudur. Bu amaçla oluşun kaçınılmaz ikilemini bir hastalık, bir hata olarak düşünen topluluğun üyeleri, yaşamın zor yönlerini ve yaşamda ıstırap veren durumları yaratan yerleri terk ederek, bütünsel mutluluğu icat ettikleri şehre yerleşmişlerdir. ıstırabı kendinden gizlemeye ve hatta yok etmeye yönelik bu tutum, var olan her şeyin aynı amaca, daha iyiye ve daha çok mutluluğa yöneldiği ve refah içinde bir şimdi uğruna varoluşun engin neşesinden yoksun,

tüm durumlarda uyumsuzluğu reddedip, uyumu arayan, kendinden hoşnut, haz düşkünü insanların benimsediği bir tutumdur. Hazzın bu kitlesel üretimi, Nietzscheci anlamda gerçek, ebedi neşenin başarılarını engeller. “Tüm yaşam bir neşe pınarıdır ve zayıf insanlar bu pınarları zehirler” (Nietzsche, 2020b, s. 208). Kendinden hoşnut insan, yaşamın ıstırabı gizleyen yönlerine değer verir ve anlık haz ve mutluluğu en yüksek değer olarak benimseyip, kendini aldatma durumu içinde yaşar.

Nietzsche utanca ve suçluluğa dayalı dinsel ve ahlaki öğretileri, Silenos’un bilgeliğinin sembolize ettiği Schopenhauer’in istencin reddi çözümünü, mekanik aktivitenin ıstıraptan kaçınma girişimini ve tüm dinsel, etik, metafiziksel ve bilimsel öte-dünyevi hakikat arayışlarını ve modern kültürün kendinden hoşnut insan idealini reddeder; dolayısıyla güç istenci temelinde kendine saygı, cömertlik ve yaratıcılık gibi değerler aracılığıyla yaşamın bütünsel onayını, bu öğretileri aşmanın yolu olarak görür ve yaşam arttırıcı, büyüme, güçlenme ve dönüşümü olanaklı kılan ıstırabı onaylar. Nietzsche’nin reddettiği şey, ıstıraba yönelik ölümcül nefrettir (Nietzsche, 2002, s. 91). İstırabın yeniden değerlendirilmesi, yaşamın bütünsel onayını gerektirir. Bu bütünsel onay sadece varoluşun kabul edilmiş yönlerini değil, bugüne kadar reddedilmiş yönlerini de onaylamayı gerektirir.

Varoluşun bugüne kadar inkâr edilen taraflarının sadece gerekliliğini değil, arzu edilebilirliklerini de algılamak, bu durumun bir parçasıdır; ama sadece onların bugüne kadar (belki de tamamlayıcısı veya önkoşulu olarak) onaylanmış taraflarla bağlantılı arzu edilebilirliğini değil, kendi uğruna, varoluşun daha açık bir dışavurumunu bulabileceği daha güçlü, daha verimli ve daha gerçek tarafları olarak (Nietzsche, 1968, ss. 536, 537).

Dolayısıyla yaratıcı insanın büyüklüğü, onun bir bütün olarak yaşamı onaylamasına dayanır. Nietzsche’nin ıstıraba yönelik tutumu ıstırabı, insan büyüklüğü ve gelişimi için zorunlu olarak görmesidir.

4. Nietzsche’nin İstıraba Yönelik Alternatif Çözümü

Nietzsche, ıstırabı yok eden, gizleyen ya da ıstıraba teslim olan tutumları reddederek, bu öğretilerin tam zıttı olan bir çözüm sunar. Nietzsche Şen Bilim’de ıstırabın, ıstırap çeken kişi için pozitif bir değere sahip olduğunu söyler.

Eğer sen ıstırabı şer olarak, nefret verici olarak, varoluşun bir kusuru olarak, yok edilmeye değer olarak deneyimlersen, kalbinde aynı zamanda, belki de acıma dininin annesi olan, başka bir din barındırdığın aşıkardır: Konfor dini. İnsan mutluluğundan ne kadar da az şey bilersen, o kadar uyumlu ve iyilikseversindir. Çünkü mutluluk ve mutsuzluk kız kardeştir, hatta birlikte büyüyen ikizlerdir (Nietzsche, 1974, s. 270).

Nietzsche burada ıstırapın dolayımı aracılığıyla insan gerçekliğinin büyüme olgusunu ele alır. “Her bireyin kendi yaşam anlatısı içinde duyumsanan ıstıraplar, bireyin kendine ilişkin derin bir anlayışı, psikolojik gücü, yeni duyumsama ve eyleme kapasitelerini kazandığı, bütün bir silsile ve bağlantının bir parçasıdır” (Janaway, 2017, s.164). Dolayısıyla Nietzsche’nin büyük insanı, kendi psikolojik büyüme olgusunu oluşturan tüm bir silsilenin temel parçası olan ıstırapı, gönüllü olarak isteme nedenine sahiptir; aksi halde ıstırap olmaksızın tüm yaşamının yoksullaşacağına bilincindedir. Nietzsche salt anlık haz ve mutluluğa yönelik konfor arayışının ıstırap üzerindeki üstünlük iddiasını reddeder. Her durum ve koşulda konfor elde etmeyi amaçlayan modern insanlık, insan mutluluğuna ilişkin hakikatten yoksundur. Çünkü mutluluk ve mutsuzluk ya da haz ve acı birbirine zıt değil, bütünün birbirini tamamlayan döngüsel parçasıdır (Nietzsche, 1968, s. 371). Nietzsche haz ve acıyı özellikle güç istenci ve kendini aşma bağlamında birbiriyle ilişkilendirir. Ona göre mutluluk ya da neşe, ıstırap olarak deneyimlenen direnci aşma duygusudur. “İyi nedir? İnsandaki gücü, güç istencini, güç hissini artıran her şey. Kötü nedir? Zayıflıktan kaynaklanan her şey. Mutluluk nedir? Bir direnci aşma duygusu, gücü artırma duygusu” (Nietzsche, 2004, s. 104). Bu, mutluluğun ıstırapla zorunlu ilişkisine gönderim yapar. Aynı sürecin birbirinden ayıramaz iki yönü olan ıstırap ve neşe, büyük mutluluğu deneyimlemenin olmazsa olmaz öğeleridir. Ama bu, mutluluğun ıstırapı haklı çıkardığı anlamına gelmez (Nietzsche, 1996, s.190). Güç istencine karşı ıstırapın yarattığı yıkım ve direnç, ıstırapa rağmen neşe ve anlam yaratmanın zorunluluğunu açığa çıkarır. Dolayısıyla Nietzsche açısından büyük, yaratıcı insan, ıstırapa yönelik tutumunda tek başına ‘kendi olmaklığı’ ve mutluluğu yaratma zorunluluğundan ıstırap çeken insandır. Bu açıdan Nietzsche’de ıstırap, insanın kendine ilişkin gerçekliği görmesine ve bu gerçekliğin rengiyle yaşamındaki her şeyi renklendirip, neşe duymasına olanak tanıyan bir yoldur. Nietzsche bu gerçekliğin rengiyle renklenen bu farkındalığa büyük ıstırap der:

Yalnızca büyük acı, zaman alan uzun, yavaş acı---adeta yeşil bir odunla yakıldığımız acı---biz filozofları nihai derinliklerimize inmeye ve her türlü güveni, araya bir peçe sokan, ılımlı ve aracı olan, iyi huylu her şeyi, daha önce içinde kendi insanlığımızı bulduğumuz ortamı, bir kenara bırakmaya zorlar. Böyle bir acının bizi ‘daha iyi’ kılacağından şüpheliyim, ama bunun bizi daha da derinleştirdiğini biliyorum.

İster ne kadar işkence görürse görsün, işkencecisine dilinin şerriyle karşılık veren Amerikan Kızılderilisiyle eşit olarak gururumuzla, küçümsememizle, istenç gücümüzle, buna karşı koymayı öğrenelim, isterse acıdan, sessiz, sağır, sert bir teslimiyete, kendini unutmaya, kendi kendini yok etmeye geri çekilelim: Böylesine uzun ve tehlikeli kendine hakim olma egzersizlerinden kişi, birçok soru işaretleriyle birlikte, her şeyden önce bundan böyle daha önce sorguladığından daha derin, daha sert, daha şeytani ve daha sessiz bir sorgulama istenciyle birlikte, farklı bir kişi olarak ortaya çıkar.

Yaşama olan güven kaybolmuştur; yaşamın kendisi bir sorun haline gelmiştir. Yine de bunun, ‘insanı zorunlu olarak karamsar hale getirdiği’ sonucuna atlamamak gerekir. Yaşam sevgisi bile hala mümkün, yalnızca kişi, farklı sever. Bizde şüphe uyandıran şey, bir kadına duyulan aşktır.

Ancak sorun olan her şeyin çekiciliği, bir x’den alınan tat, böyle daha spiritüel, daha spiritüelleşmiş insanlarda o kadar büyüktür ki, bu zevk, sorun olan şeyin tüm sıkıntılarının, tüm belirsizlik tehlikesinin hatta sevenin tüm kıskançlığının üzerinden, parlak bir alev gibi tekrar tekrar parlar. Şimdi biz yeni bir mutluluğu biliriz (Nietzsche, 1974, ss. 36-7).

Nietzsche’ye göre büyük ıstırap insanın varoluşu üzerine tüm yıkıcı akışıyla, insanın kendine ilişkin gerçek bir vizyona ulaşması sağlar. Böyle ıstırap çeken insan bu en berbat anda, kendi derinliklerine ulaşır ve bu karanlıkta kendi aydınlığını keşfeder. İnsanın ıstırap aracılığıyla yüzeyden derinliğe doğru bu yolculuğu, ruhun dönüşümün, dolayısıyla Nietzscheci neşenin serüvenidir. Kuşkunun öğretmeni olarak ıstırap (Nietzsche, 1974, s. 36), kaynağa inme anlamında kendini sorgulama etkinliğini olanaklı kılar. Ancak burada ulaşılan kaynak, nesnel bir hakikatten ziyade, insanın belirsiz varoluşudur. Büyük ıstırapın dönüştürdüğü trajik ruh için artık hakikat istenci, çekiciliğini yitirmiştir. Bu ruh her şeyi bilme, bulma ve anlama istenci yerine, bilmecelerin, rastlantıların ve belirsizliklerin kurtarıcısı ve kendinin özgür yaratıcısı olma istencini gerçekleştiren insandır. Dolayısıyla acı ve ıstırapı deneyimlemiş insan, bu ıstırap aracılığıyla, bugüne kadar kendini mahkûm ettiği aldatıcı yanılgılardan uzaklaşıp, kendinin dışına çıkar ve dışsal dünyanın farkındalığını kazanır. Böylece dönüştürücü ıstırap, aldatıcı bir kendilik bilincine yönelik kişisizleşme ve yabancılaşmadır (Scolari, 2020, s. 80). Şiddetli ıstırapı deneyimleyen insan, bu ıstırap aracılığıyla, içinde bulunduğu dünyanın gizemini çözmeye, bu dünyanın dışına çıkmaya, dışarıda olan şeyleri öğrenmeye, dolayısıyla ‘benim dünyam’ dediği ve merkezinde kendisinin bulunduğu alanı terk etmeye başlar. İnsanın kendi benlik anlayışına ilişkin sorgulaması, kendine ilişkin tüm kabulleri ve maskeleri kökünden sökmesine ve kendi merkezi kimlik bilincini kırmasına, dolayısıyla onu kendinin ötesine ulaştıran, kendini aşmasını sağlayan dönüşüme olanak tanır.

Nietzsche’ye göre özgür, güçlü tinler acı ve ıstırapı ortadan kaldırmak ya da yatıştırmak yerine her zamankinden daha büyük ve daha kötü ıstıraplar ister (Nietzsche, 2002, s.116). Çünkü yalnızca özgür tinler, büyük ıstırap aracılığıyla insandaki yükselişi, özgürlüğü, yaratıcılığı ve dönüşümü olanaklı kılar. İnsanın kendinde bir parça, bir fazlalık, bir anlamsızlık ve bir kaos olarak var olan malzemeyi, yaratıcı bir heykeltıraş gibi kozmosa dönüştürmesi, kendini biçimlendirip, arındırması için, zorunlu olarak ıstırap gereklidir. Böylece Nietzsche hareketin, dolayısıyla yaşamı olumlamanın koşulunu güç istencine dayalı ıstırapta bulur. Bu nedenle bireysel bir düzeyde ıstırap, bireyin varlığının büyümesi ve güçlendirilmesi için bir fırsat sağlar (Wrisley, 2023, s. 20). Dolayısıyla Nietzsche insanın büyüklüğünü, direncin

aşılması ve güç açısından ele alır. Büyük insanın nihai amacı ıstırapın yok edilmesi ya da mutluluk değil, gücü arttırmaktır. Yaşamın trajik ve kaotik varoluşu yani güç istencinin sürekli belirişini olarak mücadele, tüm insani deneyimlerde ıstırapın zorunlu refakatini gerektirir. “Bizim ıstırap çekme derecemiz, yaşamın bireysel bölümlerini seçip, ayır eden şeydir; ıstırap, insan deneyimini birleştiren ayırt edici unsurdur” (Wyrembeck, 2019, s.5). ıstırapın anlamı ve değeri, onun güç istenciyle birliğinden kaynaklanır. Büyük insan, yaşamın her anını, yaşamı onaylama ve ıstırapına değer verme fırsatı olarak üstlenir. Bununla birlikte Nietzsche bir amaca ulaşmak için bir araç olarak ıstırapa değer vermez. ıstırapın araçsal değeri, ıstırapı bir kötülük olarak düşünmeyi zorunlu kıldığı için Nietzsche ıstırapın kendinde değer olarak görülmesi gerektiğini düşünür. Bu şekilde düşünülen ıstırapın değeri, kişinin tekil yaşamındaki yerine bağlı olarak belirlenir. Nietzsche Hristiyanlığın ıstırapa verdiği araçsal değeri reddeder.

Hristiyanlık ıstırapa belli bir amaca, ebedi kurtuluş ve özgürlük amacına ulaşmanın bir aracı olarak değer verir. Böylece kişi günahattan özgürleşmek için, mücadele sürecini anlamsız kılar ve çabadan vazgeçer. Bu nedenle Hristiyan ahlakının evrensel değerleri, direnci, dolayısıyla mücadele, kaos ve ıstırapı yatıştırıp, yok etmeye çalışan ve bunun yerine mutlak teslimiyeti, edilgenliği, eşitliği egemen kılan değerlerdir. ıstırapın araçsal değeri, onun insani deneyim alanından yok edilmesini gerektirir. Oysa mücadele sürecinin kendisi ve bu süreçte karşılaşılan zorlukları aşma zorunluluğu, ıstırapı kendinde bir değer olarak belirginleştirir. O nedenle yüksek tinler kendi güç istencini, bu istence yönelik direnci aşarak deneyimler ve direncin aşılmasıyla ulaşılan amaç, yaratıcı insan için nihai bir hedef değildir. Çünkü o güç istencini somutlaştıran sürecin kendisine değer verir ve bu anlamda sürekli yeni bir direnci arzular. Dolayısıyla Nietzsche’de ıstırap, ulaşılabilecek bir iyi için bir araç olarak değil, iyinin bir bileşeni olarak değerlidir.

Güç istenci temelinde ıstırapı yeniden değerlendiren Nietzsche insan büyüklüğünü yaratıcılıkla özdeşleştirir. Büyük yaratıcı insanlar, gücü kendi elinde tutar ve kendilerini yaratıcı ve derin bir istence göre şekillendirir. “Onun icat etme ve gerçeği gizleme gücü, sürdürülen baskı ve içgüdüler altında mücadele etmek zorundadır; onun yaşama istenci, koşulsuz ve aşırı bir güç istencine genişletilmelidir” (Nietzsche, 1968, s. 502). Böylece Nietzsche ıstırapı direncin aşılması ve güç açısından yaratıcılıkla özdeşleştirir. “Yaratıcı birey, yaratıcı aktiviteye değer veren ve bu nedenle kasıtlı olarak aşılacak zorlukları, meydan okunacak ve ötesine geçilecek sınırları arar” (Reginster, 2008, s.191). Bu anlamda yaratıcı etkinlik, kişinin kendi sınırlarıyla yüzleşmesini, sınırları aşmasını ve sürekli yeni dirençlere yönelip, deneyim alanını genişletmesini olanaklı kılan, dolayısıyla bireyin kendine bir değer olarak benimsediği etkinliktir. Bu açıdan Nietzsche yaratıcı insanı şöyle tanımlar: “İnsan bir iptir, hayvan ile Üstinsan arasında gerilmiş-bir ip ki uzanır bir uçurumun üzerinde. Tehlikeli bir öteye geçiş, tehlikeli bir yolda

oluş...İnsanı büyük yapan onun bir amaç değil, bir köprü olmasıdır” (Nietzsche, 2020b, s. 8).

Nietzsche büyüklüğü aynı zamanda insanın kendi ruhunda birçok farklı güduları uyumlu bir şekilde birleştirip, organize etme gücü olarak düşünür. “Yaratıcı güç bolluğu ve asalet, kendisi-için-olmayı istemek, başka türlü olabilmek, yalnız başına durmak ve kendi gücüne dayanarak yaşamak zorunda olmak-tüm bunlar “büyüklük” kavramına dahildir” (Nietzsche, 2002, s.107). İnsanı aşılması gereken bir şey (Nietzsche, 2020b, s. 6) olarak tanımlayan Nietzsche için büyük ruhlar kasıtlı olarak aşılması gereken dirençleri ve sınırları arar. Çünkü direnç ve sınır, insanın kendini aşabilmesinin, varoluşunun belirsiz geleceğine yönelebilmesinin, ruhun kendine olan uzaklıklar ufkunun genişleyebilmesinin zorunlu koşuludur. Birbiriyle çatışan ve kişinin ‘kendi olmasına’ direnç gösteren güduları organize edebilen, dolayısıyla kendi içsel gerilimlerini aşabilen büyük ruhlar, aynı zamanda kendi büyüklüklerini olanaklı kılan çelişkileri ve sınırları da sürekli olarak yaratmaya, yeni problemler oluşturmaya kendini yazgılı kılan ruhlardır. Dolayısıyla Nietzsche’de amaç, mutlu olmak ya da ıstırapı yok etmek değil, güç arttırmak, yaratıcı-özgür-büyük tin olarak kendi-olmaktır.

Yaratıcılık ve ıstırap arasındaki ilişkiyi Nietzsche şöyle açıklar: “Yaratmak, acılardan büyük kurtuluştur ve yaşamın hafiflemesidir. Ama yaratıcı olmak için acı çekmek gerekir, pek çok dönüşümden geçmek gerekir” (Nietzsche, 2020b, s. 81). İstırap, yaratıcılığın zorunlu bir bileşenidir. Yaratıcı eylem ya da kişinin ‘kendi-olma’ edimi, kişinin gönüllü olarak olmuş-olmuş-kendindeleri aşmaya yönelik çabasında, bu geçmişliğin ya da olmuşluğun ortaya çıkardığı direncin, onun dönüşümüne katkı yaptığı ıstırapın değerine dayanır. Dolayısıyla yaratıcı birey, yaratım etkinliğinde açığa çıkan direnci ve direncin yarattığı ıstırapı benimser ve onu kendinin kılar. Böylece Nietzsche ıstırapa yönelik negatif yanıtları tersine çevirir; dolayısıyla ıstırap artık kendinde bir ‘kötü’ olarak düşünülüp, yok edilmeye çalışılmaz; aksine büyük-yaratıcı bireyde ıstırap, Nietzscheci iyi’nin (yaşamı onaylamaya dayalı ebedi neşenin) bir bileşenine dönüşür.

Nietzsche’ye göre derin ıstırap, insanlar arasında bir hiyerarşi oluşturur. “Derin ıstırap, seni seçkin kılar; ayırır” (Nietzsche, 2002, s. 166). İnsanların çektiği ıstırapın derinliği bu hiyerarşiyi yani yüksek ve zayıf tinleri belirler. Derin ıstırap çeken kişi, tek başına ulaştığı korkunç yerlerin bir bilgisini edinir (Nietzsche, 1997, s. 69) ve onu soylu kılan, merhamete karşı hoşnutsuzluğudur. Oysa bu hiyerarşide daha düşük tipler, varoluşun korkunç hakikatine ilişkin bu bilgiyi edinseler de, bu gerçekten korkar ve ötekilerin merhametine sığınır. Burada Nietzsche’nin kastettiği bilgi, varoluşun aynı anda yaratıcı ve yıkıcı, neşeli ve ıstıraplı, korkunç gerçeğiyle yüzleşen ve bu gerçek karşısında kendi özgür eylemleri aracılığıyla varoluşa anlam ve değer vermek zorunda olduğunun farkındalığıyla, dünyada-bulunmuşluğun tüm sorumluluğunu tek başına gönüllü olarak üstlenen, dolayısıyla tüm bu

yazgısallığı seven ve isteyen soylu kişinin bilgisidir. Daha düşük tipler bu bilgiyle yüzleşmesine rağmen, bu gerçeği reddedip, tüm sorumluluğu bir öte'ye (öte-dünya, Tanrı, tüm belirlenmiş ahlaki, bilimsel, dinsel ve kültürel normlar v.b.) atfederek, onun merhametine sığınır. Soylu insan kendi ıstırabını tek başına üstlenir, kendine inanır ve güvenir, dolayısıyla kendi sorumluluğunu bir öte'ye devretmez. Kendi sorumluluğunu üstlenebilmenin yarattığı ıstırabın büyüklüğü ve bu ıstırabı gönüllü olarak arttırma çabası, insanlar arası hiyerarşide en yüksek düzeyi belirler.

Yüksek ruhlar ile zayıf ruhlar arasındaki zıtlık, mutluluğun iki farklı yorumuna dayalı, iki farklı yaşam tarzını ifade eder. Yüksek ruhun ya da üstinsanın deneyimlediği Nietzscheci mutluluk, direnci aşma ve güç artışı duygusudur (Nietzsche, 1968, [1022 ve 1023. Fragmanlar], ss.529-30; Nietzsche, 1997, s. 68). Oysa zayıf ruhun ya da Nietzsche'nin 'son insan' dediği toplumun deneyimlediği mutluluk, hazzı, konforu, rahatlığı ve acı ve ıstıraptan yoksun ideal bir yaşamı hedefleyerek, yaşamın trajik varoluşundan ve insanın kendini aşma gerçekliğinden kaçıp, öteye ve ötekine feda edilen bir yazgısallığa teslimiyete dayanır. Nietzsche'nin acınası hoşnutluk dediği mutluluk, bireyi ona empoze edilmiş değerleri içselleştirerek yaşamasına, dolayısıyla acıdan kaçınan ve hazzı arttıran eylemleriyle, ötekinin arzulanmış nesnesi olmaktan duyumsadığı mutlulukla yetinmesine neden olur. Böylece birey kendiyi yüzleşmekten, kendini aşma ve kendi olma amacından uzaklaşıp, dönüşümü sağlayan ıstırabı yok etmeye ya da uyuşturmaya çalışır. Böyle bir mutluluk anlayışı, ıstırabı mutluluğun zıttı olarak ele alır ve yaşamın trajik bütünselliğini reddeder. Oysa Nietzscheci mutluluk, yaşamın reddine ve güç istencini bastırmaya dayalı teslimiyete karşı çıkar. Kişinin kendinden feragatinin reddi, yaşamı kendine mal etme arzusunun gerektirir. Dolayısıyla bu arzuyla eyleyen yaratıcı birey, kendi güç istencinden, yaşamın doluluğundan eyleyip, mücadele alanını mümkün olduğu kadar arttırmaya çalıştığı için, içinde bulunduğu durumu, olayları, şeyleri, bir bütün olarak yaşamı yeni işlevlere dönüştürüp, her an kendini aşabilmenin neşesini deneyimler. Bu açıdan salt anlık haz verici, hoş duygular ve bu duygulara dayalı erdemler, Nietzscheci neşe için yeterli değildir. Çünkü trajik bilgeliğin Dionysoscü neşesi varoluşun kendisini haklı çıkarır (Nietzsche, 2020b, s.7). Hem mutluluk hem de onun bir bileşeni olan ıstırap, insan gerçekliğinin dönüşümüne ilişkin bir anlam kazanması boyutunda varoluşu haklı çıkarabilir.

Nietzscheci mutluluğun önkoşulu unutmaya yetisidir. Nietzsche bu unutmaya yetisini şöyle ifade eder:

Tüm geçmişleri unutarak anın eşiğine yerleşemeyen, bir savaş tanrıçası gibi bir noktada başı dönmeden ve korkuya kapılmadan duramayan birisi, mutluluğun ne olduğunu asla öğrenemeyecektir ve daha da kötüsü başkalarını mutlu kılan bir şeyi asla yapamayacaktır (Nietzsche, 2006, s.13).

Nietzsche insanın kendi olabilmesinin, kendini dönüştürebilmesinin ve uzun soluklu bir yaşam coşkusu elde edebilmesinin olanağını geçmişini unutmama olgusunda bulur. Kendi kişisel geçmişine, ona dayatılan ahlaki, kültürel, dinsel normlara saplanıp, kalan birey, neşeyi deneyimleyemez. Çünkü Diyonsoscun neşe, kişinin geçmişi unutulmasıyla ve şimdiye odaklanmasıyla sınırlıdır. Kendisinin kurtarıcısı ve neşe kaynağı olan istenç, geçmiştekileri kurtarıp, tüm böyleydi'leri (It was) ben böyle istedim'e (I willed it) dönüştüren ve intikam tinini ve dış bilemenin her türlüünü unutup, zamanla uzlaşmayı, tüm geçmişi şimdiki anında kendi geçmişi kılmayı öğrenmiş istençtir (Nietzsche, 2020b, ss. 137-39). Nietzsche geçmişin atıl ve tüketici bilgisini yüklenen, tüm hakikatlerini geçmişin kalıcı, değişmez geçmişliğine dayandıran ve kendi istencinin geçmişin geçmişliği karşısındaki çaresizliğini duyumsayıp, geçmişten pişmanlık ve nefret duyan modern çağ toplumunun aldatici mutluluk idealini eleştirir. Geçmişin geçmişliğine, onun değiştirilemeyeceğine saplanıp kalan istencin geçmişe yönelik hınç ve öfkesi, kendi güç istencin artırıp, büyütme amacı ve çabasından onu saptırıp, kendinin dışında bir öte'ye yönelir. İstencin üzerinde kontrole sahip olmadığı bu öte'ye yönelimi, onun an'dalığını, dolayısıyla yaratıcılığını engeller ve unutmama formunda geçmişte yaşamasını sağlar. İstencin kurtarılması ve tüm yönleriyle yaşamın trajikliğini onaylayan, yaratıcı-özgür istence dönüşmesi için istencin geçmişi unutup, onu şimdiki an'da kendinin kılmaması gerekir. Bu açıdan Nietzsche'nin Ebedi dönüş düşüncesi, "kendinde kırıntı, bilmece ve rastlantı olan her şeyi bir bütün içinde organize edip, birleştiren, tüm bilmeceleri çözüp, rastlantıyı kurtaran, geleceği yaratmayı ve geçmiş-bitmiş her şeyi, yaratarak kurtarmayı öğrenmiş" (Nietzsche, 2020b, s. 199) yaratıcı, özgür ve neşenin getiricisi Dionysoscun bilgeliğin sembolüdür; dolayısıyla bu sembol, Nietzsche'nin acınası mutluluğa ilişkin alternatifidir. "Ebedi dönüş, aşırı doluluktan, hiçbir şeyi dışta bırakmadan tüm varoluşa neşeli bir evet'ten doğan en yüksek yaşamı onaylama formülüdür" (Nietzsche, 2004, s. 50). Bu formül yaratıcı istencin, ıstırapın ebedi tekrarını benimsemesine hatta istenmeye değer olan olarak neşeyle kucaklamasına olanak verir. Yaratımı olanaklı kılan her şimdi (an), geçmişin tüm parçalarının birleştirildiği, tüm bilmecelerin çözüldüğü, geçmişin rastlantısallıktan kurtarıldığı, dolayısıyla istencin dönüşümü aracılığıyla tüm geçmiş ve gelecek anların bağlantılandırıldığı aydınlanmayı ifade eder. Tüm şeyler birbirine bağlı, birbirine kenetli olduğu için, "bir an'a evet demek, tüm an'lara evet demektir; tek bir neşe an'ına evet demek, onunla iç içe geçmiş tüm ıstıraplara da evet demektir" (Nietzsche, 2020b, s. 330). Nietzsche'nin antik Yunanlıların deneyimlediğini düşündüğü yaşamın bütünselliğiyle kurulan bu ilksel birlik, kişinin kendi güç istencini ifade etmesinin ve kişisel anlam ve değer yaratmasının sembolü olan ebedi neşeyi üretir. Dolayısıyla ıstırapı kişisel dönüşümün kaynağı olarak anlamlandırma çabası, varoluşun niçin'i sorusuna düşünümsel düzeyde apriori bir yanıt vermekten ziyade, kişinin varoluşun anlamını haklı çıkarmaya yönelik eylemsellikte bu niçin'i sürekli olarak

yeniden üretme çabasında ebedi neşeye olanak tanır. Olmuş olduğu şeyin ve olan şeylerin ötesine bakabilen, bir mücadele alanı olan yaşam dünyası içinde kendi güç ve yetilerini sürekli aktifleştirebilen istenç, kendi dönüşümünü olanaklı kılan ıstıraba anlam verebilir ve yaşama sadakatini ifadesi olan evlilik halkasını takmanın neşesini duyumsayabilir (Nietzsche, 2020b, s. 223).

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Sonuç

Nietzsche ıstırabı yeniden değerlendirmede neşe ve ıstırap arasındaki geleneksel zıtlığı dönüştürür. İstırap ve mutluluk arasındaki derin uzaklık, iki uç arasındaki sürekliliği ve bu sürekliliğin içerdiği çeşitliliği ve farklılığı görmeyi engeller. Bu açıdan ıstırap olarak deneyimlenen direncin aşılması olarak mutluluk ya da neşe, ıstırapla yakından bağlantılıdır. Nietzscheci neşe, güç istencini arttırmaya yönelik sürekli çabada direnç olarak deneyimlenen ıstırapın aşılmasıyla ulaşılan bir sonuçtur. Çünkü en yüce mutluluk, sürekli ıstırabı deneyimleyen kişinin keşfettiği mutluluktur (Nietzsche, 1974, s. 110). Bu nedenle özgür, yaratıcı birey, yaşama olan sadakatinin göstergesi olarak daha bol ve daha büyük bir neşenin bedelini daha derin ıstırap deneyiminde arar, dolayısıyla derin ıstırabı ve yüce mutluluğu aynı sürecin iki farklı yönü olarak duyumsar. Bu açıdan Nietzscheci ıstırap, mutluluğa götüren bir araç olarak değil, kendinde bir değer olarak belirginleşir. Mutluluğun zorunlu olarak ıstırabı takip ettiği ve ıstırabı haklı çıkardığı anlayışını reddeden Nietzsche, ıstıraba verilen yanıtın mutluluk ve mutsuzluğu yarattığını düşünür. Bu açıdan ebedi dönüş, varoluşun trajikliğinin tekrarına ilişkin bireyin “dış gıcırdatma” ya da “neşeye evet deme” arasındaki seçimine ilişkin derin bir farklılaşmayı açığa çıkarır. Bu farklılık, geçmişe saplanıp, an'ın yaratıcılığından yoksun olan ve varoluşun trajik yazgısalılığından nefret duyan, köle istenç ile sonsuz bir geçmiş ve sonsuz bir gelecek arasında bir eşik olan ve zamanın döngüselliklerinin duyumsandığı şimdiki an'da yaşamın engin akışının ortasında kendini yaratma çabası içinde olan yaratıcı, özgür istenç arasındaki, dolayısıyla üstinsan ve sürü arasındaki farklılıktır. Ebedi dönüşü benimseyen kişi yaşamın tüm yönlerini kucaklar ve ıstırapın zorunlu ve yaşam arttırıcı yönlerini fark eder. Böylece Nietzsche ıstırabı bireysel yaratıcılığın, büyüme ve dönüşümün pozitif değerine dönüştürür. Varoluşun trajikliğinden kaynaklanan, kendi başına anlamdan yoksun ıstırap, bireyin kendini yaratma eyleminde anlam kazanır. Nietzsche'nin büyük insan tipolojisi, kendinden memnun, acınası hoşnutluk toplumunun yoksun olduğu, derin ıstırapın dönüştürücü anlamını duyumsamış, ıstıraptan kaçınmak yerine, kendi büyüme ve güçlenmesinin zorunlu bileşeni olarak onun zorunluluğu onaylamış tiptir.

Hastalık ve sağlık arasında, hayvan ve üstinsan arasında salınan bir ip olarak insan, bir amaç olarak değil, bir öte'ye geçiş ve bir batış olarak yani tehlikeli bir oluş olarak (Nietzsche, 2020b, s. 8) “iyileşmekte olan”dır. Nietzsche hastalık ve sağlık arasında salınan, iyileşmekte olan insanı, iki ucun durağanlığı arasındaki devinim olarak resmeder. İyileşmekte olan, sürekli hareket halinde olandır. Ebedi dönüş düşüncesinin ifadesi olan tekrar, an'ın ya da oluşun ve hareketin, dolayısıyla çabanın tekrarıdır. Hastalıktan sağlığa yolculuğu kendini aşma serüveni olarak düşünen Nietzsche, kendini aşma ya da dönüşümün yaşam boyu devam eden sürekliliğini ifade etmek için iyileşmekte olan ifadesini kullanır. Bu insan hastalıktan sağlığa, sağlıktan hastalığa bakabilen ve salt hastalık ya da salt sağlığın kendisi için olanaksızlığını fark eden, varoluşun doluluğunu deneyimleyen, canlı yaratıcı, özgür bireydir.

Nietzsche'nin ıstırap değerlendirmesi, gerçekliği görmenin farklı, coşkun, neşeli bir yolunu açığa çıkarır. Her şeyin öteki her şey ile olan ilişkiselliğinin bütünsel farkındalığını açan bu yeni varoluş tarzı, kişinin kendi derinliklerine seyahatinin ıstıraplı duyumsanışıdır. Derinlere batışın, kişisizleşmenin, merkezi yitirişin büyük ıstırapı ve oradan başkalaşarak çıkmanın büyük neşesi, tekilleşmenin birbirinden ayrılmaz iki bileşenidir. Merkezini kaybetmiş benliğin çevreye doğru yönelimi, onun tüm hakikatlerini, kesinliklerini, belirlenmişliklerini, değerlerini etkisizleştirir ve oluşun akışı içinde kendini belirsiz bir varoluş olarak duyumsamasına neden olur. Böylece dünyada bulunmuşluğun kesin hakikatlerle anlamlandırılma çabası, an'ın farkındalığının yaratıcı gücüyle, belirlenemez bir varoluş olarak seçkinleşen tüketilemez bir aşma çabasına dönüşür. Nietzsche'nin ıstırapın dönüştürücü gücüne ve yaratıcı anlamına vurgusu, ıstırapa yönelik geleneksel yanıtların cevaplayamadığı bir soruya yanıt verir. İnsan nedir? İnsan, sürekli aşılması gereken bir süreçtir.

Kaynakça

- Antony, Z. (2023). *Suffering time: Nietzsche and the generativity of suffering*. A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of doctor of philosophy. <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/123456/5/> (Erişim Tarihi: 10.06.2023).
- Janaway, C. (2017). On the very idea of justifying suffering. *In Journal of Nietzsche Studies*, 48/2, 152-170. <https://www.jstor.org/stable/pdf/10.5325/>.
- Nietzsche, F. (1968). *The will to power*. (W. Kaufmann, R. J. Hollingdale, Çev.). (W. Kaufmann, Ed.). Vintage Books.
- Nietzsche, F. (1974). *The gay science*. (W. Kaufmann, Çev.). Vintage Books.

- Nietzsche, F. (1996). *Human, all too human*. (R. J. Hollingdale, Çev.). (Introduction by R. Schacht). Cambridge Texts in the History of Philosophy.
- Nietzsche, F. (1997). *Daybreak: thoughts on the prejudices of morality*. (R. J. Hollingdale, Çev.). (M. Clark, B. Leiter, Çev.). Cambridge University Press.
- Nietzsche, F. (2000). *The birth of tragedy*. (Translated: D. Smith). Oxford University Press.
- Nietzsche, F. (2002). *Beyond good and evil*. (J. Norman, Çev.). (Rolf Peter Horstmann and Judith Norman, Ed.). Cambridge University Press.
- Nietzsche, F. (2004). *Ecce homo and the Antichrist*. (T. Wayne, Çev.). Algora Publishing.
- Nietzsche, F. (2006). *Tarihin yaşam için yararı ve sakıncası: zamana aykırı Bakışlar-2*. (M. Tüzel, Çev.). İthaki Yayınları.
- Nietzsche, F. (2007). *On the genealogy of morality*. (C. D. Walter, Çev.). (K. A. Pearson, Ed.). Cambridge University Press.
- Nietzsche, F. (2020a). *Tragedyanın doğuşu*. (M. Tüzel, Çev.). Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2020b). *Böyle söyledi zerdüşt*. (M. Tüzel, Çev.). Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Reginster, B. (2008). *The affirmation of life. Nietzsche on overcoming nihilism*. Harvard University Press.
- Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve hiçlik*. (T. Ilgaz ve G. Ç. Eksen, Çev.). İthaki Yayınları.
- Schopenhauer, A. (1958). *The world as will and representation*. Vol. II. (Translated: E. F. J. Payne). Dover Publications.
- Schopenhauer, A. (2010). *The world as will and representation*. Vol. I. (Translated and Edited: Judith Norman, Alistahir Welchman, Christopher Janaway). Cambridge University Press.
- Schopenhauer, A. (2021). *Dünyanın ıstırapı üzerine*. (F. J. İçöz, Çev.). Kafkakıtap, Epsilon Yayınevi.
- Scolari, P. (2020). Thoughts on pain. Friedrich Nietzsche and human suffering. *Azafea: Revista de Filosofia*, <https://revistas.usal.es/dos/index.php/0213-3563/article/view/azafea2020226783/24806>. PP.67-83

- Wrisley, G. (2023). Nietzsche and the value of suffering: two alternative ideals. <https://www.georgewrisley.com/Nietzsche>. (Erişim Tarihi: 23.07.2023).
- Wyrembeck, L. (2019). Nietzsche's life-affirmative suffering in western literature: confronting technological and anesthetic decadence. *UWL Journal of Undergraduate Research*, XXII, 1-10. <https://www.uwlax.edu/globalassets/offices-services/urc/jur-online/pdf/2019/wyrembeck.lucas.phl.pdf>

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

Ketenci/Kettânî Ömer Paşa'nın Bilinirliğine ve Vakıflarına Dair Yeni Tespitler

Abdulkasim Gül ¹
Erzurum Teknik Üniversitesi

Öz

Osmanlı devlet adamlarından beylerbeyi seviyesinde olanların birçoğunun hayatı, diğer kaynaklarda yeterli bilgi bulunmadığı durumda ancak arşiv kaynaklarının yardımıyla bilinebilmektedir. Bu makalenin konusunu teşkil eden Ketenci ve Kettânî lakaplarıyla bilinen Ömer Paşa hakkında da dönem eserlerinde yeterli bilgi mevcut değildir. Bu çalışmanın amaçlarından biri, yaklaşık elli yıllık arşiv kayıtları ve dönem yazarlarının yardımıyla onun biyografisini oluşturmaktır. Diğer taraftan Ömer Paşa'nın bıraktığı eserler ve vakıfların, aynı isimde diğer bir devlet adamına mal edilmesi durumu söz konusudur. Makalemizin diğer bir amacı ise söz konusu durumu ele almak ve bu eserlerle Ömer Paşa arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Paşa, Elmalı, Tophane, mescid

¹ Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Erzurum/Türkiye, E-posta: abdulkasim.gul@erzurum.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3916-1509>

MAKALE TÜRÜ	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi
Araştırma Makalesi	03 Ağustos 2023	20 Ekim 2023

doi: 10.57115/karefad.1337075

Abdulkasim, G. (2023). Ketenci/Kettânî Ömer Paşa'nın bilinirliğine ve vakıflarına dair yeni tespitler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 203-216. <https://doi.org/10.57115/karefad.1337075>

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
KAREFAD

New Findings on Awareness and Foundations of Ketenci/Kettânî Ömer Pasha

Abdulkasim Gül ¹
Erzurum Technical University

Abstract

The lives of many of the Ottoman statesmen at the level of beylerbeyi can only be known with the help of archival sources when there is not enough information in other sources. The subject of this article, Ömer Pasha, known by the nicknames Ketenci and Kettânî, is also not well known in period works. One of the aims of this study is to create his biography with the help of nearly fifty years of archival records and period writers. On the other hand, the works and foundations left by Ömer Pasha have been attributed to another statesman with the same name. Another aim of our article is to address this situation and to reveal the connection between these works and Ömer Pasha.

Keywords: Ömer Pasha, Elmalı, Tophane, maşjid

¹Dr., Erzurum Technical University Strategy Development Department, Erzurum/Türkiye, E-posta: abdulkasim.gul@erzurum.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3916-1509>

ARTICLE TYPE	Received Date	Accepted Date
Research Article	August 03, 2023	October 20, 2023

Osmanlı devlet adamlarının yeterince tanınmaları, eserlerinin bilinirliğini de kolaylaştırmaktadır. Aksi durum, yeterince tanınmamları ise eserlerinin ve vakıflarının başkalarına mal edilmesine sebep olabilmektedir. İsimleri benzer beylerbeyi ve vezirlerin aynı dönemde veya aynı eyalette vazife yapması işi daha karmaşık hâle getirmektedir. Bariz örneklerinden birisi I. Süleyman ve II. Selim dönemi beylerbeyilerinden Kara Murad Paşa (Gül, 2022) tarafından yaptırılan Erzurum ve Antalya'daki camilerin Kuyucu Murad Paşa'ya atfedilmesidir. Tabii buna daha fazla misal de verilebilir.² Biyografi oluşturmada müverrihlerin aktardığı malumatlar yeterli olmadığından derinlemesine arşiv kayıtlarının incelenmesiyle bu durumun önüne geçebilir. Ancak özellikle uzun yaşayan bazı devlet adamlarının hayatlarının takibi yarım yüzyıla yakın kayıtlarının incelenmesini icap ettirmektedir.

Eserlerinin tanıtılması ve biyografisinin oluşturulmasına yönelik bazı tetkiklere rağmen, bu makalenin mevzusu olan *Ketenci* ve *Kettânî* lakaplarıyla meşhur Ömer Paşa için de yukarıda bahsedilen durumlar geçerlidir. Ömer Paşa'nın bilinirliği ve eserlerinin ona aidiyetinin tespitindeki zorluklardan birisi, lakabından kaynaklıdır. *Ketenci* (Ketancı) lakabının kaynak eserlerin yeni yazıya aktarılmasında³ ve arşiv kayıtlarının kataloglamasında “Kitapçı” şeklinde okunması, araştırmacıları bu lakaba sahip farklı bir Ömer Paşa olduğu düşüncesine sevk etmiştir.⁴

Ömer Paşa'nın bilinmesinin önündeki diğer bir mühim zorluk ise onun uzun beylerbeyilik devresinde aynı isimde çok sayıda beylerbeyinin olmasıdır. Bunların bazılarının görev yerleri Kettânî Ömer Paşa ile de kesişmektedir. Bu zorluğun aşılması maksadıyla dönem kayıtlarından adları Ömer olan beylerbeyilerine ilişkin tespit edilebilen bilgiler dipnotta verildi.⁵

²Halep'teki eserleri üzerine yapılmış çalışmalarda [Erdoğan, 2010; Aljaad-Ayas, 2018] Kara Şahin Mustafa Paşa oğlu Behram Paşa, görevleri bakımından diğer Behram Paşa ile karıştırılmıştır.

³*Naima Tarihi*'nin matbu nüshasındaki “Ketancı” lakabı bu eserin yeni yazıya aktarılmış halinde “Kitapçı” olarak verilmiştir (Târih-i Na'ımâ, 2014: I-2/272, 401, 500). *Naima Tarihi*'ndeki ilgili kısım Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sinden alıntıdır ki zaten bu eserin yeni yazıya aktarılmış halinde “Ketenci” lakabı görülmektedir (Fezleke, 2017: I/457). Murat Uraz tarafından yeni yazıya aktarılan ve sadeleştirilen *Peçevi Tarihi*'nde (1968: II/446) matbu nüshadan kaynaklı olarak (Tarih-i Peçevi, 1283, II/350) aynı hataya düşülmüş ve isim “Kitapçı” şeklinde okunmuştur. Oysa yazma nüshalarda “Ketancı” yazılışı açıktır. Yazma nüshaların fotokopileri şu tezde görülebilir. Metin, 2006: A nüsha vrk. 312b-B Nüshası vrk. 387a.

⁴Ömer Paşa'nın Tophane ve Elmalı'daki vakıflarına ilişkin arşivdeki bazı kayıtlarda geçen “Ketancı” kelimesi, “Kitapçı” şeklinde okunarak tasnif edilmiştir (BOA, AE, SOS.III, 11-729; TSMa, e, 321-69). Mesela bir kayıta hem “Kettânî” hem de “Ketancı” lakabı bulunmasına rağmen katalog açıklamasında “Kitapçı” yazılmıştır (TSMa, e, 836-2).

⁵Göle beyi iken Temeşvar beylerbeyi olan Ömer Paşa, 6 Ekim 1596'da Şehrizol beylerbeyi tayin edildi. Bu Ömer Paşa 1600'lerin başında halen buradaydı ve bir azledilip bir tayin edilmekteydi; ama “müfsit ve şâki” olduğunu gösteren 24 Temmuz 1605 tarihli bir kayda göre o yerine tayin edilen beylerbeyini öldürdüğünden “hakkından gelinmişti” ve bu eyalet Zal Paşa oğlu Mahmud Paşa'ya verilmişti (BOA, A.RSK.d, 1474, s. 168, 182; BOA, MAD.d, 18155, s. 12, 21; BOA, A.NŞT.d, 1168, s. 7; BOA, A.d, 2935, s. 33; BOA, KK.d, 256, s. 14). Şehrizol'da görev yapan diğer bir Ömer Paşa daha vardı ki 14 Eylül 1605'te Süveyş kaptanı iken Mısır deşise nazırı yapılmıştı. Daha sonra yine Süveyş kaptanlığına verildi ki 1607'de Yemen'den hazine taşımaya görevlendirilmişti. 1611 yılındaki seferde ise Mısır ordusu başbuğluğunu yapmıştı. Halen

Diğer taraftan bazı çalışmalarda görülen, on yedinci yüzyıl sonunda vefat etmiş Öküz Ömer Paşa'yla karıştırılması⁶ hususu da aşağıda gösterildi.

Ömer Paşa'nın Hayatı ve Görevleri

Kayıtlarda babasının adı Ali Bey olan Ömer Paşa, Tekeli bir asker ailesine mensuptur. *Sicill-i Osmanî*'de o, Manavgatlı olarak gösterilmektedir (Sicill-i Osmanî, 1996: IV/1326). Ancak İstanbul'da Tophane semtine yerleşmiş olmaları ki Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi onu Tophaneli Ömer Çavuş olarak tanıtmıştır (Topçular Kâtibi Abdulkadir Tarihi, 2003: I/104). Selânikî Mustafa Efendi'nin verdiği malumata göre kapı ağası meşhur Gazanfer Ağa'nın yanında yetişmişti (Tarih-i Selânikî, 1999: I/387). Gazanfer Ağa'nın işlerinde onu kullandığı kayıtlardan da teyit edilebilmektedir (Erbil, 2019: 64). Rütbesi dergâh-ı âlî çavuşu iken 8 Eylül 1594 tarihinde saray mutfağındaki yolsuzlukları yüzünden azledilen Çaşnigir Mehmed Ağa'nın yerine Matbah-ı Âmire Beytülmal Emmini tayin edildi. Tayin şartı ise "masraftan elli yük akçe terakkî ettirmek" yani şişen mutfak masraflarını düzene sokmaktı (BOA, A.d, 2934, s. 255).⁷ Bu görevdeyken 16 Safer 1005/9 Ekim 1596 tarihinde Hoçova Savaşı için cephede bulunduğu sırada Çavuşbaşı yapıldı (BOA, A.RSK.d, 1474, s. 169).

bu vazifede iken 1613 Şubat'ta öldü (BOA, A.d, 2935, s. 1, 15; BOA, A.DVNSMHM.d, 76, hk. 172; BOA, A.NŞT.d, 1187, s. 115; BOA, A.RSK.d. 1482, s. 220; BOA, A.RSK.d, 1484, s. 51). 1586-88 yıllarında Tiflis'te beylerbeylik yapan Ömer Paşa, 30 Mayıs 1604'te sabık Basra beylerbeyi iken yine Basra'ya görevlendirildi. Ancak burası 29 Haziran 1604'te Elvendöğlü Ali Paşa'ya verilmişti. Ömer Paşa ise 10 Ocak 1606 tarihinde Zekiye sancakbeyi tayin edildi. Temmuz 1607'den önce ölmüştü ve oğlu Osman'a bu tarihte zeamet verilmişti (BOA, A.d, 2935, s. 7; BOA, A.NŞT.d, 1187, s. 28; BOA, KK. 248, s. 27; BOA, KK.d, 70, s. 65; BOA, KK.d, 256 s. 29; BOA, A.d, 2935, s.77). Kayıtlarda 1605'te Demirkapı, 26 Şubat 1606'da Çıldır, 1608 Mart'ta sabık Gence beylerbeyi görülen Ömer Paşa, Fazlı Paşa'nın oğluydu. Bu Ömer Paşa 7 Kasım 1608'de Tekman sancağı arpalık verilerek Erzurum muhafazasında görevlendirildi. Sonrasında Tomanis beylerbeyi iken 23 Mayıs 1609'da Ardanuç sancakbeyi yapıldı. 2 Kasım 1610'da Erzurum'a 10 bin kile zahire nakletmek şartıyla Batum eyaletinde Pertekrek ve Livane sancakbeyliği verildi. Ancak 9 Kasım 1610'da Çıldır beylerbeyi tayin edildi; 27 Haziran 1611'de ibka edildi. 21 Ağustos 1611 tarihinde ise azledildi. Sonrasında Batum beylerbeyliği verilmişti ve eyalet kendisine 16 Ocak 1616'da tekrar verildi. Bu Ömer Paşa'ya Batum-Trabzon beylerbeyliği 24 Şubat 1627'de sefere görevli olmak şartıyla verilmişti; ama ihmal ettiğiinden 13 Haziran 1627'de azledildi (Şahin, 2003: hk. 579; BOA, A.RSK.d, 1477, s. 8. BOA, A.RSK.d, 1482, s. 1, 46, 198, 226, 230; BOA, A.RSK.d, 1481, s. 46, 97; BOA, A.RSK.d, 1484, s. 6; BOA, A.RSK.d, 1478 s. 70; BOA, A.RSK.d, 1480, s. 13; BOA, A.NŞT.d, 1191, s 99, 106; BOA, A.NŞT.d, 1182, s. 116; BOA, A.RSK.d. 1484, s. 154; BOA, A.RSK.d, 1485, s. 164; BOA, DFE.RZ.d, 393, s. 85; BOA, A.RSK.,d, 1496, s. 9, 13). 17 Aralık 1621'de sabık Şehrizol beylerbeyi Ömer Paşa Halep defterdarı tayin edildi (BOA, KK.d, 257, s. 60). Bir Ömer Paşa, 20 Aralık 1626'de Ohri sancakbeyi idi ve şark seferine görevlendirilmişti (BOA, A.RSK.d. 1496, s. 4). Nisan 1631'de sabık Rumili beylerbeyi ve halen başdefterdar olan Ömer Paşa varken (BOA, A.RSK.d, 1500 s. 5) 23 Ekim 1632'de sabık Rum beylerbeyi ve defterdar olan Ömer Paşa Van eyaletine görevlendirildi. 11 Kasım 1632'de ise sabık Karaman beylerbeyi, ehli kalem Ömer Paşa Trablus-Şam defterdarı tayin edildi. Eylül 1633 tarihinde halen bu görevdeydi (BOA, A.RSK.d, 1502, s. 32, 34; BOA, A.RSK.d, 1501, s. 120).

⁶Bu hususun misalleri Semavi Eyice ve Hatice Durgun'un bu makalede verilen çalışmalarında görülebilir.

⁷Bu resmî kaydın ihtiva ettiği malumatı Selânikî Mustafa Efendi de aynen vermiştir (Tarih-i Selânikî, I/387).

Ömer Paşa'nın çavuşbaşılığı iki yıl yedi ay sürdü;⁸ Haçova Muharebesi sonrasında Ciğalazade Sinan Paşa'nın azlinde sadaret mührünün alınması ve bazı beylerbeyilerinin cezalandırılması dahil bazı mühim vazifeleri yerine getirdi (Hasan Bey-zâde Târîhi, 2004: III/544-45; Tarih-i Selânikî, II/678, 688, 734, 754, 777).

Çavuşbaşı Ömer Ağa, alabileceği en yüksek makama nail olarak 15 Ramazan 1007/11 Nisan 1599 tarihinde Erzurum beylerbeyi tayin edildi (Tarih-i Selânikî, 2/839).⁹ Beylerbeyi olmasının hemen ardından Vidin tarafına serdar olan Mahmud Paşa ile sefere katıldı (BOA, A.NŞT.d, 1161, s. 121). Seferdeyken kaymakamı yani yerine bakan adamı Mahmud, meşhur Celâlîlerden Kara Murad tarafından öldürüldü (Tarih-i Selânikî, 2/839). Her ne kadar Kara Murad o taraftan ayrılrsa da Erzurum eyaletinde onun beylerbeyilik döneminde askerlerin cephede olması sebebiyle Celâlî eşkıyaları faaliyettedir (BOA, A.NŞT.d, 1165, s. 164). Ömer Paşa Eylül 1600'e kadar Erzurum beylerbeyiliğinde bulunmuşken¹⁰ bu tarihte azledildi. Bir müddet sonra Şirvan beylerbeyi tayin edildi ki Ağustos 1601 tarihinde bu eyalet uhdesindeydi. Ciğalazâde Mahmud Paşa'nın 14 Haziran 1602'de tarihinde yerine tayiniyle Şirvan eyaletindeki görevi bitti (BOA, MAD.d, 18155, s. 18, 66, 72. Târih-i Na'imâ, 2014: I/272).

Kısa bir müddet sonra Ömer Paşa Diyarbakır beylerbeyi oldu. 15 Şaban 1011/28 Ocak 1603 tarihinde bu görevdeydi (Orhonlu, 1970: BOA, A.NŞT.d, 1173, s. 53). 1603 baharında Celâlîler üzerine serdar olan vezir Nuh Paşa emrine girmesi istense de eyaletteki karışıklık yüzünden gidemedi (Orhonlu, 1970: 46, 48). Kayıtlarda Nisan 1604'te sabık Diyarbakır beylerbeyi görülen (BOA, A.NŞT.d, 1173, s. 81) Ömer Paşa'ya akabinde şark seraskeri Ciğalazade Sinan Paşa tarafından Karaman beylerbeyiliği verildi. Gerçi sonrasında Sinan Paşa bu eyaleti birkaç kez oğlu Mahmud Paşa'ya vermek için uğraştı ancak merkezden Ömer Paşa'nın beylerbeyiliği korundu (BOA, A.d, 2935, s. 17, 23, 32, 39; BOA, A.DVNSMHH.d, 75, hk. 175; BOA, A.DVNSMHH.d 77, hk. 149). Ömer Paşa Mart 1605 tarihlerinde kapısı halkı ve yanına topladığı düzensiz askerlerle Celâlî İsyanlarının en yoğun yaşandığı bu eyaletteki bazı faaliyetlerin içindeydi (BOA, A.DVNSMHH.d 75, hk. 496).¹¹ Onun intikam mücadelesi içinde olması muhtemeldir çünkü Ekim 1604 tarihli, Elmalı ahalisinin merkeze gönderdiği bir şikâyet kaydına göre Karayazıcı takımından bazı Celâlîler tarafından öldürülmüş Ömer Paşa

⁸Onun çavuşbaşılığını gösteren kayıtlar için bkz. BOA, A.RSK.d, 1474 s. 259; BOA, A.RSK.d, 1475; BOA, A.NŞT.d, 1156, s. 51; BOA, A.NŞT.d, 1157, s. 148, 225; BOA, A.NŞT.d, 1162, s. 4; BOA, A.NŞT.d, 1193, s. 89. Bir yıl sonra çavuşbaşı olan diğer bir Ömer vardır ki onun unvanı "Kazancı" idi.

⁹Ömer Paşa'nın tayinini gösteren tarih, BOA, A.NŞT.d, 1161, s. 75'de geçmektedir. 9 Kasım 1599 tarihli kayıta Erzurum beylerbeyi Ömer Paşa'dır (BOA, AE, SMMD.III, 1-21).

¹⁰Şubat ve Mart 1600 tarihli kayıtlar için bkz. BOA, A.NŞT.d, 1165, s. 145, 149, 151. 19 Temmuz 1600'de görevde olduğunu gösteren kayıt için ise bkz. BOA, A.NŞT.d, 1166, s. 76.

¹¹Mühimme defterindeki karışıklıktan dolayı bu kaydı Mustafa Akdağ 1603 olarak tarihlendirmiş ve bu sıradaki vakaları anlatırken kullanmıştır (Akdağ, 2013: 396).

kardeşi İbrahim Bey'den bahsedilmektedir (BOA, A.DVNSMHM.d, 75, hk. 654). 1605 baharında Ömer Paşa'dan Avusturya seferine katılması istendi, (BOA, A.DVNSMHM.d, 77, hk. 149; BOA, A.DVNSMHM.d, 75, hk. 60) 26 Ekim 1605'de ise Karaman beylerbeyliği Mustafa Paşa'ya verildiğinden o bu eyaletten azledildi (BOA, KK.d, 256, s. 6, 21, 22; BOA, A.RSK.d. 1480, s. 14; BOA, A.d, 2935, s. 70).

Bir müddet mazul kalan¹² ve halen o muhitte bulan Ömer Paşa'ya, Celâli seferine katılmak üzere Konya'da sadrazam Kuyucu Murad Paşa'yı karşılaması Temmuz 1607'de emredildi. Sadrazam çoğu mazul, düzensizliklere bulaşmış veya itaatsizlik etmiş diğer beylerbeyi ve sancakbeyleri gibi onu da yanına istedi. Zaten bu döneme ilişkin kayıtlara göre Ömer Paşa ve adamları Kayseri muhitinde bazı karışıklıklara dahil olmuştu. 16 Rebiülahir 1016/10 Ağustos 1607 tarihli şikâyet kaydına göre bir ay önce Ömer Paşa, Zülfikar Paşa ve diğer bazı zorbalarla beraber 10 bin kişilik kuvvetle Kayseri ve çevresinde ahaliye baskı ve zulüm yapmaktaydı (BOA, (MŞH.ŞSC.d), Kayseri, No 14, s. 36).¹³ Sadrazam Murad Paşa, Ömer Paşa'ya peş peşe üç kere emir gönderdi ki bunun sebebi, o ve adamlarının öldürülen Karaman beylerbeyi Ahmed Paşa'nın akıbetine uğrayacaklarından korkarak orduya gelmek istememeleriydi. Murad Paşa teşvik için taahhütte bulundu; sefere katılmaları ve yapacakları hizmetler mukabilinde "günahlarının af olunacağı" bildirdi. Bununla da kalmadı, Ömer Paşa'yı önce Maraş beylerbeyi tayin etti, sonra vazgeçip Antep sancakbeyi yaparak ona Kilis'te bir kale inşa etme görevi verdi.¹⁴ İtaat eden Ömer Paşa hayatını kurtarmıştı çünkü Murad Paşa, Erzurum eyaleti verildiği halde gitmeyen Yusuf Paşa gibi birçok beylerbeyini ölümle cezalandırmıştı. Canbolatoğlu Ali Paşa'yla yapılan savaştan sonra Ömer Paşa, Kilis sancakbeyi tayin edildi ki 2 Mart 1608'de bu sancak onun uhdesindeydi (BOA, A.NŞT.d, 1188, s. 73).¹⁵ 5 Şubat 1609 tarihinde önceki tayininde de var olan vergi tahsili şartı korunarak görevi uzatıldı. 29 Mart 1609 tarihinde ise Osman Paşa'nın azli üzerine Rum beylerbeyi tayin edildi. Burada birkaç ay görev yaptıktan sonra 27 Eylül 1609'da azledildi ancak üç gün sonra göreve iade edildi ve bu eyalette 9 Mayıs 1610 tarihine kadar kaldı. Mazulen bekleyen Ömer Paşa Ocak 1611'de tekrar Rum beylerbeyliğini almak için payitahtta teşebbüste bulundu ancak Diyarbakır'da bulunan sadrazam Murad Paşa bu eyaleti Osman Paşa'ya verdi (BOA, A.RSK.d, 1481, s. 36, 41, 62, 64, 66, 67, 84, 104; BOA, A.RSK.d, 1482, s. 106; BOA, A.RSK.d, 1484, s. 45).

¹²23 Ekim 1606 tarihli bir arzında hâlen sabık Karaman beylerbeyi görülmektedir (BOA, A.RSK.d. 1480, s. 14).

¹³(Bu kaydın varlığı, Mustafa Akdağ'ın *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası* adlı kitabından öğrenilmiştir.)

¹⁴Ağustos 1607 tarihli bazı kayıtlarda ona sabık Karaman ve sabık Dulkadir beylerbeyi olarak hitap edilmektedir. (Şahin, 2002: hk. 288, 415, 436). Kasım 1607 tarihli bir kayıta ise o yine sabık Karaman beylerbeyi olarak gösterilmektedir (BOA, A.NŞT.d, 1191, s. 63).

¹⁵Ocak 1609'da halen sabık Karaman beylerbeyi olarak gösterilmektedir (BOA, A.RSK.d, 1481, s. 36).

Yaklaşık bir yıl bekleyen Ömer Paşa'yı sonraki sadrazam Nasuh Paşa, 1612 başında Erdel'deki karışıklığı düzene koymak için görevlendirdi (Fezleke, 2017: 1/457: BOA, A.RSK.d, 1485, s. 5). Bu vazifeyi yerine getirdiğinde 10 Ocak 1613'te memleketinin olduğu Teke sancağını da kapsayan Anadolu eyaletine tayin edildi. 22 Şubat 1615 tarihinde azledilene kadar burada görev yaptı. 12 Şubat 1617 tarihine kadar bekleyen Ömer Paşa, hazineye 220 bin flori tahsil etmek şartıyla Trablus-Şam beylerbeyi oldu. Ağustos 1617'de tayini yenilendi (BOA, A.RSK.d, 1484, s. 119; BOA, A.RSK.d, 1485, s. 47, 110, 147, 161; BOA, A.RSK.d, 1486, s. 13. BOA, A.NŞT.d, 1221, s. 71). Ancak sonrasında bu eyaletten ayrıldığı, 4 Mart 1618 tarihli, Finike ve Andrankan iskeleleri nezaretine el koyduğu iddiasını ihtiva eden hakkındaki bir şikâyetten anlaşılmaktadır (TSMA,e, 855-65).¹⁶ Söz konusu şikâyet aslında bu sancaktaki bir mücadeleyle alakalıydı. Ömer Paşa hem Teke yöresine hakim -daha evvel Anadolu beylerbeyliği ve Teke sancakbeyliği yapan- Tekeli Mehmed Paşa hem de onun yerine geçen kethüdası -Nisan 1618'de Teke sancakbeyi görülen (BOA, A.NŞT.d, 1228, s. 49)- Bayram Paşa ile rekabet halindeydi. 1620-21 yıllarında da Ömer Paşa Teke sancakbeyi olarak bir tayin edilip bir azledilmekteydi. Bu yüzden kayıtlarda ondan bazen Teke sancakbeyi bazen sabık Trablus-Şam beylerbeyi olarak bahsedilmektedir. Ömer Paşa Teke sancağına tayin edilmesini, ahalinin kendisini istediğini iddia ederek de talep ediyordu. (BOA, KK.d, 257, s. 2, 28, 52, 58. TSMA.e, 650/28). Paşaların rekabetine, sancaktaki görevlere kendi adamlarını tayin ettirme de dahildi. Öyle ki Antalya dizdarının sürekli değişmesi divanda görüşülen bir mesele haline gelmişti (BOA, A.NŞT.d, 1228, s. 54, 57, 76, 129, 131, 151, 156, 164, 169, 187, 190).

Lefkeli Mustafa Paşa sadrazam olduğunda (8 Temmuz 1622) Akka'da itaatsizliği görülen Seyfoğlu Yusuf Paşa ile mücadele için Ömer Paşa, yeniden Trablus-Şam beylerbeyi yapıldı. Ömer Paşa'nın bu göreviyle alakalı Na'imâ Mustafa Efendi'nin eserinde bazı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Ömer Paşa henüz askerî harekâta başlamışken 21 Eylül 1622 tarihinden sadrazam değişmişti. Merkezdeki adamlarını kullanan Yusuf Paşa bu harekâtı durdurma kararı çıkartmıştı ancak Ömer Paşa Yusuf Paşa'nın rakibi Mağanoğlu ile Akka'yı kuşatmaya devam etmişti. Bu sefer Akka kadısı araya girerek anlaşmalarını sağladı. Yusuf Paşa yaptırdığı bir burçta hazine olduğu şayiasını yayarak Ömer Paşa'ya bir hile yaptı. Ömer Paşa'nın durumu öğrenmek için gönderdiği adamı, "burcun mahzeninde hazine var" diye haber getirmişti ama sonrasında bu haberin doğru olmadığı anlaşılmıştı. Ömer Paşa kendi adamını öldürmüştü ancak durum merkeze Ömer Paşa'nın hazineye el koyduğu ve durumu örtmek için müjdeciyi öldürdüğü şeklinde yansımıştı. Trablus-Şam beylerbeyiliğinden azledilen Ömer Paşa Antalya'ya döndü. Daha önce şehirde çıkan karışıklıkla¹⁷ ilgilendi, kadıyı katleden imam ve dizdarı öldürttü (Târih-

¹⁶1620 yılında Hüseyin Paşa Trablus-Şam beylerbeyi idi. BOA, DFE.RZ.d, 393, s. 229-235.

¹⁷Na'imâ Mustafa Efendi bu karışıklık hakkında bilgi vermemiştir.

i Na‘imâ, 2014: 2/500-01).¹⁸ Zilhicce 1031/Ekim 1622 tarihinde Trablus-Şam beylerbeyi görüldüğüne göre (BOA, KK.d, 1696, s. 584)¹⁹ Ömer Paşa bu tarihten sonra eyaletten ayrılmıştı.

Ömer Paşa’ya Trablus-Şam’daki görevinden sonra beylerbeyilik vazifesi verilmedi. Bundan dolayı sonraki kayıtlarda hep sabık Trablus-Şam beylerbeyi olarak gösterilmiştir.²⁰ Kısa süreli Eflak-Boğdan görevi dışında beylerbeyiliklerini devletin Asya eyaletlerinde geçiren Ömer Paşa, döneminde iyice yaygınlaşan vezirlik rütbesine ise nail olamamıştı.

Ömer Paşa aşağıda gösterilecek vakfiyesine göre Mart 1632 tarihinde hayattaydı.²¹ Eylül 1642 tarihli bir kayda göre ise ölmüştü (BOA, A.RSK.d, 1514-B, s. 4) Mezarı, Elmalı’da yaptırdığı caminin yanındadır (BOA, C. EV, 407-20619).

Ömer Paşa ölene kadar ki hayatını memleketinde geçirmişti ama İstanbul’dan da tamamen kopmamıştı. Elmalı’da kurduğu çiftliğini sürekli büyütme istemesinden dolayı arazilere el koyduğundan buranın ahalisince merkeze şikâyet edilmişti. Ahali şikâyetlerinde, onun fukaraya zulmettiğini, tarlalarını ellerinden aldığını, kendisine düşen vergi istendiğinde ise “beylerbeyinden öşür mü talep edilir” dediğini merkeze bildirmişti (TSMA,e, 321-69).

Ömer Paşa’nın çocukları hakkında bilgi hem kayıtlarda hem de dönem eserlerinde vardır. Ahmed adlı oğlu, Ömer Paşa Erzurum beylerbeyi iken zeamet tasarruf etmekteydi (BOA, A.NŞT.d 1161, s. 112). Bu Ahmed, Ocak 1623 tarihlerinde Teke sancakbeyliği yapan Ömer Paşa oğlu Ahmed olmalıdır (BOA, DFE.RZ.d. 418, s. 413). Ömer Paşa’nın Abdurrahman adlı oğlu Aralık 1626’da Teke, Ali adlı oğlu ise Mart 1627’de İçil sancakbeyi idi (BOA, A.RSK.d, 1496, s. 7, 9). 1640-50 yıllarında Erzurum, Anadolu, Van ve Trabzon beylerbeyliği yapan oğlu, Uzun Mehmed Paşa idi (Fezleke, 2017: 2/991; Akkaya, 1957: 86). Evliya Çelebi, Mehmed Paşa ile aynı zamanlarda beylerbeyilik yapan diğer oğlu Baki Paşa’dan fazlasıyla bahsetmiştir (Seyahatnâme, 2013: II/58, 140, 141-145, 227-229, 231, 235, 237, III/69, 119). Vakıf kayıtlarında Muhammed olarak görülen oğlu Uzun Mehmed Paşa

¹⁸Bu vakaların anlatıldığı *Naima Tarihi* ve *Fezleke*’de, Ömer Paşa’nın “paşası olduğu Antakya’ya döndüğü” malumatı varsa da Antalya’nın sehven Antakya olarak yazıldığı düşünülmektedir.

¹⁹Bu bilginin varlığı Mehmet İpçioğlu’nun “*Bir Osmanlı Bütçesi Örneği: 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri (XVII Yüzyıl Başlarında Osmanlı Kamu Ekonomisinin Tahlili Denemesi)*” adlı tezinden temin edilmiştir.

²⁰Trablus-Şam’da 1626 yılında bir Ömer Paşa görev yapmıştı ancak bu Ömer Paşa Hafız Ahmed Paşa’nın adamlarından, Diyarbakır ve ordu defterdarlığı yapan Ömer Paşa idi. Kayıtlara göre bu Ömer Paşa, Şaban 1035’e kadar serasker Hafız Ahmed Paşa’nın maiyetindeydi (BOA, MAD.d, 410, s 1. BOA, MAD.d, 905, s 29; BOA, MAD. d, 4860, s. 50, 62). Zaten 20 Aralık 1626 tarihli bir kayda göre serdar-ı sabık yani Hafız Ahmed Paşa tarafından bu eyalet Ömer Paşa’ya verilmişti ve Bağdat seferinde yeterince hazine sağladığından ibka olunması istenmekteydi. Evasit-ı Şaban 1036/1 Mayıs 1627 tarihli kayıta ise ahali ondan hoşnut olduğundan yeniden ibka edilmişti. Ancak bu kararın hemen birkaç gün sonra vazgeçilmiş ve eyalet 8 Mayıs’ta sipahiler ağası İbrahim Ağa’ya verilmiştir (BOA, A.RSK.d, 1496, s. 5, 6, 12; Topçular Kâtibi Tarihi, 2003: 2/833).

²¹Şubat 1631 tarihli bir kayıttan da hayatta olduğu anlaşılabilir (BOA, A.DVNSMHM.d 85, hk. 137).

idi. Kızının adı ise Hatice idi. Ömer Paşa'nın çok fazla oğlu olmasına rağmen 1750'li yıllarda erkek evladından nesebi kesilmişti (BOA, C.EV, 195-9724, 407-20619).

Selânikî Mustafa Efendi'ye göre Ömer Paşa Çavuşbaşı iken kardeşi Ekim 1596'da mutfak emini olmuştu (Tarih-i Selânikî, 1999: 2/632). Ancak onun sonraki görevleri bilinmemektedir. Bu yukarıda bahsedilen -Celâlilerce öldürülen- İbrahim yahut kayıtlarda görülen diğer kardeşi Ali olabilir.

Ömer Paşa'nın Eserleri ve Vakıfları

Ömer Paşa da çoğu devlet adamı gibi hayrat bırakmıştı. Eserlerini henüz çavuşbaşılığı döneminde inşa ettirmiş ve bunlar için vakıflar tesis etmişti. Memleketi Elmalı'da cami yaptırma isteğinde bulunmuş ve 7 Ekim 1597'de kendisine ruhsat verilmişti (BOA, A.RSK,d, 1474, s. 262). Sonrasında burası pazar yeri ve hanlardan gelirleri olan bir külliyyeye çevrilmişti ki vakfiyesinin tarihi Evail-i Safer 1017/17-26 Mayıs 1608'dir (Durgun, 2020: 47). Bu eserini ve vakfını tanıtan tafsilatlı çalışmalar mevcuttur (Durgun, 2020; Eyice, 2007; Ersü, 1967; Köşklü, 2003).

Ömer Paşa'nın diğer eseri İstanbul'da Tophane semtindedir. Hakkında malumat vermeden evvel Ömer Paşa'ya aidiyeti hususundaki şüpheleri ele almak ve bu şüphenin kaynağını göstermek gerekir. Çünkü son dönemlerde yapılan bazı çalışmaların da tesiriyle artık Tophane'deki Ömer Paşa Camisi'ni -IV. Mehmed devrinde silahtarlıktan çıkıp en son Bağdat beylerbeyliğinden azledildiği 1691 yılında vefat eden- Öküz Ömer Paşa'nın yaptırdığı kabul edilir hale gelmiştir (Durgun, 2020: 47-48; Eyice, 2007: 79). Bu karışıklık *Hadîkatü'l-Cevâmi'*den kaynaklanmıştır. Bu kitapta yapının adı Ketencizade Ömer Paşa Mescidi olarak yazılıdır ancak banisi olarak Öküz Ömer Paşa verilmiştir. Bani tanıtılırken onun Zilhicce 1102/Eylül 1691'de Bağdat valiliğinden azledildiği, Elmalı'da bir cami yaptırdığı ve orada vefat ettiği yazılmıştır. Verilen bilgilerden, Tophane ve Elmalı'daki eserlerin sahibinin aynı kişi olduğunun kabul edildiği ancak Ömer Paşa'nın şahsında hata yapıldığı anlaşılmaktadır (*Hadîkatü'l-Cevâmi'*, 1281: II/74-75).

Sicill-i Osmanî'de bu hata bulunmamaktadır, Tophane'deki yapı Ketenci Mescidi adıyla Kettâni Ömer Paşa'nın eseri olarak verilmiştir (*Sicill-i Osmanî*, 1996: IV/1326). Buna karşılık Tahsin Öz, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*deki malumatları tekrarlamış, tamirler ve tevliyetlere ait kayıtlara dayanarak mescidin inşa tarihini 1690 ve 1710 olarak vermiştir (Öz, 2015: II/39).

Ömer Paşa Tophane'deki eserlerini ve vakfını henüz Çavuşbaşı iken tesis etmişti. Bizzat Ömer Ağa b. Ali Beğ tarafından hazırlattırılan vakfiyenin tarihi Evasıt-ı Zilkade 1006/Haziran 1596'dır. Tophane yakınlarında Süheyl Ağa Mahallesi'nde Ömer Ağa'nın yıllık 140 akçe mukabilinde mukataa usulüyle tasarrufunda tuttuğu Sultan Bayezid Vakfı'na ait yapı bünyesindeki evler ve dükkânlardan başka üç değirmen, bir fırın ve bir hamamı vakfa dahil

etmişti. Hayatta kaldığı sürece evde kendi oturacak sonra erkek evlatlarına kalacak, dükkân ve diğer işletilen kısımların gelirleri *Tophane'de Süheyl Ağa Mahallesi'nde inşa ettiği mescidin* aydınlanmasına, imam-müezzinine ve diğer hizmet edenlere, mahalledeki çeşme ve hamamın sularına harcanacaktı. Ayrıca Elmalı kasabasında inşa ettirmekte olduğu camiye de gelirden aktarılacaktı (Rumeli Kazaskerliği Sicilleri, No 55, vrk 92B-93A).

Ömer Paşa söz konusu vakfiyede Evahir-i Şaban 1041/Mart 1632 tarihinde değişiklik yaptı. Değişikliğe göre vakfın tevliyeti hayatta kaldığı sürece kendi uhdesinde olacaktı, sonra damadı Mehmed Çavuş'a, onun ölümünden sonra ise kızının soyuna kalacaktı. Yeni metinde hem Süheyl Ağa Mahallesindeki mescit hem de Elmalı'daki camisine ilişkin tahsisler korundu (Rumeli Kazaskerliği Sicilleri, No 55, vrk 96B).

Ömer Paşa'nın Tophane'deki mescidi, Elmalı'daki camisinden evvel inşa edilmişti ve buradaki vakfına dahil edilmişti. Bu durumda mescidin Öküz Ömer Paşa tarafından yaptırıldığı kanaatinin dayanağı yoktur. Yine bir çalışmada (Durgun, 2020) unvan farklılığına dayanılarak ileri sürülen, Elmalı ve Tophane'deki eserlerin farklı Ömer paşalara ait olduğu iddia²² da geçersizdir. Çünkü her iki yerdeki eserlerle alakalı kayıtlarda Ömer Paşa'nın bütün unvanlarının kullanıldığı açıktır.²³ Diğer taraftan Tophane'deki mescidin bulunduğu mahallenin ismi Süheyl Ağa iken önce Çavuşbaşı, sonrasında *Kettâni* olarak değiştirilmiştir (BOA, MVL 838-26; BOA, C.EV, 641-32327).

21 Eylül 1641 tarihli kayda göre Tophane'deki vakfın tevliyeti, damadı Mehmed Çavuş üzerindeydi (BOA, A.RSK.d, 1514-B, s. 4). 1763 yılında Elmalı'da vakfın mütevellisi, Tophane'deki vakfın tevliyetinin de kendisine devreni istemişti. Muhtemelen 1596 yılındaki düzenlemede erkek evlatlara verilen ancak 1632 yılındaki düzenlemeyle kaldırılan hakka dayanarak bu teşebbüste bulunmuştu. Ama vakıflar idaresince her iki vakfın tevliyetinin birleştirilmesi kabul edilmemişti (BOA, C.EV, 157-7835).

Ömer Paşa'nın Tophane'deki vakfına ait bazı dükkanlar on dokuzuncu yüzyıl başında top arabacıları kışlası genişletildiğinde buraya dahil edilmiş, karşılığında Duhan ve Emtia gümrüklerinden gelir tahsis edilmişti (BOA, C.EV, 152-7555/151-7551/641-32327).

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin

²²Durgun, "Ömer Paşa ve Elmalı'daki Vakfı", 47-48.

²³25 Şevval 1175 tarihli Elmalı'daki camisinin vakfiyle alakalı bir belgede o Kettâni Ömer Paşa olarak gösterilmektedir (BOA, C.EV, 460-23295), Tophanede yaptırdığı camiyle alakalı kayıtlarda Ketancı, (BOA, İE.E, 30-3509; BOA, AE.SAMD.III, 56-5561; BOA, AE, SOSM.III, 11-729), Kettâni (BOA, C.BLD. 46-2292; BOA, İE.EV, 30-3509), Kettânizâde (BOA, C.EV, 641-32327) lakabı kullanılmıştır.

Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Sonuç

Yukarıda biyografisi oluşturulan Ömer Paşa'nın idarî-askerî görevlerde yükselmesi ve memleketiyle bağlantısı, dönemin siyasi ve toplumsal şartlarında gerçekleşmişti. Onun beylerbeylik öncesi görevlerde yükselmesi, Gazanfer Ağa'ya yakınlığıyla alakalıydı. Hatta çavuşbaşılıktan, haslarının yüksekliği bakımından itibarlı eyalet olan Erzurum'a verilmesi de hamisi sayesindeydi. Bu durum III. Murad döneminde oldukça artan, kadınlar²⁴ dahil olmak üzere saray görevlilerinin tayinlere müdahalelerinden kaynaklıydı.

Ömer Paşa'nın dikkat çeken diğer bir vasfı ise memleketi Antalya ile münasebetinin yoğunluğudur. Yatırımını buraya yapmış ve hayratının büyük kısmını burada tesis etmişti. O bu bakımdan devşirme devlet adamlarından farklıdır. Çünkü devşirme ve köle asıllı beylerbeyleri genel durumda görev yaptıkları yerlerle olan bağlarıyla tanınmışlardı ve buralarda imar faaliyetlerinde bulunmuşlardı.

Ömer Paşa'nın henüz beylerbeylik öncesinde, görevleri sebebiyle payitahttan ayrılamaz bir durumdayken Antalya'ya ilgisi başlamıştı. Muhtemelen burada ailesinin itibarlı durumunu korumak ve daha güçlendirmek istemişti. Celali İsyancıları döneminde bölgeye hâkim olmak isteyenlerle, kardeşleriyle beraber mücadeleleri söz konusuydu. Sonraki dönemde ise Ömer Paşa eyalet idaresi verilmediğinde memleketinde bulunmuştu. Hatta bahsedildiği üzere buranın idaresini ele geçirmek için mücadele vermişti. Ona bu imkânı sağlayan husus, beylerbeyilerinin azledildiklerinde yeniden görev verilene kadar İstanbul'da beklemeleri kaidelerinin on yedinci yüzyıl başında terkedilmesidir.

Timar sisteminin işlerliğini yitirdiği bu dönemde devlet arazilerine çiftlikler kuran askerî zümreye o da katılmıştı ve gücü sayesinde durumdan fazlasıyla istifade etmişti. Beylerbeyilik ve sancakbeyliği rütbesi kazandığı oğulları sayesinde geniş araziye sahip bir hanedan teşkil etmişti. Ancak yaklaşık yüz yıl sonra nesebinin kesilmesiyle bu hanedanlığı on sekizinci yüzyıl sonundaki ayanlar dönemine ulaşamamıştı.

²⁴Mesela III. Murad döneminde harem dairesinin nüfuzlu kethüdalarından Canfeda Hatun'un İbrahim ve Mahmud adlı kardeşleri beylerbeyi tayin edilmişti Tarih-i Selânikî, 1999: I/247, 273.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Ali Emiri

Sultan III. Osman (AE, SOS.III): 11-729.

Sultan III. Mehmed (AE, SMMD.III): 1-21.

Sultan III. Ahmed (AE.SAMD.III): 56-5561.

Cevdet

Evkaf, (C.EV): 151-7551, 152-7555, 157-7835, 195-9724, 407-20619, 460-23295, 641-32327.

Belediye (C.BLD): 46-2292.

İbnülemin

Vakıf (İE.EV): 30-3509.

Meclisi Vela (MVL): 838-26.

Bab-ı Asafl

Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d): 75, 76, 77, 85.

Ruus Kalemî Defterleri (A.RSK.d): 1474, 1475, 1477, 1478, 1480, 1481, 1482, 1484, 1485, 1486, 1496, 1500, 1501, 1502, 1514B.

Nişan Tahvil Defterleri (A.NŞT.d): 1156, 1157, 1161, 1162, 1165, 1166, 1168, 1173, 1182, 1187, 1188, 1191, 1193, 1221, 1228.

Sadaret Defterleri (A.d): 2934, 2935.

Kamil Kepeci (KK,d): 70, 248, 256, 257, 1696.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d): 410, 905, 4860, 18155.

Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri (DFE.RZ.d): 393, 418.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Evraklar (TSMA, e): 321-69, 836-02.

Meşihat Arşivi

Rumeli Kazaskerliği Sicilleri: No 55.

Şerhiye Sicilleri (MŞH.ŞSC.d): Kayseri, No 14.

Kitap, Makale ve Tez

- Akdağ, M. (2013). *Türk halkının dirlik düzenlik kavgası Celâli isyanları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Akkaya, Z. (1957). *Vecihi devri ve eseri (1637-1661/1057-1071)*. [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Aljaad, A. ve Ayas, M. (2018). Halep'teki Osmanlı camilerinin yönetimi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 239-262. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guifd/issue/43119/522590>
- Durgun, H. (2020). Ömer Paşa ve Elmalı'daki vakfı üzerine bazı tespitler. *Vakıflar Dergisi*, 54, 41-57. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.682872>
- Erbil, B. (2019). *Gazanfer Ağa, hayatı ve yaptırdığı eserler [Gazanfer Agha, his biography and waqfs]*. (Tez No. 554083) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Erdoğan, M. K. (2010). XVI. yüzyılda Halep'te bir Osmanlı vakfı: Behram Paşa külliyesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 22, 1-26.
- Ersü, E. (1967). *Elmalı'da Türk yapıları*. [Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Evliyâ Çelebi, (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi*. Cilt I-VI. (Yay. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı). Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (2007). Ömer Paşa külliyesi. *İslam ansiklopedisi* içinde. Cilt 34. 78-80. TDV.
- Gül, A. (2022). Erzurum beylerbeyi Kara Murad Paşa. *Tarih ve Tarihçi*, 1, 96-105. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/history/issue/74636/1226982>
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa. (2004). *Hasan Bey-zâde târihi, metin ve indeks (1003-1045/1595-1635)*. Cilt III. (Haz. Şevki Nezihi Aykut). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hüseyin Ayvansarâyî, (1281). *Hadîkatü'l-cevâmi'*. Cilt II. Matbaa-yı Âmire.
- İbrahim Peçevî. (1283). *Tarih-i Peçevî*. Cilt II. Matbaa-yı Âmire.
- İbrahim Peçevî. (1968). *Peçevî tarihi*. Cilt II. (Sad. Murat Uraz). Neşriyat Yurdu.
- İpçioğlu, M. (1996). *Bir Osmanlı bütçesi örneği: 1622 tarihli ruznamçe defteri (XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı kamu ekonomisinin tahlili denemesi)*. (A model of official transactions of Ottoman Empire dated 1622. A model of Ottoman budget (An analysis of the Ottoman public economy in early seventeenth century)). (Tez No. 51770) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Kâtib Çelebi, (2017). *Fezleke, (Osmanlı tarihi 1000-1065/1591-1655)*. Cilt I. (Haz. Zeynep Aycibin). Çamlıca Yayınları.
- Köşklü, Z. (2003). Antalya/Elmalı Ömer Paşa külliyesi. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 91-124.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî*. Cilt IV. (Haz. Seyit Ali Kahraman). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Metin, M. (2006). *Peçevî tarihi edisyon kritiği Bağdat nüshası (284-317 Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü) (Peçevi History)*. (Tez No. 209686) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Na'îmâ Mustafa Efendi. (2014). *Târih-i Na'îmâ*. Cilt I-II. (Haz. Mehmet İpşirli). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Orhonlu, C. (1970). *Osmanlı tarihine âid belgeler, Telhisler (1597-1607)*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Öz, T. (2015). *İstanbul camileri*. Cilt II. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Selânikî Mustafa Efendi, (1999). *Tarih-i Selânikî*. Cilt I-II. (Haz. Mehmet İpşirli). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şahin, D. (2003). *XVII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da Celâli hareketleri, (8 numaralı mühimme zeyline göre) (Beginnig of XVII. century Jalali Movements in Anatolia (According to 8 Numbered Mühimme Zeyl))*. (Tez No. 140891) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Şahin, M. (2002). *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâli seferi mühümmesi (1607)*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. (Tez No. 125153) Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadrî) Efendi. (2003). *Tarih, (metin ve tahlil)*. Cilt I. (Yay. Ziya Yılmaz). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

Nitel Araştırma Desenleri: Metodolojik Bir Temellendirme

Murat Özdemir ¹
Hacettepe Üniversitesi

Gamze Tuti ²
Trabzon İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Öz

Son yıllarda sosyal ve beşerî bilimlerde nitel araştırma yöntemleri ile nitel desenlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı sosyal ve beşerî bilim araştırmalarda yaygın olarak kullanılagelen nitel araştırma desenlerini incelemek ve betimlemektir. Çalışmada nitel araştırma geleneği içinde araştırmacılar tarafından çoğunlukla tercih edilen fenomenoloji, etnografya, durum çalışması, eylem araştırması, söylem analizi ve gömülü kuram; amaç, araştırma süreci ve raporlama teknikleri bakımlarından tartışılarak açıklanmıştır. Çalışmada ayrıca nitel araştırma desenlerinin nicel desenlerden temel farkları da ortaya konulmuştur. Yapılan inceleme ve değerlendirmelerde nitel araştırma desenlerinin sosyal ve beşerî bilim araştırmalarında önemli bir yere sahip olduğu genel sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda ayrıca, nitel araştırma desenlerinin amacına uygun ve etkili şekilde yürütülebilmesi bağlamında kimi öneriler sunulmuştur. Bu yönüyle bu çalışmanın görece ve sınırlı da olsa nitel araştırma desenleri konulu alan yazınına katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nitel araştırma desenleri, fenomenoloji, etnografya, durum çalışması, eylem araştırması, gömülü kuram

¹ Prof. Dr., Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Ankara/Türkiye, E-posta: mrtozdem@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1166-6831>

² Dr., İl Millî Eğitim Müdürlüğü, ARGE Birimi, Trabzon/Türkiye, E-posta: gmzceclskn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8831-6613>

MAKALE TÜRÜ	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi
Derleme Makalesi	24 Temmuz 2023	29 Ağustos 2023

doi: 10.57115/karefad.1331759

Atıf: Özdemir, M. & Tuti, G. (2023). Nitel araştırma desenleri: Metodolojik bir temellendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 217-235. <https://doi.org/10.57115/karefad.1331759>

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
KAREFAD

Qualitative Research Designs: A Methodological Grounding

Murat Özdemir ¹
Hacettepe University

Gamze Tuti ²
Trabzon Provincial Directorate of National Education

Abstract

In recent years, it is seen that qualitative research methods and qualitative research designs are frequently used in social and human sciences. In this context, the aim of this study is to examine and describe the qualitative research designs that are widely used in social and human science research. In the study, phenomenology, ethnography, case study, action research, discourse analysis and grounded theory, which are mostly preferred by researchers within the tradition of qualitative research; purpose, process and reporting techniques are discussed and explained. In addition, the main differences of qualitative research designs from quantitative designs were also revealed in the study. In the examinations and evaluations, it was concluded that qualitative research designs have an important place in social and human science research. In this context, some suggestions have been presented in the context of conducting qualitative research designs in an effective and efficient manner. In this respect, it is expected that this study will contribute to the literature on qualitative research designs, albeit relatively and limitedly.

Keywords: Qualitative research designs, phenomenology, ethnography, case study, action research, grounded theory

¹ Prof. Dr., Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Ankara/Türkiye, E-mail: mrtozdem@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1166-6831>

² Dr., Provincial Directorate of National Education, ARGE Unit, Trabzon/Türkiye, E-mail: gmzeclskn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8831-6613>

ARTICLE TYPE
Review Article

Received Date
July 24, 2023

Accepted Date
August 29, 2023

Bilim, gerçeklik hakkında yönteme dayalı olarak bilgi üretmeyi amaçlayan bir etkinliktir. Gerçekliğin doğası üzerine açıklama sunan diğer bilgi türlerinden farklı olarak bilim, bilgi üretme etkinliğinde bilimsel yöntemi kullanır. Bilimsel yöntem, biri *düşünsel* diğeri *fiziksel* olmak üzere iki farklı stratejiyi işe koşar. Bilimsel yöntemin düşünsel türünde araştırmacı tümdengelim, tümevarım ve analogi gibi zihinsel/analitik süreçleri işe koşarak gerçeklik hakkında yargılara ulaşır. Bilimsel yöntemin fiziksel türünde ise araştırmacı gözlem ve deney yoluyla topladığı veriye dayalı olarak gerçekliğin doğasını anlamaya ve açıklamaya çalışır. Bilimsel yöntemin düşünsel türü mantık ve matematiğe, fiziksel türü fen ve sosyal/beşerî bilimlere karşılık gelmektedir.

Bilimin konusunu oluşturan gerçeklik ise *doğal* ve *tinsel* olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Doğal gerçeklik, insanın onu bilmesinden bağımsız olarak *kendinde bir varoluşa* sahiptir. Doğal gerçeklik hakkında inceleme ve araştırma yapan bilimler, üniversitelerde geleneksel olarak doğa/fen bilimleri altında örgütlenmiştir. Tinsel gerçeklik ise insan ihtiyaçları, seçimleri ve iradesi sonucunda yine insan tarafından üretilir. Tinsel gerçekliği konu edinen bilimler üniversite yapılanması içerisinde sosyal ve beşerî bilimler (*tin bilimleri/kültür bilimleri*) altında örgütlenmiştir.

Gerçekliğin doğal ve tinsel/kültürel olarak ikili bir ayrıma tabi tutulması metodolojik farklılıkları da beraberinde getirmektedir. Doğa bilimleri, odaklandığı gerçekliği *açıklama* savı taşır. Buna karşın tin/kültür bilimleri odaklandığı gerçekliği *anlamaya* (*Alm. Verstehen*) çalışır. Bu konudaki entelektüel tartışmalar tarihsel süreçte *pozitivist bilim paradigması* ile *yorumlayıcı (hermeneutik) bilim paradigması* arasında süregelenmiştir. Pozitivist perspektife göre doğal ya da tinsel/toplumsal gerçeklik insandan bağımsız bir varlığa sahiptir. Bu perspektife göre bilimsel araştırmanın amacı doğal ya da tinsel/toplumsal gerçekliği neden-sonuç bağıntısı içerisinde incelemek ve gerçekliğe ilişkin matematiksel kesinlikte açıklamalar yapmaktır. Pozitivist gelenek, tinsel/kültürel de olsa tüm gerçekliğin araştırmacı tarafından nesnel olarak incelenebileceğini savlar. Bu bağlamda pozitivism nomotetik (yasa ve kural içeren, evrensel) bir kavrayışa sahiptir. Pozitivist bilim kuramı büyük ölçüde Comte (2015), Durkheim (2011) ve Viyana Çevresi (Hahn vd., 2019) tarafından temellendirilmiştir.

Yorumlayıcı bilim paradigması Alman felsefe geleneği içerisinde filizlenmiştir. Yorumlayıcı bilim paradigmasına göre tinsel gerçeklik insan ürünüdür ve bu nedenle doğal gerçekliğin incelenmesinde kullanılan yöntem ve tekniklerle açıklanmaya çalışılması uygun değildir. Bu geleneğe göre tinsel/kültürel gerçeklik insan ihtiyaç, seçim ve iradesinin sonucunda ve tarihsel/toplumsal bağlamda ortaya çıkar ve neden-sonuç bağıntısı kurularak açıklanamaz. Bu geleneğe göre insan düşünce ve eylemlerini matematiksel kesinliğe indirgeyerek açıklamaya çalışmak da doğru ve uygun bir yöntem değildir. Bunun tam aksine yorumlayıcı gelenek, odaklandığı tinsel/kültürel

gerçekliği kendi bağlamı içerisinde anlamaya çalışır. Bu bağlamda yorumlayıcı bilim geleneği idyografik bir kavrayışa sahiptir (tekil, bireysel sorunla ilgilenen). Yorumlayıcı geleneğin ortaya çıkmasında ve entelektüel temelinin inşasında Dilthey, Windelband ve Rickert öne çıkan düşünürlerdir (Özlem, 2017).

Son yüzyıllık süreçte sosyal ve beşerî bilim çevrelerinde pozitivist bilim paradigmasının tinsel/kültürel gerçekliğin doğasına ilişkin temel kabullerinin önemli ölçüde eleştirildiği görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bunun bir sonucu olarak pozitivistimin varsayımlarına dayalı nicel yöntemlerin dışında, yorumlayıcı ve fenomenoloji (Husserl, 2003) geleneğinin varsayımlarıyla uyumlu nitel yöntemler sosyal bilim araştırmalarında sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. Nicel yöntem geleneği kendisini büyük ölçüde sayısal veriye dayalı konumlandırmaktadır. Buna karşın nitel yöntem geleneği kendisini insan yaşantılarının tasviri temelinde nitel veriye dayandırmaktadır. Nitel araştırma yöntemi kendi içerisinde alt-desenler barındıran şemsiye bir kavramdır. Dolayısıyla nitel yöntem içerisinde yer alan alt-desenler insanın, toplumun ve kültürün tasviri bağlamında farklı amaçlara, farklı veri toplama stratejilerine ve farklı analiz tekniklerine sahiptir.

Bu genel bağlam ve çerçeveye dayalı olarak bu araştırmanın özgün yönü, sosyal ve beşerî bilim araştırmalarında sıklıkla kullanılan *fenomenoloji*, *etnografya*, *durum çalışması*, *söylem analizi* ve *gömülü kuram* desenlerini ayırt edici niteliklerine göre tasnif ederek betimlemektir. Bu çalışmanın özellikle nitel araştırma desenleri konusunda bütüncül bilgi arayışında olan genç araştırmacılara görece katkı sunması umulmaktadır. Diğer yandan bu araştırmanın nitel araştırma desenleri konulu alan yazına sınırlı da olsa katkı sunması beklenmektedir.

Fenomenoloji

Sosyal ve beşerî bilimlerde sıklıkla kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biri fenomenoloji (phenomenology) desenidir (Creswell, 2013). Türkiye’de yürütülen çeşitli araştırmada fenomenoloji deseninin, kavramın anlam içeriği ile uyuşmayacak şekilde “olgubilim” olarak isimlendirildiği görülmektedir. Oysa gerek kavramı ilk kullanan Yunanlılar ve gerekse Alman felsefe geleneğinde *fenomen* sözcüğü *görüngü* anlamında kullanılmıştır. *Görüngü (fenomen)* kavramı esas olarak nesnelere zihindeki belirişi ve bu belirişin nesneye tekrar projekte edilmesi anlamına gelmektedir. Şu hâlde fenomenolojinin, eğer Türkçeleştirilecek ise doğru kullanımı *görüngü bilimidir*. Nitekim Türk Dil Kurumu sözlüğü de fenomenoloji sözcüğünü Türkçe kullanımının *görüngü bilimi* olduğunu belirtmektedir.

Fenomenoloji deseninin alan yazında çeşitli tanımları bulunmaktadır. Bu tanımlardan birini yapan Creswell (2007) fenomenolojiyi ‘bireylerin belirli bir fenomene yönelik deneyimlerinin anlamını keşfetmeyi’ amaçlayan bir desen olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde Smith ve Eatough (2007) da

fenomenolojiyi bireylerin belirli bir fenomene yönelik algılarını, duygularını ve deneyimlerini somutlaştırmak için kullanılan bir desen olarak kavramsallaştırmışlardır. Fenomenoloji, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Alman düşünür Edmund Husserl (2003) tarafından temellendirilmiş olan bir felsefi akım ve yöntemdir. Bu bağlamda fenomenoloji, varoluşçulukla da ilişkili olup, bireylerin yaşantılarını nasıl yorumladıklarına/anlamlandırdıklarına odaklanmaktadır (Wade ve Tavris, 1990). Fenomenoloji deseninde temel amaç fenomenin birey üzerindeki etkilerini anlamaktır. Bu nedenle hipotez testine dayalı nicel yöntemlerin aksine fenomenoloji, *deneyimin altında yatan anlamı ortaya çıkarmaya çalışır* (Wertz, 2005). Fenomenoloji deseninde araştırmacının temel amacı, katılımcının neyi nasıl deneyimlediğini betimlemektir. Fenomenolojide neyin deneyimlendiği *dokusal betimleme*, neyin nasıl deneyimlendiği ise *yapısal betimleme* şeklinde tanımlanmaktadır (Ersoy, 2016).

Fenomenoloji araştırmaları; (i) hazırlama, (ii) veri toplama, (iii) veri düzenleme ve (iv) veri analizi olmak üzere dört işlem basamağından oluşmaktadır (Moustakas, 1994). Örneklem seçiminde ise araştırma konusu fenomeni deneyimlemiş üç ile on beş katılımcı arasında oluşan heterojen bir grup tercih edilmektedir. Fenomenoloji deseninde araştırmaya katılanlar, incelenen konu hakkında deneyimi olanlar arasından amaçlı örnekleme yaklaşımına göre seçilir (Padilla-Diaz, 2015). Az sayıdan oluşan bir örneklem seçilmesinin sebebi araştırmacının incelenen olay ya da duruma ilişkin derinliğine bir analiz yapmak istemesidir. Araştırmacı incelenen olaya dair tek bir durum incelemesi de yapabilmektedir. Daha sonra araştırma problemi ile uyumlu olacak şekilde belirlediği örnekleme yer alan kişilerle görüşme yapmaktadır. Bu görüşmede “yarı yapılandırılmış görüşme” tekniği kullanılmaktadır. Çünkü bu tekniğin kullanılması katılımcıların da kendi deneyimlerini ve düşüncelerini daha serbestçe ifade etmesine, ayrıca katılımcı merkezli bir anlayışla araştırmacının geniş bir perspektif kazanmasına ve farklı deneyimleri ve düşünceleri içermesine olanak tanır. Araştırmacı çoğu zaman katılımcılarla birebir görüşme yapmaktadır. Görüşme süresi en az bir saat sürmekte olup, konunun özelliğine bağlı olarak yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir (Smith ve Eatough, 2007).

Araştırmacıların, görüşme sonunda elde edilen verilerin analiz sürecinde, tecrübe ve bilinçliliğin yönü ve iç şekli olan *amaçlılık*; mevcut durum hakkında katılımcının kişisel inançlarını ve ön yargılarını geçici olarak askıya alma olarak tanımlanan *paranteze alma (epoche)*; olayın özünü ortaya koymak için yüzeysel görünüşlerden kurtulma olarak ifade edilen *fenomenolojik indirgeme* ve fenomeni farklı perspektiflerle ele alarak olası anlamların farkına varma işlemi olarak tanımlanan imgesel çeşitlilik gibi kavramlara dikkat etmesi gerekir (Lin, 2013).

Fenomenoloji deseninde üretilen bilginin geçerlik ve güvenilirliklerini sağlamak üzere çeşitli teknikler kullanılmaktadır (Özdemir, 2010). Geçerlik

için kullanılan stratejiler arasında çeşitleme, katılımcı teyidi, ayrıntılı betimleme, teyit edilebilirlik, tutarlılık incelemesi, uzun süreli etkileşim, uzman incelemesi ve akrandan bilgi alma yer almaktadır. Çeşitleme, araştırmada farklı kişilerin, olayların veya durumların sistemli bir şekilde değişkenlik göstermesi sağlanarak, sonuçların genelleştirmesini ve doğruluğunu arttırılmasıdır. Katılımcı teyidi, araştırmanın katılımcılarına elde edilen sonuçları doğrulaması ve katılımcıların deneyimlerine dayalı geribildirim sağlanmasını ifade eder. Ayrıntılı betimleme, verilerin mümkün olduğunca detaylı ve tam bir şekilde tanımlanarak, araştırmanın geçerliğini ve doğruluğunu arttırmaktır. Teyit edilebilirlik, araştırmanın yapılanını tekrarlamak ve sonuçların doğruluğunu ve güvenilirliğini sağlamak için başka araştırmacılar tarafından aynı yöntemlerle teyit edilebilir olması gerekliliğidir. Tutarlılık incelemesi, araştırmanın sonuçlarının birden fazla kişi tarafından incelenmesi ve sonuçların üzerinde anlaşma sağlanmasıdır. Uzun süreli etkileşim, araştırmacının katılımcılarla uzun süreli ve sürdürülebilir bir ilişki kurarak, katılımcıların deneyimlerini daha iyi anlamasını ve sonuçların geçerliğini arttırmasıdır. Uzman incelemesi, araştırma sonuçlarının, uzmanlar tarafından gözden geçirilerek, sonuçların geçerliliği ve doğruluğu hakkında güvence sağlamaktır. Akrandan bilgi alma ise araştırmacının, akrabaları, arkadaşları veya benzer geçmişe sahip diğer kişilerden bilgi alınmasıdır. Veri analizi sürecine güvenilirlik içinse araştırmacı ile başka bir uzman kodları çapraz biçimde kontrol etmekte ve kodlayıcılar arasındaki uyuma bakmaktadır (Creswell, 2009). Bu bağlamda nitel veri analizinde güvenilirlik için kodlayıcılar arasındaki tutarlılığın en az %80 olması önerilmektedir (Miles ve Huberman, 1994).

Fenomenoloji deseninin son sürecinde raporlama yer almaktadır. Van Manen (2014), raporlama aşamasının sıradan bir yazım sürecinden ziyade yansıtma süreci olduğunu vurgular. Bu sebeple sadece elde edilen verilerin analizi değil aynı zamanda duygu, düşünce ve yorumların da işe koşulması gerekmektedir. Veri analizi sürecinde genellikle içerik analizi yöntemi işe koşulmaktadır. Böylece fenomeni ortaya koyacak kavram ve temalar belirlenir. Elde edilen bulgular betimsel nitelikle raporlanır. Son olarak oluşturulan tema ve örüntüler kapsamında bulgular açıklanarak yorumlanır.

Etnografya

Sosyal ve beşerî bilimler alanında sıklıkla kullanılan bir diğer nitel araştırma deseni de etnografyadır. Etnografya (ethnography), ortak kültüre sahip bir grubun davranışları, inançları, değerleri ve sosyal yapıları hakkında anlamlı veriler sağlamak için doğrudan gözlem yapmayı ve saha çalışması yapmayı içeren bir nitel araştırma desendir (Harris, 1968). Antropolojinin temel yöntemi olan bu desen nitel araştırmanın en eski geleneği (Patton, 2015) birçok açıdan da en karmaşık olanıdır (Fraenkel ve Wallen, 2008). Etnografya, etno (insan) ve grafi (tasvir etme) kelimelerinden oluşmaktadır. Etnografya araştırmaları aynı kültürü paylaşan bir grubun tümüne odaklanır. Bu kültürel

gruplar az sayıda (birkaç öğretmen) oluşabileceği gibi, zaman içinde etkileşimde bulunan çok sayıda (bir okulda bulunan tüm öğretmenler) kişiden de oluşabilir. Etnografya çalışmaları başta sosyoloji, antropoloji, eğitim, sağlık, iletişim, hukuk, sanat gibi alanlarda olduğu gibi diğer birçok disiplinde de kullanılabilir.

Etnografya çalışmalarında, araştırmacı katılımcıların günlük yaşantısına dahil olarak geniş çaplı gözlemler yaparak onlarla mülakatlar gerçekleştirir. Mülakatların ana amacı grup üyeleri arasındaki dil, davranış ve etkileşimin anlamını irdeleyerek yorumlamaktır (Creswell, 2013). Bu yöntemle araştırmacı detaylı bir şekilde içinde yer aldığı grubun kültürel kodlarını anlamalı ardından doğru ve gerçekçi çıkarımlar yapabilmelidir.

Etnografya araştırmaları; (i) tanımlama, (ii) analiz ve (iii) yorumlama olmak üzere üç işlem basamağından oluşmaktadır (Lerum, 2001). Araştırmacı algılama aşamasında beş duyu organıyla sesli, görsel ve iletişimsel mesajları ayırt ederek not eder. Bu notlar veri olarak adlandırılır. İnceleme aşamasında ise topladığı verileri detaylı bir şekilde inceleyerek anlamlı bulgular üretir. Betimleme aşamasında ise üretmiş olduğu bu anlamlı bulgulardan incelediği grubun kültürünü tanımlamaya çalışır. Bu tanımlamalardan çıkarımlar yaparak dördüncü aşamadaki yorumlama sürecini tamamlar. Son olarak da çalışmasını raporlaştırarak yayımlar.

Bu süreçte araştırmacıların çalışmalarına rehberlik eden bazı temel kavramlar bulunmaktadır (Fraenkel ve Wallen, 2008). Bu kavramlar, *kültürel yorumlama*, *bütüncül bakış açısı*, *bağlamsallaştırma*, *emik bakış açısı*, *çoklu gerçekler*, *ayrıntılı betimleme*, *katılımcı teyidi* ve *yargısız değerlendirme* olarak sıralanabilir. Kültürel yorumlama, araştırmacıların, araştırdıkları toplumun kültürel kodlarını anlamaya çalışmasıdır. Bütüncül bakış açısı, araştırmacıların bir toplumu bütünsel olarak ele alması ve bu toplumu oluşturan bireylerin davranışlarını, söylemlerini ve etkileşimlerini incelemesidir. Bağlamsallaştırma, sosyal olayların bağlamlarının anlaşılması sürecidir. Emik bakış açısı, bir toplumun içinde bulunduğu koşulları anlamaya çalışırken, toplumun kendi perspektifinin benimsenmesidir. Çoklu gerçekler, bir olaya veya duruma ilişkin birden fazla bakış açısının ele alınma durumudur. Ayrıntılı betimleme, bir toplumun kültürü, sosyal yapıları, inançları ve davranışları hakkında ayrıntılı bilgi sağlanmasıdır. Katılımcı teyidi, araştırmacıların, edindikleri bilgilerin doğruluğunu kontrol etmek için kullanılan bir yöntemdir. Yargısız değerlendirme ise araştırmacıların etnografya çalışmaları yürütürken yargısız bir şekilde yapma durumunu ifade eder.

Etnografya çalışma deseninde bilgi geçerliliğini sağlamak için katılımcı gözlem, derinlemesine görüşmeler, kaynak çeşitliliği, süreklilik, araştırma notları, kayıtlar ve katılımcı doğrulama gibi çeşitli yöntemler uygulanır (Fetterman, 2010). Bu yöntemlerin kullanımı, etnografya çalışmalarında bilgi

geçerliliğini artırmak için önemlidir. Güvenirlilik aşamasında ise araştırmaya katılacak kişilerin seçiminin titizlikle yapılması araştırmacının rolünün açık bir şekilde tanımlanması, farklı yöntemler kullanarak veri toplanması, araştırmanın yapıldığı topluluğa dâhil olup gözlem yapılması, toplanan verileri analizinin sistematik ve tutarlı bir şekilde yapılması ayrıca veri toplama ve analiz yöntemleri konusunda sürekli denetimler yaparak araştırmayı raporlarken, sürecin ve sonuçlarının ayrıntılı bir şekilde belgelenmesi önemli adımlardır. Etnografya çalışmaları incelemiş olduğu grup ya da kültürün aralarındaki ilişkileri o kültürün üyelerinin bakış açısıyla açıklamaya çalıştığı için elde edilen bulgular çalışılan grubun diliyle ve doğrudan alıntılara yer verilerek rapor edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Durum (Örnek Olay) Çalışması

Durum çalışması (case study), güncel bir olayı inceleyerek detaylı bir analizle nasıl ve niçin sorularıyla veriler toplamayı amaçlayan bir nitel araştırma desenidir (Berg, 2001). İngilizcede “case study” olarak isimlendirilen bu çalışma gerçek bir durumun kendi doğal ortamında araştırılmasıdır. Bu çalışmalarda *durum* ifadesi Meriama’ a (2015) göre bir olayın ve sosyal birimin bütüncül ve yoğun bir şekli olarak tanımlanırken, Creswell’e (2013) göre bir veya birden fazla durumun derinlemesine incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Belirli bir durum çerçevesinde çalışıldığı için bu çalışmalarda genellikle "amaçlı örnekleme" yöntemi kullanılır. Böylece araştırmacılar analiz etmek istedikleri durumu en iyi şekilde temsil eden örnekleme elde etmeyi amaçlarlar. Durum çalışmalarında, araştırmacı belirli bir olayı incelemek istediğinde, ilgili durumları temsil eden bir örnekleme seçmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Durum çalışması antropoloji ve sosyoloji alanları başta olmak üzere psikoloji, tıp ve sosyal bilimler gibi pek çok alanda da kullanılmaktadır (Beycioğlu vd., 2018).

Durum desenindeki araştırmalar; (i) araştırma sorularının belirlenmesi, (ii) analiz (bireysel/grup), (iii) verilerin birbirine bağlanması ve (iv) bulguların yorumlanması olmak üzere dört işlem basamağından oluşmaktadır (Yin, 1994). Araştırmacı, araştırma sorularının belirlenmesi aşamasında cevap almak istediği soruların tespitini yapar. Bu aşamada araştırma sorularını ne, nasıl ve niçin sorularıyla düzenler. Analiz aşamasında elde edilen bulguları değerlendirir. Genellikle betimsel ve içerik analizi tercih edilir. Verilerin birbirine bağlanması aslında toplanan verilerin birbiriyle ilişkilendirilmesi ve değerlendirilmesidir. Araştırmacı, farklı veri noktalarını birleştirerek genel bir resim oluşturur. Bu aşamada, verilerin tutarlılık ve doğruluk açısından incelenmesi önemlidir. Verilerin birbirine bağlanması, araştırmanın sonuçlarını anlamak için kritik bir adımdır. Son aşamada ise bulguların yorumlanması aşamasında araştırmacı, analiz edilen verilere dayanarak sonuçlara ulaşır. Bulguların yorumlanması, elde edilen sonuçların anlamının açıklanması ve araştırma sorularının yanıtlarının ele alınmasıdır. Bu adım, araştırmanın amacına yönelik çıkarımların yapılmasını sağlar (Yin, 1994).

Merriam (2015) durum çalışmasının temel özelliklerini *belirlilik, betimleme ve sezgisellik* olarak sınıflandırmaktadır. Belirlilik, durum çalışmasının temel özelliklerinden biridir. Belirlilik, durum çalışmasının başlangıcında, incelenen durumun sınırlarının, amacının ve hedeflerinin net bir şekilde belirlenmesidir. Betimleme, durumun bağlamının, katılımcıları, etkileşimleri, olayların gelişimi ve sonuçları gibi unsurlar dikkate alınarak durumun ayrıntılı bir şekilde tanımlanmasıdır. Sezgisellik ise araştırmacının durumu anlama sürecinde deneyimlerine, içgüdülerine ve duygusal zekasına dayanmasını ifade eder.

Durum çalışmasında veri toplama süreci kapsamlı bir süreci içermektedir. Bu kapsamlı süreçte Yin (2009) veri toplamak için; doğrudan gözlemler, mülakatlar, arşiv kayıtları, dokümanlar, katılımcı gözlemler ve çeşitli somut eserler olmak üzere altı farklı veri kaynağının kullanılmasını önermektedir. Durum çalışmalarında geçerlilik sağlamak için yaygın olarak kullanılan bazı yöntemler bulunmaktadır. Bunlar eşleştirme ve doğrulama, gözlem, derinlemesine mülakatlar, veri üçgenleme katılımcıların geri bildirimleri ve uzman değerlendirmesi olarak sıralanabilir (Merriam, 2015). Eşleştirme ve doğrulama, araştırmacının durum çalışmasıyla ilgili verileri, farklı kaynaklardan veya yöntemlerden elde etmesi ve bu farklı verilerin birbirini doğrulamasını sağlamasıdır. Gözlem, araştırmacının durumun gerçek ortamında, doğal ve gerçek zamanlı olarak olayları izlemesi ve kaydetmesidir. Gözlem, araştırmacının durumun içindeki süreçleri ve ilişkileri daha iyi anlamasını sağlar. Derinlemesine mülakatlar, araştırmacının, durumun içindeki katılımcılarla bireysel ve ayrıntılı mülakatlar gerçekleştirmesi ve derinlemesine sorular sormasıdır. Bu yöntem aracılığıyla araştırmacı, katılımcıların deneyimlerini, düşüncelerini ve duygularını daha ayrıntılı bir şekilde anlayabilir. Veri üçgenleme, araştırmacının, farklı veri kaynaklarını kullanarak elde edilen sonuçları karşılaştırması ve çelişkili veya tutarsız sonuçları açıklığa kavuşturmasıdır. Bu strateji, araştırmacının durumu çoklu perspektiflerden değerlendirmesini sağlar. Bu yöntemler, durum çalışmalarında bilginin geçerliliğini sağlamada yaygın olarak kullanılan araçlardır. Araştırmacıların genellikle bu yöntemleri kombinasyon halinde kullanarak kapsamlı bir geçerlilik analizi yapmaları mümkündür. Durum çalışmalarında güvenilirliği artırmak için ise araştırmacı izlediği süreçleri açık bir biçimde tanımlamalı, ilgili dokümanlarla desteklemeli, araştırmasını aşama aşama sunmalı ve araştırmasına ilişkin gerektiğinde başka araştırmacıların da kullanabileceği ya da kontrol edebileceği bir veri tabanı oluşturmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Durum çalışmaları, genellikle birden fazla çıkarımı içerebilir ve araştırmacının amacına ve çalışmanın kapsamına bağlı olarak farklı çıkarım türleriyle raporlama gerçekleştirebilir. Çalışmanın içeriğine göre neden-sonuç ilişkileriyle, katılımcıların eğilimlerin belirlenmesiyle, sorunların çözümüyle ve örnek olayların detaylı analiziyle temalar, konular ve durum betimlemeleriyle değerlendirmeler yaparak raporlaştırma sürecini tamamlar.

Söylem Analizi

Nitel araştırmalarında kullanılan desenlerden biri de söylem analizidir. Söylem analizi (discourse analysis), dilin kullanımını inceleyerek iletişim süreçlerini anlamak için dil örüntülerini ve metinleri analiz eden nitel bir araştırma desendir (Özdemir, 2010). Söylem analizi diğer nitel araştırma tekniklerinden farklı bir yaklaşım benimser. Söylem analizi, araştırma konusunu verili bir kabul olarak ele almak yerine, onu sorgulamak ve anlamlandırmak amacıyla çalışır (Phillips ve Hardy, 2002). Diğer nitel araştırma desenleri genellikle var olan bir konuyu veya olguyu inceleyerek derinlemesine anlamaya odaklanır. Örneğin, sosyal fenomenleri, davranışları veya toplumsal yapıları inceleyen bir araştırma, var olan bir konuyu daha ayrıntılı bir şekilde açıklamayı hedefleyebilir. Ancak söylem analizi, dil kullanımının ve iletişimin nasıl işlediğini anlamaya yönelik bir araştırma yapar. Araştırmacılar, dilin gücünü, sosyal ilişkileri, ideolojileri ve toplumsal dinamikleri anlamak için söylemi analiz ederler. Bu nedenle söylem analizi, araştırma olgusunu başlangıçta verili kabul etmez; tam tersine, araştırmacının söylemi sorgulamasına ve anlamlandırmasına dayanır.

Söylem analizi birçok farklı alanda kullanılan bir nitel araştırma desendir. Psikoloji, sosyoloji, dilbilim, antropoloji, siyaset, edebiyat çalışmaları, felsefe, medya ve iletişim çalışmaları bu alanlara örnek verilebilir (Potter ve Wetherell, 1987). Söylem analizinin farklı kuram, yöntem ve uygulamalar içinde yürütülen heterojen yönünün olması diğer nitel araştırma desenlerinden ayrılan en önemli özelliğidir (Tonkiss, 2004).

Söylem analizi, metin (text) analizine dayanan bir yaklaşımdır ve sosyal olayların ve ilişki yapılarının anlaşılmasında dilin önemli bir analiz birimi olduğunu vurgular. Metin analizi, söylemin içeriğini ve yapısını incelerken kullanılan yöntemler ve tekniklerle ilgilidir (Özdemir, 2010). Metin analizi, söylemi oluşturan kelimelerin, cümlelerin ve ifadelerin analiz edilmesi sürecidir. Bu analizde, metnin dilbilgisi, semantik yapısı, anlambilimi, retorik unsurları gibi farklı öğeler incelenir. Metin analizi, metindeki kelime seçimleri, anlatım biçimleri, anlam katmanları ve stilistik özellikleri gibi unsurları deşifre etmek için kullanılır. Metin analizi, metindeki dil örüntülerini, temaları, duygusal tonları, anlam katmanlarını ve söylemsel stratejileri ortaya çıkararak sosyal ilişkilerin ve olayların daha derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olur.

Söylem analizinde araştırmalar; (i) problemin araştırma sorusunun belirlenmesi, (ii) örneklemin belirlenmesi, (iii) verilerin toplanması, (iv) verilerin analiz edilmesi ve (v) raporlama olmak üzere dört işlem basamağından oluşmaktadır (Phillips ve Jorgensen, 2002). Araştırmacı, araştırma sorularının belirlenmesi aşamasında cevap almak istediği soruların tespitini yapar. Bu aşamada araştırma sorularını ne, nasıl ve niçin sorularıyla düzenler. Analiz aşamasında elde edilen bulguları değerlendirir. Genellikle

betimsel ve içerik analizi tercih edilir. Verilerin birbirine bağlanması aslında toplanan verilerin birbiriyle ilişkilendirilmesi ve değerlendirilmesidir. Araştırmacı, farklı veri noktalarını birleştirerek genel bir resim oluşturur. Bu aşamada, verilerin tutarlılık ve doğruluk açısından incelenmesi önemlidir. Verilerin birbirine bağlanması, araştırmanın sonuçlarını anlamak için kritik bir adımdır. Son aşamada ise bulguların yorumlanması aşamasında araştırmacı, analiz edilen verilere dayanarak sonuçlara ulaşır. Bulguların yorumlanması, elde edilen sonuçların anlamının açıklanması ve araştırma sorularının yanıtlarının ele alınmasıdır. Bu adım, araştırmanın amacına yönelik çıkarımların yapılmasını sağlar (Yin, 1994).

Bu süreçte araştırmacıların çalışmaların rehberlik eden bazı temel kavramlar bulunmaktadır (Baş ve Akturan, 2008). Bu temel kavramlardan ilki anlambilimsellik (semantik). Anlambilim, sözcüklerin ve cümlelerin dilbilimsel anlamları ile ilgilenir. Metnin içinde ve dışında yer alan anlam ilişkilerini inceler. Diğer temel kavram sözdizinsellik (sentaks). Sözdizinsellik, sözcükleri cümle içinde veya ifadenin tamamında aldıkları yere göre anlamlandırmayı hedefler. Bir sözcüğün cümle başında, sonunda veya ortasında bulunması, ifadenin anlamını etkileyebilir. Diğer temel kavram ise göstergebilimsellik (semyoloji). Göstergebilim, farklı iletişim veya gösterge dizgelerini inceleyen bir disiplindir. Göstergebilim, göstergelerin birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini, anlamların nasıl oluştuğunu, göstergelerin sınıflandırılmasını ve insanlar arasındaki iletişimi açıklamayı amaçlar.

Nitel söylem analizlerinde geçerlik ve güvenilirlik sağlanması için bazı yöntemler kullanılabilir. Araştırmanın amacının ve sorularının belirlenmesi, veri toplama sürecinde, uygun ve sağlam bir yöntem kullanılması, verilerin toplama sürecinde ve analizi sırasında araştırmacı tutarlılığının olması, açık bir kodlama sistemi kullanılması, elde edilen sonuçların birden fazla kaynaktan ve farklı bakış açılarından doğrulanması bu yöntemlerden bazılarıdır (Yıldırım Şimşek, 2011).

Söylem analizinde araştırma raporu, söylem analizinin detaylı bir şekilde sunulmasını gerektirir. Çözümleme sürecinde kullanılan yöntemler, analizdeki adımlar, örnekler ve bulguların nasıl elde edildiği net bir şekilde ifade edilmelidir. Veri çözümlemesi bu şekilde yapıldıktan sonra yorumlanır. Analizdeki çıkarımlar, veri olarak kullanılmaz; bunlar yorumlar olarak değerlendirilir. Yani, analiz sonuçları kesin doğrular veya gerçekler olarak sunulmaz, bunlar araştırmacının yaptığı yorumlardır. Çalışmanın sonunda, çözümlenen söylemin kendisi de raporda sunulmalıdır.

Eylem Araştırması

Bir diğer nitel araştırma deseni ise eylem araştırmasıdır. Eylem araştırması (action research), bir sorunu veya durumu anlamak ve çözmek için aktif bir şekilde müdahale etmek amacıyla kullanılan bir nitel araştırma desendir (Elliott, 1996). Bu desende, araştırmacıların ortak noktasının

değişim ve iyileştirme kavramları olduğu söylenebilir. Eylem araştırması, katılımcıların deneyimlerine dayalı bilgi elde etmek, yerel toplulukları güçlendirmek ve sosyal değişimi teşvik etmek gibi amaçlara hizmet edebilir. Araştırmacılar, eylem araştırmasını genellikle eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve toplum geliştirme gibi alanlarda kullanır. Bu desen, araştırmacının sadece gözlem yapmak yerine gerçek dünyada etkileşime geçmesine izin verdiği için diğer nitel araştırma desenlerinden farklıdır. Eylem araştırması, sorunları çözmek ve sosyal değişimi teşvik etmek için pratik sonuçlar üretmeyi amaçlamaktadır.

Eylem araştırmaları; (i) görme, (ii) düşünme, (iii) eylem ve (iv) sonuçlar olmak üzere dört işlem aşamasından oluşur (Berg, 2001). Görme, sorunun fark edilmesi ve betimlenmesi aşamasıdır. Amacı; mevcut durumu anlamak, potansiyel sorunları belirlemek ve değişimin gerekliliğini fark etmektir. Düşünme, eylem planı geliştirilmesi aşamasıdır. Bu aşamada, araştırmacılar toplanan verileri analiz ederek sorunu daha derinlemesine anlamaya çalışırlar. Hipotezler geliştirilir, teorik çerçeveler oluşturulur ve çözüm önerileri şekillendirilir. Eylem, değişimi gerçekleştirme adımlarının atıldığı ve çözüm stratejileri denendiği aşamadır. Bu aşamada, araştırmacılar analiz edilen bilgilere dayanarak eylem planlarını uygulamaya geçirirler. Çözüm önerileri ve yöntemler katılımcılarla paylaşılır ve birlikte hareket etme süreci başlar. Sonuçlar aşaması ise eylemlerin bulgularının değerlendirildiği ve analiz edildiği aşamadır. Araştırmacılar ve katılımcılar, yapılan değişikliklerin etkisini gözlemleyerek sonuçları değerlendirirler. Ölçütler belirlenir, veriler toplanır ve sonuçların değerlendirilmesi yapılır. Elde edilen sonuçlar, yeni sorunları belirleme ve süreci iyileştirme için geri bildirim sağlar. Eylem araştırması sürecinde dört aşama tekrarlanabilir ve birbirini takip edebilir. Sürekli bir döngü şeklinde ilerlenerek, sorun alanında gerçekleşen değişimin sürdürülmesi ve geliştirilmesi hedeflenir. Katılımcıların aktif katılımı, sürecin başarısında önemli bir rol oynar. Eylem araştırması, toplumsal değişimi teşvik etmek ve pratik bilgi oluşturmak için kullanılan güçlü bir araştırma desendir (Norton, 2009).

Ferrance (2000) tarafından yapılan bir eylem araştırmasında çeşitli veri toplama yöntemleri kullanılabileceği belirtilmiştir. Bu yöntemler görüşmeler, ses kasetleri, anekdot notları, fotoğraflar, anketler, testler, rapor kartları, yarı yapılandırılmış testler vb. şeklinde örneklendirilmiştir. Eylem araştırmasında nicel yöntemlerin kullanılması durumunda, genelleme yapma konusunda dikkatli olunması önemlidir. Eylem araştırması genellikle belirli bir bağlama odaklanır ve sonuçlar o bağlam içinde geçerlidir. Bu nedenle, bulguların doğrudan diğer bağlamlara genelleme yapılması önerilmez. Ayrıca, eylem araştırmasında çalışmanın ispat edilmesi veya deney ve kontrol gruplarının olması gibi geleneksel bilimsel yöntemlerin yerine getirmesi gereken zorunluluklar yoktur. Eylem araştırmasında veri toplama amacı, çalışılan konuya dair bir dizi fotoğraf sunmak ve başkalarının gözlemleyebilir

olmasıdır. Bu şekilde var olan bir problemin daha iyi anlaşılması hedeflenir (Tüzel, 2012). Ayrıca eylem araştırması sistematik bir inceleme desendir ve elde edilen verilerin analizinde betimsel, içerik ve tümevarım çözümlenmesi sıklıkla kullanılan yaklaşımlardır (Kuzu, 2009).

Eylem araştırmalarında geçerlik sağlanırken kuramsal, gözlemsel, iç ve dış geçerlilik kriterlerine bağlı kalınması beklenir. Kuramsal geçerlik, araştırmanın teorik çerçevesiyle uyum sağlayıp sağlamadığını değerlendirmek için teorik çalışmalarına dayanan araştırma yöntemlerinin kullanılmasını ifade eder. Gözlemsel geçerlik, verilerin doğru ve tarafsız bir şekilde elde edildiğini, araştırmacının önyargısının ya da etkisinin verileri etkilemediğini sağlamak için doğru ölçme ve gözlem yöntemlerinin kullanılması anlamına gelmektedir. İç geçerlik, araştırmanın sonuçlarının doğru bir şekilde neden-sonuç ilişkisiyle ilişkilendirildiğini sağlamak için diğer değişkenlerin kontrol altında tutulmasıyla dış geçerlik ise araştırmanın sonuçlarının başka durumlar, gruplar veya bağlamlar için geçerli olup olmadığını sağlamak için örnekleme stratejilerinin kullanılmasıdır. Eylem araştırmalarında güvenilirliği sağlamak için de araştırmanın başka araştırmacılar tarafından aynı çalışmayı tekrarlayabilmesini ifade eden yinelenebilirlik; araştırmanın içindeki ölçeklerin, soruların veya kategorilerin birbirleriyle uyumlu bir şekilde sonuçlar üretmesini sağlamak için test-tekrar test yöntemleri kullanılmasını ifade eden iç tutarlılık ve araştırmacının ölçme ve gözlem süreçlerini tutarlı bir şekilde uygulamasını ifade eden araştırmacı tutarlılığına uyulmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Eylemlerin her birinin güçlü ve zayıf yönleri, sonuçları, sonuçlara etki eden dinamikler, ekibin mesleki açıdan bakış açısındaki olası değişim, sorun alanı olan iki kültürden öğrencilerin iletişimi açısından istenen değişime ne derecede ulaşıldığı ve geleceğe yönelik beklentiler, alınabilecek önlemler sonuç aşamasında raporlaştırılır.

Gömülü Kuram

Nitel araştırma desenleri arasında sıklıkla kullanılan bir diğer desen ise gömülü kuramdır (grounded theory). Türkçe alan yazında zaman zaman yerleşik kuram olarak da ifade edilen gömülü kuram, araştırmacının verileri analiz etmek ve anlamak için mevcut kuramsal çerçeveleri kullanmasına dayanan nitel bir yaklaşımdır (Glaser ve Strauss, 1967). Gömülü kuram, araştırmacıya belirli bir olgu, durum veya süreci daha iyi anlamak için veri toplama ve analiz etme araçları sağlar. Araştırmacı, katılımcıların deneyimlerini ve görüşlerini inceleyerek, genel bir çerçeve oluşturma amacı güder.

Gömülü kuram, araştırmacının önceden tanımlanmış bir teoriyi test etmek veya doğrulamak yerine, verilerden yola çıkarak kuramsal çerçeveleri oluşturmasını hedefler. Bu yaklaşım, nitel verilerin analiz sürecinde esneklik sağlar ve araştırmacılara teorik çerçeveleri değiştirebilmeleri ve verilere

dayalı keşifler yapabilmeleri için fırsat sunar (Glaser ve Strauss, 1967). Gömülü kuram genellikle sosyal bilimler ve insan davranışlarının anlaşılmasıyla ilgilenen sosyoloji, antropoloji, eğitim, yönetim, ticaret, sanat, psikoloji ve pazarlama gibi alanlarda kullanılmaktadır (Ekşi ve Çelik, 2015).

Gömülü kuram araştırmaları; (i) en uygun desene karar verme, (ii) süreç belirleme, (iii) onay ve erişim arayışı, (iv) kuramsal örnekleme, (v) verileri kodlama, (v) kuram geliştirme ve (vi) araştırma raporu yazma üzere altı işlem aşamasından oluşur (Creswell, 2012). Gömülü kuram çalışmalarında araştırmacılar genellikle karmaşık ve soyut kavramları anlamak için benzer durumları, olayları veya nesnelere aynı başlık altında toplamak amacıyla sınıflandırma ve kavramsal gruplama yöntemlerini kullanırlar. Örneğin, dilbilimde, insanların dil bilgisi kurallarını farkında olmadan nasıl uyguladığını açıklamak için gömülü dil bilgisi teorileri kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Gömülü kurama dayalı araştırmaların veri analizinde yaygın olarak *sabit karşılaştırma yöntemi* kullanılmaktadır. Bu yöntem, benzerlik ve farklılıkları belirlemek amacıyla bir grup veri ile diğer bir grup veri arasında karşılaştırmalar yapmayı içerir. Veriler, benzer boyutlarda gruplandırılır ve bu boyutlar geçici olarak kategorilere dönüştürülür. Bu analiz yönteminin temel amacı, verilerdeki örüntüleri belirlemektir. Veriler arasındaki ilişkiler ve desenler incelenerek, gömülü bir kuram oluşturulabilir (Glaser ve Strauss, 1967).

Corbin ve Strauss (1990), gömülü kurama yönelik olarak üçlü kodlama sürecini geliştirmişlerdir. Bu süreç, veri analizi için kullanılan bir yaklaşımdır ve *açık kodlama*, *eksensel kodlama* ve *seçici kodlama* aşamalarından oluşur. Açık kodlama aşaması, verilerin detaylı bir şekilde incelenerek düşüncelerin, kavramların ve temaların keşfedildiği aşamadır. Eksensel kodlama aşaması, açık kodlama aşamasında belirlenen kavramlar arasındaki ilişkilerin belirlendiği aşamadır. Seçici kodlama aşaması, temel kavramların ve ilişkilerin netleştirildiği ve teorik bir yapı oluşturulduğu aşamadır. Bu aşamada, teorinin daha fazla geliştirilmesi ve tanımlanması için ana kategoriler ve temalar belirlenir. Bu üçlü kodlama süreci, gömülü teoriye dayalı olarak verilerin analiz edilmesini sağlayan sistematik bir yaklaşımdır.

Hesse-Biber ve Johnson (2015) ise gömülü kuram araştırmalarında en temel veri toplama aracının görüşmeler olduğunu vurgulamaktadır. Görüşmeler, katılımcıların perspektifini, deneyimlerini ve anlayışlarını ortaya koymak için kapsamlı ve ayrıntılı bilgiler sağlayabilir. Ancak diğer veri toplama yöntemleri olan gözlem ve doküman analizi de gömülü teori araştırmalarında faydalı olabilir ve tam bir resmi elde etmek için birlikte kullanılabilir.

Araştırmalarda iç ve dış güvenilirliğin sağlanması amacıyla kodlama ve tema oluşturma süreçleri açık ve net bir şekilde anlatılmalıdır. Ayrıca

araştırmanın kuramsalı detaylı olarak sunulmalı, veri toplama yöntemi ile analizi ile ilgili bilgiler net olmalı ve veri analizinde konu uzmanlarının görüşlerine başvurulmalıdır. Araştırmanın geçerliliğinin sağlanması için ise farklı veri toplama kaynaklarına başvurulması, konu uzmanlarından görüşler alınması, oluşturulan temaların homojen, ayırt edici, amaca uygun ve objektif olmasına dikkat edilmesi, sürecin eleştirel gözle değerlendirilerek sürekli denetlenmesi önemlidir (Saban vd., 2017). Gömülü kuram araştırmalarında bulgulara dayalı olarak teorik bir anlayış veya modelin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Araştırmacı, verilerden elde edilen bilgilere dayanarak genellemeler yaparak, yeni teorik bakış açıları veya kavramlar sunabilir. Çalışmanın kültürel, sosyal veya tarihsel bağlamı göz önünde bulundurularak raporu yazılır ve sonuçlar değerlendirilir.

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Sonuç

Sosyal ve beşerî bilim araştırmalarda son yıllarda nicel araştırma yöntem ve tekniklerine karşı geliştirilmiş olan çeşitli eleştirilerin de bir sonucu olarak nitel araştırma desenlerinin sıklıkla kullanılmaya başladığı görülmektedir. Sosyal ve beşerî bilim araştırmalarında nicel ve nitel araştırma yaklaşımlarının tarihsel kökleri, on dokuzuncu yüzyılda başlayan ve günümüze kadar süregelen pozitivizm ve yorumlayıcı bilim paradigmaları arasındaki tartışmalara dayanmaktadır. Bu süreçte nitel araştırma desenlerinin, araştırmanın ve araştırmacının amacına da bağlı olarak çeşitlendiği görülmektedir. Günümüzde sosyal ve beşerî bilimlerde fenomenoloji, etnografya, durum çalışması, eylem araştırması, söylem analizi ve gömülü kuram desenlerinin sıklıkla araştırmacılar tarafından tercih edilen nitel desenler olduğu söylenebilir.

Söz konusu nitel araştırma desenleri ortak biçimde nicel veriye dayalı pozitivist araştırma yaklaşımından farklı olarak gözlem, görüşme ve belge incelemesiyle veri kaynaklarına dayalı yürütülmektedir. Nitel desenlere dayalı yürütülen araştırmalarda, nitel veriler çoğunlukla betimsel analiz ya da içerik analizi yöntemiyle çözümlenmekte (Özdemir, 2010) ve veri setinden kodlar, kavramlar, kategoriler ve temalar üretilmektedir. Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği üzere araştırmanın ve araştırmacının amacına bağlı olarak nitel araştırmalarda kullanılan desenler de çeşitlilik göstermektedir. Bir deneyimin altındaki anlama odaklanan araştırmacı fenomenoloji desenini, ortak bir kültüre sahip bir kümenin davranış, inanç, değer ve yapısı hakkında araştırma yapan bir araştırmacı etnografyayı, gerçek bir durumu kendi doğal ortamında araştıran bir araştırmacı durum çalışmasını, dil örüntülerini ve metni analiz

eden araştırmacı söylem analizini, bir sorunu betimlemek ve çözmek isteyen araştırmacı eylem araştırmasını ve nihayet veriye dayalı kuram geliştirmek isteyen bir araştırmacı ise gömülü kuram desenini kullanmaktadır.

Nitel araştırma desenleri, kendi aralarında amaç, araştırma süreci ve raporlama tekniklerindeki farklara rağmen temelde insan çalışmaları için oldukça elverişlidir. Nicel tekniklerle kıyaslandığında incelenen olay ya da olgu hakkında derinlemesine veriye ulaşan nitel desenler, insanın seçim ve eylemlerindeki temel motivasyonun keşfedilmesinde de önemli ipuçları sunmaktadır. Nitel araştırma desenlerinin etkili şekilde uygulanmasında araştırmacının bilgi ve deneyimi oldukça önemlidir. Bu nedenle, nitel araştırma desenlerini kullanan araştırmacıların araştırmalarında kullandıkları nitel desenin kuramsal temelini, veri toplama tekniklerini, veri analiz teknikleri ile raporlama süreçlerini çok iyi kavramış ve deneyimlemiş olması önem taşımaktadır. Aksi halde araştırmacılar nitel araştırmanın doğasına aykırı şekilde araştırmalarında çok sığ sonuçlara ulaşabilmekte, bu ise araştırmanın niteliğini düşürmektedir. Dolayısıyla nitel araştırma yöntemlerinin lisans ve lisansüstü öğretim süreçlerinde mümkünse uygulamalı olarak öğrencilere kazandırılmaya çalışılması büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Baş, T. ve Akturan, U. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri NVivo 7.0 ile nitel veri analizi* (1. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative research methods for the social sciences* (4th ed.). Allyn and Bacon.
- Beycioğlu, K., Özer, N. ve Kondakçı, Y. (Ed). (2018). *Eğitim yönetiminde araştırma*. Pegem Akademi.
- Comte, A. (2015). *Pozitif felsefe dersleri ve pozitif anlayış üzerine konuşma* (E. Ataçay, Çev.). Bilgesu yayıncılık.
- Corbin, J., & Strauss, A. (1990). Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative Sociology*, 13(1), 3-21.
- Creswell, J. W. (2007). *Five qualitative approaches to inquiry*. Sage.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd ed.). Sage.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Pearson Education, Inc.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Siyasal Kitapevi.

- Durkheim, E. (2011). *Sosyolojik yöntemin kuralları* (Ö. Doğan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Ekşi, H. ve Çelik, H. (2015). *Gömülü teori: nitel desenler*. EDAM.
- Elliott, R. (1996). Discourse analysis: exploring action, function and conflict in social texts. *Marketing Intelligence ve Planning*, 14(6), 65-68.
- Ersoy, A. F. (2016). Fenomenoloji. Ahmet Saban ve Ali Ersoy (Ed), *Eğitimde nitel araştırma desenleri* (s. 51-105). Anı Yayıncılık.
- Ferrance, E. (2000). *Action research: themes in education*. Northeast and Islands Regional Educational Laboratory at Brown University.
- Fetterman, D. M. (2010). *Ethnography: Step by step* (3rd ed.). Sage.
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2008). *Introduction to qualitative research: How to design and evaluate research in education* (7th ed.). McGraw-Hill International Edition.
- Glaser, B., & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory*. Adeline.
- Hahn, H., Neurath, O., & Carnap, R. (2019). Bilimsel dünya anlayışı: Viyana Çevresi (H.T. Erkipçak, Çev.). *Viyana Çevresi Program Yazıları* (sf. 27-55). Pinhan Yayıncılık.
- Harris, M. (1968). *The rise of anthropological theory: A history of theories of culture*. T. Y. Crowell.
- Hesse-Biber, S., & Johnson, R. B. (Ed.). (2015). *The Oxford handbook of multimethod and mixed methods research inquiry*. Oxford University Press.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji üzerine beş ders*. (H. Tepe, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Kuzu, A. (2009). Öğretmen yetiştirme ve mesleki gelişimde eylem araştırması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 425-433.
- Lerum, K. (2001). Subjects of desire: Academic armor, intimate ethnography, and the production of critical knowledge. *Qualitative Inquiry*, 7(4), 466-483.
- Lin, C. S. (2013). Revealing the “essence” of things: Using phenomenology in LIS research. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries*, 2(4), 469-478.
- Merriam, S. B. (2015). Qualitative research: Designing, implementing, and publishing a study. In: V. Wang (Ed.) *Handbook of research on scholarly publishing and research methods* (pp.125-140). Hershey, PA, IGI Global.

- Miles, M. B., & Huberman, M. (1994). *Qualitative data analysis: A expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage.
- Norton, L. (2009). *Action research in teaching and learning: A practical guide to conducting pedagogical research in universities*. Routledge.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological Research Methods*. Sage Publications.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özlem, D. (2017). *Max Weber'de bilim ve sosyoloji*. Notos Kitap.
- Padilla-Diaz, M. (2015). Phenomenology in educational qualitative research: Philosophy as science or philosophical science. *International Journal of Educational Excellence*, 1(2), 101-110.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods*. Sage.
- Philips, L., & Jorgensen, M. W. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. California: Sage Publications.
- Phillips, N., & Hardy, C. (2002). *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. Sage Publications.
- Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Sage.
- Saban, A., Ersoy, A. F., Özden, M., Bozkurt, M., Ersoy, A., Akar, H. ve Yahşi, Z. (2017). *Eğitimde nitel araştırma desenleri*. Anı Yayıncılık.
- Smith, J. A., & Eatough, V. (2007). *Interpretative phenomenological analysis*. SAGE Publications.
- Tonkiss, F. (2004). Analyzing text and speech: Content and discourse analysis. *Researching Society and Culture*, 2, 367-382.
- Tüzel, S. (2012). *İlköğretim ikinci kademe Türkçe derslerinde medya okuryazarlığı eğitimi: Bir eylem araştırması (Media literacy education in primary school second grade Turkish lessons: An action research)*. (Tez No. 345904) [Doktora Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Wade, C., & Tavis, C. (1990). *Psychology* (2nd Eds.). Harper and Row Publishing Com.
- Wertz, F. J. (2005). Phenomenological research methods for counseling psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 167.

- Van Manen, M. (2014). *Phenomenology of practice: Meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. Left Coast Press.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (1994). Discovering the future of the case study. Method in evaluation research. *Evaluation Practice*, 15(3), 283-290.
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods*. Sage.

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Yazarların Katkı Oranları

Makale bölümlerine yazarlar eşit olarak katkıda bulunmuşlardır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale hakkında yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.